

Barcode - 99999990291504
Title - Pushtimargano Itihas
Subject - Devotional
Author - Vallabhadas
Language - gujarati
Pages - 164
Publication Year - 1915
Creator - Fast DLI Downloader
<https://github.com/cancerian0684/dli-downloader>
Barcode EAN.UCC-13

પુષ્ટિમાર્ગનો વૈદિક પ્રસંગ

તથા

વૈદિક ધર્મના સિદ્ધાંતો સાથે પુષ્ટિ
માર્ગના સિદ્ધાંતોની તુલના.

સ શોધન કરી જપાની પ્રસિદ્ધ કરનાર
શ્રી વલ્લભદાસ રણુછોડદાસ.

મુદ્રક:

શ્રી “ હિંદુસ્થાન ” પ્રેસ, બેંગ્લોર, કોલ્કાતા-મુંબઈ

પ્રથમાવૃત્તિ—સં. ૧૯૪૬. ધ ૧૮૯૦
દ્વિતીયાવૃત્તિ—સં. ૧૯૭૫ ધ ૧૯૧૬

મુદ્રક શ્રી. ૦-૧૦-૦

विद्या यम्य सनातनी शुभिमग्, दृ श्वौशत्रिघ्नमिनी ।

वेदाभ्या प्रथिताथ धर्म सगमा कामभ्य विनायिका ॥

सुखानामुपधारिणी सुगतिदा निवाम्यानन्दा ।

तस्मैवानुदिन वय सुन्दमय भग पर प्रियमिदं ॥ २१

यस्याज्ञातमित्ति यस्मिन् यस्मिन् प्रतिगीयते ।

यत्रद घटते निय तमानदमुदाम्म ह ॥ २२

નિવેદન.

આ પુસ્તકની મૂળ કૃતિ આશરે ત્રીશક વપસુર ગુણવસ્તુસ્વરૂપમાં રા. દામોદરદાસ મુંદરદાસ તરફથી પ્રગટ થઇ હતી. જે કાળે કેળવણીને પ્રતાપે મુધારાની નવીન લાવનાઓ દેશમાં ઉદય પામી હતી, ધર્મરંગની જોસભરી ચર્ચાઓ થતી હતી, અને પરિણામે જનસમાજમાં સદસદ્ વિવેક કરવાની શક્તિ તથા વૃત્તિ વધતી જતી હતી તે વખતે એનું પ્રકાશન થયું હતું. કેટલાએક મિત્રોની આગ્રહપૂર્વક ઇચ્છાનુસાર ફરીથી પ્રગટ કરવું ઉચિત ધાયું છે.

મૂળની કૃતિ સમયાનુસાર વધુ વિસ્તારી તેમજ બનાવોને હકીકત વાળી હતી. આ લઘુ પુસ્તકમાં તેનો સાર સંગ્રહી વધુ પડતો ભાગ એાછો કરવામાં આવ્યો છે; એમ કરવામાં કેટલેક સ્થળે મૂળના આશયને કાયમ રાખી પ્રસંગોપાત ફેરફાર કરવામાં આવ્યો છે.

ધર્મભાવના મનુષ્ય જીવનમાં કાઢને કાઢ રૂપે રહેલી હોય છે. આર્યાવર્તમાં પ્રાચીન વેદકાળના ધર્મ વિચારો બહુ મોટા ભાગે લોકમાન્ય છે. આ સંપ્રદાય અને એ પ્રાચીન વિચારો વચ્ચે કેટલું અંતર છે એ જણાવવાના મૂળ કૃતિના હેતુને વળગી રહી આ પુસ્તક પુનઃ પ્રગટ કર્યું છે.

પરંપરાએ પ્રાપ્ત થતા આચાર્યપદનો પ્રભાવ અને ગુરૂના ગુરૂત્વાકર્ષણનાં તેજ અનુયાયિ અને સૈવકાપર જાણ્યે અજાણ્યે પડ્યાં વિનાં રહેતાં નથી. લોકજીવનની આત્મિક, નૈતિક, ને એવી એવી સંસ્કૃતિના ઉત્કર્ષ અપકર્ષ ઘડવામાં એની અસરો બળવાન પણ નીવડે છે. જ્યાં જ્યાં આમાં એ જીવનલીલાનું રેખા દર્શન કરવામાં આવ્યું છે, ત્યાં તટસ્થ વૃત્તિ અને અપક્ષ દૃષ્ટિથી સંપ્રદાયોક્ત પુસ્તકોમાંથી મોટા ભાગે સંગ્રહ કરાયો છે. ઔપધની કટુતા ગુણના પ્રમાણમાં અંકાય છે. કાલના ઉદરપટમાં સર્વ કંઈ સમાય છે. અને આરોગ્ય પ્રાપ્ત થતાં કટુતાનું વિસ્મરણ થાય છે. ક્ષમાની આટલી નમ્ર પ્રાર્થના સ્વીકારી, મુસવાયક વિચારક, કે જરામુ સજ્જન વાંચશે તો સારાસારની પુલના કરવા યોગ્ય

વંશુમાં જણાવવામાં આવે છે કે, યજ્ઞનારાયણુ ભટ્ટ શ્રુતિને
અવતાર હતો, પણ આમાંયે અંસંભવ દોષ છે. જો શ્રુતિ અવતાર
ધારણુ કરે તો એનું રૂપ જો શબ્દ માત્ર છે તે પૃથ્વીપર ન રહેતું
જોઈએ. શ્રુતિના અવતારનું વર્ણન કોઈપણ શાસ્ત્રીય ગ્રંથમાં
છે ? ખુદ શ્રીમદ્ ભાગવત જેને સંપ્રદાયિઓ પરમ પવિત્ર ગણે છે
તેમાં પણ એ નરીન અવતાર. સંજ્ઞાથી ક્રોડ ઉદ્દેશ્ય જોવામાં
આવતો નથી.

લક્ષ્મણુ ભટ્ટની જીવન કીર્તિ.

હવે લક્ષ્મણુ ભટ્ટ કોણુ તે જોશું. યજ્ઞનારાયણુનો પુત્ર
ગંગાધર ભટ્ટ, તેનો ગણપત ભટ્ટ, અને તેનો શ્રેષ્ઠ એવો વદલભ
નામનો પુત્ર થયો અને આ વદલભના પુત્ર તે આ સંપ્રદાયિક
વસુદેવના અવતારરૂપ લક્ષ્મણુ ભટ્ટ આ લક્ષ્મણુ ભટ્ટનું ચરિત્ર બહુ
વિલક્ષણુ રીતે જણવાજોગ છે.

એ લક્ષ્મણુ ભટ્ટ નાનપણમાં પરણેલા હતા, પણ કોણુ જાણે
કેમ થોડા વખતમાં એમને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો, અને કોઈને પણ
કહ્યા કહાવ્યા વિના એમણે કાશી તરફ પ્રયાણુ કર્યું. ત્યાં એક
બ્રહ્માનંદ નામના સંન્યાસી હતા તેમની પાસે જઈ લક્ષ્મણુ ભટ્ટે
સંન્યાસી થવાની ઇચ્છા દર્શાવી, અને કહ્યું કે “મને સન્યસ્ત દીક્ષા
આપો.” બ્રહ્માનંદે તેનું નામ, હામ; ઠેકાણું તથા કુટુંબ વગેરે
પરિસ્થિતિનું પૂછ્યું તો આ સૌમ્યતા કરનાર અને સાક્ષાત વસુદેવના
અવતારરૂપ લક્ષ્મણુ ભટ્ટ જઈને જીવનલીલા તરેહ તરેહના પલટા
લેતી આપણે જોશું. તે પોતાની તરણ પત્ની તેમજ માતૃપિતા
દેવાત હોવા છતાં પોતાને કોઈ નથી એમ અસત્ય જોડ્યા.
બ્રહ્માનંદે લક્ષ્મણુ ભટ્ટનું આ કેયન સત્ય સ્વીકારી દીક્ષા આપી
સંન્યાસી બનાવ્યા. જાણે આથી અધિક અન્ય જ્ઞાનાદિક અધિકારની
અપેક્ષાજ ન હોય તેમ જાણે જઈનું કોઈ, નહિ તેને માટે સન્યસ્તના
દ્વાર ઉપાડાંજ છે ને ! પણ આ વાત આપણે અહીંજ પડતી મૂળી
લક્ષ્મણુ ભટ્ટના ઇતિહાસ તરફ વળીશું. અહીં આ હવે તેના મર્યાદે
રોધ કરી પણ કોઈ પતો મળ્યો નહીં એટલે બિચારાં બિચારી

રહ્યાં. એવામાં એના ગામનો કોઇ બ્રાહ્મણ કાશી યાત્રા કરવા મ્મો
ત્યાં તેણે લક્ષ્મણ ભટ્ટને સંન્યાસીના વેશમાં જોયા, ત્યારે તેણે
પૂછ્યું કે “લક્ષ્મણ આ શું?” તેણે પ્રત્યુત્તર આપ્યો “હવે લક્ષ્મણ
કેવો? અબતો હમ સંન્યાસી જાયે.” એમ કહીને તે પોખારા
કરી ગયો; પરંતુ તે માણસ યાત્રા કરીને પાછો જ્યારે કાંકરવાડ
ગયો ત્યારે લક્ષ્મણ ભટ્ટના પિતાને લક્ષ્મણના સંન્યાસી થયાની
ઉપરની હકીકત કહી. એ સાંભળતાં વાંતજ બિચારો જદ્દ પિતા
તો અતિ સંતપ્ત હૃદયે કલેશ ને કલ્પાંત કરવા લાગ્યો. તેણે પોતાની
પત્નીને પૂછ્યું હવે શું કરવું? આખરે બન્નેયે વિચાર કરી
લક્ષ્મણને પાછો તેડી લાવવા કાશી જવા નિશ્ચય કર્યો.

આ નિશ્ચયાનુસાર લક્ષ્મણ ભટ્ટના માતપિતા તેમજ પત્ની
થોડી મુદતે કાશી ગયાં. ત્યાં તેમણે ઉપરોક્ત બ્રહ્માનંદનો મઠ
શોધી કાઢ્યો, અને ત્રણે જણ બ્રહ્માનંદ સમક્ષ ખૂબ રહ્યાં.
બ્રહ્માનંદે પૂછ્યું રડો છો શું કરવા? આ પરથી લક્ષ્મણ ભટ્ટના
પિતાએ સઘળું નિવેદન કર્યું અને વિશેષમાં કહ્યું કે “લક્ષ્મણની
આ ન્હાની અબજા પત્ની છે તે છતાં ગૃહસ્થાશ્રમનો ત્યાગ કરાવી
ત્હમે એને સંન્યાસ દીક્ષા આપી તો આ બિચારી સ્ત્રી એનું જીવન
કેમ વ્યતીત કરશે? મહારાજ આ નિર્દોષ અબજા તરફ તો જરા
દયાળુવૃત્તિ રાખવી હતી?” બ્રહ્માનંદે કહ્યું “લાઇ મ્હને તેની લેશ
ખબર નથી. અમે તો જહોને કોઇ હોતું નથી તેનેજ દીક્ષા
આપિયે છીએ, મારી આગળ એણે ધર્મપૂર્વક પ્રતિજ્ઞા કરી
જણાવ્યું કે મારું કોઇ નથી ત્યારેજ મ્હેં દીક્ષા આપી. ભલે ત્હમે
એને તેડી જાઓ. મારે એની કશી જરૂર નથી.” આવું
સાંભળીને તેઓ ત્યાંથી ઉઠી લક્ષ્મણ પાસે ગયાં અને તેનાં
આ કૃત્ય માટે સખત ટપકો આપી કહ્યું: “આ તો શું
કર્યું?” લક્ષ્મણે ઉત્તર આપ્યો “મ્હેં જે કર્યું તે ફીકજ કર્યું
જે. ત્હમે કોણ પૂછનાર?” વદદમેં કહ્યું “અમે તમારા માબાપ
ન પૂછીયે તો બીજું કોણ પૂછે? રૂ અહ્યા મુખ આ ત્રારી તર

ઝીને રહી મુજી, તને આ જવળી મતિ ક્યાંથી સ્ત્રી? ચાલ થકુ
તે ખરું, હવે પાછા ઘેર ચાલ અને તારું સંસાર સુખ ભોગવ.”
લોકેયણે કહ્યું કે, હવે મારે કંઈ તમારું સાંભળવાની જરૂર નથી.
તમે કંઈ મારા માળાપ નથી.

મારો પિતા વિશ્વેશ્વર મહાદેવ છે. મારી માતા પાર્વતી
છે. મારી માસી એટલે માની બહેન તે ગંગા છે. હંડી
મૈરવ તથા દંડપાણી એ મારા જ્યેષ્ઠ બધુ છે. કાશી તથા
ગણિધર્મિકા એ મારી બહેનો છે અને શુદ્ધિ એજ મારી પત્ની
છે, અને ખટકમ તે છોકરા છોકરી તથા દુહિતા છે એટલે મારું
કુટુંબ તમે નહીં પણ કાશીજી છે.”

એવું સાંભળતાજ પેલા ત્રણે જણ પાછાં અભાનંદ પાતે
ગયાં અને કહ્યું કે લક્ષ્મણુ તો આ પ્રમાણે કહે છે. પછી અન્નાન?
લક્ષ્મણુને પોતાની આગળ બેલાવી ધમકાવીને કહ્યું: “હે દુહ !
હું મારી આગળ જુદી પ્રતિજ્ઞા લીધી, પાપમા પડ્યો તે હજી
પણ આ બિચારા તારા વદ માતપિતાને દાદ આપતો નથી ! જ,
નિશ્ચય મારા આશ્રમમાંથી હું કાશી આપ્પામાં ખબર આપું છું
કે તને કંઈ જાઓ ન રાખે.” આ પરથી લક્ષ્મણુ બહુ બહીષી. અને
કહ્યું કે:—“તમે જમ આજ્ઞા આપો તેમ કર.” મુરખે હેને પિતાની
હજીજાને અનુસરવાને જણાવ્યું. લક્ષ્મણે પોતાના પિતાને પ્રજ્ઞતાં તેણે
તો પાછો ગૃહસ્થાશ્રમ સ્વીકારવા હેને કહ્યુંજ હતું. આથી આખરે
લક્ષ્મણે પિતા સાથે સ્વગૃહે આવી પોતાની પત્ની સાથે ગૃહસ્થાશ્રમ
ગંડ્યો. હવે બીજી તરફ શું બને છે તે જાણ્યે.

એના પાછા આવવાથી અને આવા વિચિત્ર આશ્રમાન્તરથી
ગામમાં ચર્ચા ચાલવા માંડી જાતિજનો અને પતિત ગણવા
નાચા. એક દિવસ તેઓ સઘળા એકઠા થયા, અને એનો
સકુટુંબ બહિષ્કાર કરવાનો દરાવ કર્યો.

કટલી મુદતે લક્ષ્મણનાં માળાપ ગુજરી ગયાં. પરમાં માત્ર
લક્ષ્મણુ અને તેની પત્ની હલ્લમગાદ રહ્યાં. તેઓ બન્ને જાતિબદ્ધ

હોવાથી રૂઢિ પ્રમાણે હોમની વૃત્તિ પણ બંધ

આધિક સ કાચ, ને તંગ હાલત તો મુળથીજ હતી હોમનું આયુ થયું એટલે દુકાળમાં અધિક માસ જેવું બન્યું. આ માટે તેમણે ઉદર નિર્વાહારે ગામ છોડી બીજે કહીં જવાનું ચોખ્ખું પાડ્યું. અનેક સ્થળે પર્વટન કરતે કરતે કાશી નગરીમાં આવી પહોંચ્યાં. કાશી યાત્રાનું સ્થાન હોવાથી ત્યાં ઝાઝા યાત્રાળુઓ આવે એટલે તેઓ પાસેથી મળતી લિલ્લા એ નિર્વાહનું સુગમ સાધન થઈ પડ્યું. કેટલેક દિવસે લક્ષ્મણુ લટને ત્યાં એક પુત્ર પ્રાપ્તિ થઈ. હોમનું નામ રામકૃષ્ણ પાડ્યું. છોકરો જેમ જેમ મોટો થતો ગયો તેમ તેમ લક્ષ્મણુને ખર્ચ વધવા માંડ્યું, અને આ કારણે કે પછી ગમે એ કારણે તેણે એ રામકૃષ્ણને ગિરી બાવાને ત્યાં આપ્યો અથવા તો વેચ્યો. બાવાઓના આચરણ અને રીતલાત જોતાં તો તેણે એ રામકૃષ્ણને વેચ્યો હશે એમ અનુમાન કરી શકાય એમ છે. ગમે તેમ હશે પણ થોડે વખતે બીજા પુત્રનું પ્રાગટ્ય થયું હોમનું નામ વલ્લભ પાડ્યું. એના જન્મ સંબન્ધી હકીકત શક-ભરી છે. એ એનું ચરિત્ર વાચતા આગળપર જણાશે. આ છોકરો કંઈક વિચિત્ર હશે તેમજ લક્ષ્મણુ લટ તેમજ તેની પત્નીને કંઈક વધુ પ્રિય હશે તેથી હોમણે હોમને સારી રીતે ઉધારી મોટા કર્યો, આના પછી કેશવ કરી એક ત્રીજો છોકરો થયો, પણ હોમના હાલ પાછા અણુમાનિતા રામકૃષ્ણ જેવાજ થયા, અર્થાત્ હોમને પણ કોઈ પુરી બાવાને આપ્યો.

ત્યાર પછી કેટલેક દહાડે લક્ષ્મણુ પોતાની સ્ત્રી ઇલ્લમાગાર અને માત્ર એક વલ્લભને મુકીને વૈકુંઠવાસી થયા. આ પ્રમાણે લક્ષ્મણુલટ કે જહોને સાંપ્રદાયિકો સાક્ષાત્ વસુદેવજીનો અવતાર માને છે, જેણે એક નહીં પણ અનેક સોમયજ્ઞો કર્યા હતા, જહોને ઘેર નિત્ય મહામંજળ થતા હતા, જેણે વલ્લભના જન્મ વખતે અનેક પ્રકારનાં દાનો કર્યાં હતા (રામકૃષ્ણને, કેશવને રખડાવી) જેને માટે સામાન્ય સ્ત્રીઓ, તેમજ ભાવકરી સેવિકાઓ કામળ

કંઈ ગાય છે કે “શ્રી લક્ષ્મણ ભટ્ટ ગૃહે એ કૃળ દીવોશ
(જેને ત્યાં શ્રી વલ્લભ જેવા દીવા પ્રગટ્યા) જહોને ગુટી મારગના અંધોમાં
પ્રસાસા કરી સાતમે આસમાને ચઢાવવામાં આવ્યા છે એવા આ
શ્રી લક્ષ્મણ ભટ્ટની જીવનકીર્તિની કુદ રૂપરેખા છે.

હિન્ન કથનની સત્યતા, સંજ્ઞાથી ગંઢ કરવાનું કંઈ કારણ
નથી. એ કેવળ તર્કથી યોજાયેલું કે પ્રમાણશૂન્ય નથી. અનેક
અન્ય પુસ્તકોને આધારે આ ચારિત્ર વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે.

૧ તે વખતે ચિદ્વ, જગજીવન, તથા દામોદર સ્વામિ વિગેરે દેટ-
લાકે સન્યાસીઓ તથા બ્રીજીઓ થઈ ગયા છે, આમાંના જગજીવન
તથા દામોદર તો એમનાજ અનુયાયીઓ હતા, પણ પાંચગાંધી તેઓ
એમનાં દેટલાંક પાખંડ તથા અનીતિ જોઈ જુદા પડ્યા હતા. તેમણે
પાખંડોત્પત્તિ, કુરાતન કથા તથા પાખંડ ખંડન નાટક વગેરે ધણા
પુસ્તકો લખેલાં છે, તેમાં એમની ચયાચિત ઉત્પત્તિ લખેલી છે.

૨ વળી એ લોકો મુળ તો શૈવ ધર્મી હતા તેનો ત્યાગ
કરી બ્રીજનો આશ્રય કરવો પડ્યો, અને પોતાનો તૈલંગ દેશ છોડી
આ પ્રમાણે ગોકુળ-મથુરામાં જઈને વસવું પડ્યું. આ ઉપરથી એમ
અનુમાન થાય છે કે દૂર જઈ વસવાથી પોતાની સર્વ હકીકત ત્યાં
ફૂપી રાખવાનું સુઝમ પડે છે, તેથી તેમ ક્યું હોવું જોઈએ.

૩ વળી હાલના તૈલંગા ખાલણોની સ્થિતિ જોઈએ અને તેમનાં
આચરણો જોઈએ તો તેમની બહુ અધમાવસ્થા જણાશે વધુ શું
કામ? એકજ દર્શન જસ થશે. અહણ સમયે આપંજ અને દેહની
માફક તેઓ અને તેઓની સ્ત્રીઓ સુદાં બીજ માગવા નીકળી પડે
છે એટલુંજ નહીં પણ તે વખતે તો સ્પર્શસ્પર્શનો સર્વ બેદ
જુલી વસ્ત્રધન લેવા સુકતાં નથી. આવા એ છે ખરા છતાં તેઓ
પણ હજી આ વલ્લભ કુળવાસીને પોતાની કન્યા પાણિમદધ્ય માટે
આપના નથી, અને તેથી આ વંશજોને હજારો રૂપિયા ખર્ચા
તૈલંગ દેશમાંથી કન્યા લેવાની લાઈ આવવી પડે છે, અને તેની
પોતાને દેશ આવી લગ્નક્રિયા કરવી પડે છે. આ છોટી સાથે પછી

માખાપ કોઇપણ રીતનો સંબંધ રાખતાં નથી એ સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ છે. અલબત્ત, આવા કન્યાવિક્રય કરનારને ન્યાત એકઠી થઇ પૂછે છે, પણ તેનો નિકાલ પાંચસો, હજાર દંડના આપવાથી થઇ શકે છે, અને બાકીના રૂપિયાનો ભણીભાતથી પ્રસાદ કરી શકાય છે. આ બધી વાતો હવે પ્રસિદ્ધ છે.

(૪) કેટલાક વર્ગોપર પુણીમાર્ગીય સંપ્રદાયના ધર્મવિદ્યોએ આશરે ચાર પાંચેક હજાર રૂપિયા ખર્ચી શંકરાચાર્યને અરજી કરી હતી તેમજ એ ત્રણ શાસ્ત્રી મોકલી તે દ્વારા ભલામણ કરાવી હતી. આમાં લેમની સાથે તૈલંગા બ્રાહ્મણો વ્યવહાર રાખતા નથી તેમજ કન્યા આપ લે કરતા નથી માટે લેમને પાવન કરી બીજો વ્યવહાર નહીં તો માત્ર કન્યા તો સરળતાથી મળ્યા કરે એ પ્રકારની વ્યવસ્થા કરાવી આપવા વિનંતી કરી હતી. શંકરાચાર્યે આ સંબંધી કાંઈક હિલચાલ કરી જોતાં બની શકે એમ નહોતું એટલે મુલતવી રહ્યું.

(૫) પણ આથીય વધુ અગત્યની બાબત તો હજી આવે છે. એ માર્ગના કોઇ ગોપીલાલ નામના પુરુષે એક કોઇ ચંદ્રાવલી નામની સ્ત્રી ઉપર વારસા બાબત ફરિયાદ કરેલી. આગ્રાની કોર્ટમાં તો હિંદુ કાયદાના આધારે ગોપીલાલ હત્યો, ત્યારે ચંદ્રાવલીએ કલકત્તાની ઉપલી કોર્ટમાં અપીલ કરી, તેમાં જણાવ્યું કે હિંદુ કાયદો અમને લાગુ પડતો નથી. અમે હિંદુઓમાંથી બહાર પતિત ગણાવા જોઈએ. તેના કેટલાએક પુરાવા આપ્યા અને પોતાનીજ જાતિનો કાયદો લાગુ પડે છે એમ સિદ્ધ કરી આપ્યું. આ હકીકત સંબંધી તેજ સાતિના અન્ય જણે આશીરેવીટ કરી તેમાં કહ્યું કે આ પવિત વાળી વાત ખરી છે આ નરીન આધારોના બળથી આ કેસનો ચુકાદો પ્રતિવાદીના લાભમાં આવ્યો. ત્યારે વાદીએ ઇંગ્લાંડની પ્રીવિ કાઉન્સિલને અપીલ કરી; પણ ત્યાં વાદીના પુરાવાતું અધિક નરીન બળ ન ડેવાથી દોઢ વર્ષે આખરે કલકત્તાની કોર્ટનો ચુકાદો કાયમ રહ્યો.

આ પ્રમાણે આ ગેતો રહે છે કે એમને અમિતી મધ્યમાં બાળક
 વળ્યુ આ કેસને માથે સભાનું કશું લાગતું નથી હતા કેાંઈ બહુ
 (૧) સર. જેના કગિનેયે જરા તમ તથ્યાનું જુએ તો નો એવી અટકા
 સર એમનાં જાણે સગમાં વિધવા હોય, તેને પત્નિ દિવને પુત્ર પ્રસવ
 થયે હોય, અને તે કુમળા કાજગરા મિત્રાગ દુર્ભાગી બાળકની હત્યા
 કરતા હતા ન આપે હોય એટલે કેાંઈ અન્યને મામ જ્ઞાન અગત્ય
 મામ કમળવા આપે હશે તે સમયે કદાચ આ મૂકનારના હૃદયમાં
 દયાભાવ ઝડપે હોય અને વિવાહ હોય કે એમને એમ મૂકના કેાંઈ
 જનાવડ એનો ભલ કગી જગે અથવા તો હાથ દેશે આવી કેાંઈ યુક્તિ
 યોજા હોય કે એમ કરતા જે કેાંઈ આવી ચડશે તો પ્રાણ તો એનો
 જાવશે આવા વિચારે સભા છે કે વચમાં બાળકને નિર્ભય સ્થાનમાં
 મૂકી આમવાસ મોટું કુડાનું કયું હોય, આવું સભા સહે છે ખરું
 પછી તે દિવ હોય કે ગમે તે જાતીનો હોય તે દેવ જાણે અને આ
 માગે સદ્ગતિ ભલે ને હેમના પત્ની ચાલ્યા જતા હશે તે વખતે
 હેમની નજરે પડતા તેઓએ તે બાળકને ઊંચકી લીધું હોય અને
 તે ચમત્કારના જમાનામાં આ એક મોટો ચમત્કાર તરીકે કહેવાનું
 જ્ઞાન હવે કે અમાગે પુત્ર જાનો થઈ અમિતી રમતો હતો આ
 પુત્ર તેજ વેળાનું ધર્મીઓના શી વર્તણૂકાવાળું અથવા શ્રી આચાર્ય
 મહા પ્રભુ હોવા જોઈએ

અહીં પાછો એક બીજો વિચાર કરવા યોગ્ય ગણાશે કે મતાનુ-
 યાયીઓ શ્રી વલ્લભ પ્રભુનો જન્મ ૧૫૩૫ ના વૈશાખ વદ ૧૧ નો
 માને છે તો આ દિવસે તો એઓ મૃતક જન્મ્યા હતા, અકાળે
 અવતર્યા હતા, હેમનો જ્ઞાન થયો હતો અને જે જીવિત બાળક
 મળ્યું તે તો બહુ દિવસ પછી

અર્થાત પ્રથમનો પ્રસંગ તે ચૌગ નગર તરફ જતા સમયનો
 અને દ્વિતીય પ્રસંગ તે વળતા કાશી જતા અમિતી રમત બાળક
 મળેલું તે, તે ખરો જન્મકાળ કયો તે શ્રદ્ધાન્વિત બંને એતિહાસિક
 નિરક્ષકો, કે જ્યાંતિપીઓએ નિર્ણય કરાવે છે થયું એવું

આ પછી ત્યાંથી ચાલતાં ચાલના લક્ષ્મણ ભટ્ટ પરિનસહ કાશીમાં મુખરૂપ આવી પહોંચે છે કેટલેક વર્ષે શ્રી વલ્લભનું ઉપવિત સરકારનું કરે છે આ પછી કાશીમાં પણ એમના ગામના માણસોનો અવગ જવર અધિક હશે એટલે એમણે પર્યટન આરંભ્ય અને એમ કરતા સવત ૧૫૪૬ માં શ્રી બાલાજીમાં વલ્લભને અગિયાર વર્ષનો મૂળી વૈકુંઠવાસી થાય છે હવે શ્રી વલ્લભની સ્થિતિ વિષમ હતી હિંદુ નિર્વાહનું સાધન નહોતું આથી કહે છે કે તે પોતાની માને લઈને વિધાનગરમાં એનો મામો વિધાલૂપણ (નામ કટપીત દેખાય છે) નામે હતો તેની પાસે ગયો મામાએ આદરસત્કારથી બેસાડ્યા પોતાના પિતા એઓ પણ લક્ષ્મણ ભટ્ટના સમયથીજ ન્યાત બહાર હોવાથી મામાને ત્યાં મોસાળમાં જન્મતી વખતે પકિત ભેદ પળાયો શ્રીવલ્લભ કંઈક તેજ હતો, વિચિત્ર હતો, તેમને સ્વમાન સ્પૃહ્યુ આના કરતાં તો ભિક્ષાએ સારી આવો વિચાર કરી ભાણેજે મામાને કહ્યું “મે તો હાથે રાધી જન્મવાનો ધર્મ ધારણ કર્યો છે” આ પરથી મામા રોષે ભરાયા ને ભાણેજનો વર નિકાલ કર્યો શ્રી વલ્લભે આથી તળાવને પાજે રાધી પ્રસાદ લીધો મા તો એમના મામાને ત્યાં હતી શ્રી વલ્લભ ત્યાંથી એકલા પ્રયાણ કરી ગયા શ્રી વલ્લભાચાર્યની પ્રાગટ્યની વાર્તામાં આ પછી બીજે દિવસે કૃષ્ણદેવ રાજની સભામાં બહુ બહુ ચમત્કાર કર્યા વર્ણવ્યા છે તે બધા નિર્મૂળ છે તે હવે પછી આગળ જણાવાશે પણ એટલું તો ખરું કે શ્રી વલ્લભ ચતુર, વિચિત્ર હતો, સ્વાર્થી, વ્યવહાર કુશળ હતા.

અહીંથી હવે વલ્લભ ચાલ્યા ને દેશ દેશ ભ્રમણ કરવા માડ્યું ભિક્ષા માગીને ખાવાનું ને મુખ સ્વેચ્છાપૂર્વક પૃથ્વીપર સ્વાનું એટલે જોવાનું, શીખવાનું, તેમજ વિવિધ અનુભવો મેળવવાનું એને બન્યું પ્રવાસથી મહુ બહુ તરેહના ને વિવિધ માણસોના સમાગમમાં આવવું પડે એમને હોશિયારી ને ચતુરાઈ વધે એ સ્વાભાવિકજ છે, નીતિ શાસ્ત્રમાં લીકજ કહ્યું છે કે —

देशाटनं पंडितामित्रतां च । नीतियुतं राज्यसभा प्रवेशं॥

अनेक शास्त्राणि त्रिलोकिनानि चातुर्यं । मुक्तानि भवंतु पंचः

અર્થાત્ ચતુર્ગાથ પ્રાપ્ત થવાના પાત્ર આપનો છે (૧) દેશાટન
(૨) પંડિતોની મિનાચારી (૩) નીતિમાનજનોની નબામાં ન્હુ
(૪) રાજ્યસભામાં જેમણે અને અનેક ગામોનું અવલોકન કર્યું
હવે આ પાત્ર પ્રકાર મેળવવાને ત્રી વસ્ત્રજને આધન મળ્યું તેથી
દેશાટન કરી પોતાનો વખત ચતુર્ગાથ પ્રાપ્ત કરવામાં રોકવા વાગ્યા
આમ હતાયે તે એક ભટકતા સાહાજની અવધામાં હતા આવી
રીતે બહુ વર્ષો તેણે પોતાના લેખની જે વાર્તામાં લખ્યા પ્રમાણે
ત્રી પદ્મપુત્ર પણ એ ગયા હતા ત્યાં એ ન્યાતની જ્વાલ થયલા છે
એ કારણે કદાચ મંદિરમાં આવવા દીધા ન હોય એટલે એણે નદીને
સામેપાર મુકામ કર્યો હતો હજી ત્યાં તેની બેઠક છે વળી એની
વાત અડધી દીધી છે કે વિઠ્ઠલનાથજી નદીપાર ત્રી મદાપ્રભુજીને
મળવા ગયા ત્યાં મારી ગીતે મગાને બેઠક સ્થાપિ છે જ્યારે સત્ર
વાત તો બે વિમ્મિતિ ન થતી હોય તો એ કે જે ધણી વર્ષો સુધી
તેમના વચ્ચેને વિઠ્ઠલનાથમાં આવવા દેતા નહીં પણ બાટિયા
વગેરે લેખણો આ ધર્મપાશમાં પડ્યા પડી તેઓની સમક્ષ વધતા
વિઠ્ઠલનાથવાળા લક્ષ્મીના અજને અજ્ઞા હશે અગરતો આપનાર્થ
હશે એટલે આવવા દીધા હતા, ધનતો આ પ્રભાવ આવે પ્રત્યેક
સામાન્ય છે

• શ્રી વલ્લભ સ્વામિનો મન્ત્રાસ.

નિજવાતાદિ પુસ્તકો પરથી જણાય છે કે તે ત્રી જગન્નાથજી
વગેરે ઘણે સ્થળે ગયા હતા બારે તેર વર્ષ સુધીનો એનો આ ભ્રમણ
કાળ હતો તે બાદ પર્વટન કરતે કરતે એ સહેરમાં એણે જનુ
થયું હોતું નામ પ્રગટ વાર્તામાં છે, ત્યાં વિષ્ણુ સ્વામિની મોગી
ગાદી હતી ત્યાંના મહત્તને મળ્યા સભાપદ્ય કરતા આ માણસ
હોશિયાર ને ચતુર હાગ્યો મહત્તને પોતાની પાછળ ગાદી ચલાવે
એવા શિષ્યની જરૂર હતી એણે વલ્લભને યોગ્ય ધાર્યો બધા સુતા
પછી એને જગાડી મહત્તે 'વલ્લભને પોતાનો વિચાર જણાવ્યો'
વલ્લભ ભટકતો હતો તેને સેકડો નેરકો મળે ને ગાદી મળે એમ
એને આનંદ થયો પીઠ માત્ર એટલી હતી કે સંન્યારી થવાનું હતું

પણ આંમ પણ ક્યાં એના લક્ષ થાય એવા સંભવ હતા? આથી તહેરે મહતની ઇચ્છાનો સ્વીકાર કર્યો. બીજે દિવસે પોતાના ઘણા ખર્ચ શિષ્યો સમક્ષ મહતે શ્રી વલ્લભને દિક્ષા આપી સંન્યાસી બનાવ્યા.

નિજવાર્તામા આ પ્રકારે કથન છે કે મહતે શ્રી વલ્લભાચાર્યની વિદ્વત્તા જોઈ પોતાના મનમાં ઠગવ કર્યો કે આ સાંપ્રદાય ચક્રાવે એવો યોગ્ય પુરૂષ છે એને શિષ્ય કરીશુ, પણ રાત્રિના સૂતા પછી સ્વપ્ન આવ્યું તેમા ભગવાને મહતને જણાવ્યું અરે! મૂખ! તું મને પણ શિષ્ય કરવા માગે છે. આ જે માણસ તારે ત્યાં આવ્યો છે તે મારું સ્વરૂપ છે, તેને તું માણસ તરીકે ન સમજીશ, તારે તારું અન્ય શિષ્યોતુ કલ્યાણ કરવું હોય તો બધા એને શરણે જાઓ એવી ભગવદ્ આજ્ઞા થતા મહત ચમક્યો. શ્રી મહાપ્રભુજ સૂતા હતા ત્યાં દોડી ગયો જુએ છે તો જેવા સ્વપ્નમાં દીઠા હતા તેવાજ ભગવાનના દર્શન થયા પછી શ્રી વલ્લભના ચરણ ચાપવા તે મહત બેઠો એટલે શ્રી વલ્લભ બેઠ્યા અને કહ્યું:—
“આપ યદ કદા ક્રમે”

મહતે કહ્યું કે જે રાજ આવશે કેને જામ્યો નહીં સો અપરાધ ક્ષમા કરો મે. એટલું કહી બીજે દહાડે સવારમા સનાંન કરી વલ્લભને શરણે ગયા અહીં શોચનીય એ છે કે વાતની સત્યતાને માટે અન્ય કશો આધાર નથી પરંતુ પગએ પણ આ કથા કહેનાર આજે તે સ્થળમા કોઈ રહ્યું નથી.

હવે વલ્લભ મુખ નિવાસી બન્યા હિંદર નિમીત્તની ચિંતા ટળી અને સાંપ્રદાયિક ગાદી કે એવું કંઈ હોય ત્યાં પંડિતો પણ હોય. આથી તહેમનો સહવાસ અભ્યાસનું સાધન થયું. વિશ્વ સ્વામીના સાંપ્રદાયિક શ્રેયોનો યથામિથત અભ્યાસ કર્યો થોડે કાળે મહત મરણ પામ્યો વલ્લભ ગાદીપતિ થયા મહાધીર થયા. પંથના નેતા થયા.

શ્રી વલ્લભ સ્વામિનું સંન્યાસ પછી લગ્ન.

કેટલાક કાળે બરાબર સ્થિત થયા પછી પચીસના માટે લાલસા થઈ થોડાક સ્વમતાનું પાછી યાત્રાણુ સાથે નીકળ્યા. બારેક મહિને

કુશી જઈ મહેલ્યા ત્યાં કોઈ એક મધુ મગલ જી બ્રાહ્મણ રહેના
 હતો ત્યંને ત્યા બહુ કાલ સુધી ન તાનોત્પત્તિ ન્હોતી યષ તેથી
 ત્યંને લાજિયાપણુ ટાળવા વિશ્વભર મહાદેવની માનતા લીધી હતી.
 જેથી જો હાકરો આવે તો મહાદેવની નેરા કળા માટે મહાદેવની
 સેવામાં અર્પણુ કરે અને હાકરી આવે તો ઠાવ પરદેશી બ્રાહ્મણને
 વિશ્વેશ્વર મહાદેવને તામે કુળાર્પણુ કરી કન્યાદાન દેશે. કાળ
 બગે પુત્રી આવતરી મહાદેવજીને પોતાની સેવા કરનાગ્ની જરૂર જાણે
 ન્હોતી, નહીં તો પુત્ર આપત કારણ પુત્રી તો મહાદેવના દર્શન
 પણ કરવા રહેનાર નથી કદાચ એમ પણ હોરા મલન છે કે
 આ બ્રાહ્મણ પણ ન્યાન બદાર યયલો હોય ને શ્રી વલ્લભ બહુ
 (જડેની સાથે સબન્ધ થયો હતો) સાથે સબન્ધ કરવાથી સરખો
 સરખી જોડ બને એમ હતુ કારણ તે કન્યાને કોઈ
 ન્યાતિનો ન સ્વીકારે બાપી મહાદેવજીએ તો દેનને પગદેશ
 મરખાજ હતો નહીં તો ગામમાં આવે તો મહાદેવજીનું
 શુ જતુ હતુ ? વળી બીજુ વિચારનાનુ છે કે વલ્લભભાથાપ
 કાશીમાં ગયા ત્યારે આ કન્યાની ઉંમર પગલુના યોગ્ય આસરે
 બાગ તેર ચપની હતી તો ત્યા સુધી મધુ મગલને પરદેશી બ્રાહ્મણ
 કેમ ન મળ્યો દશે ? આ ઉપથી જે અનુમાન ફલિતાય થાય છે
 તે એજ કે જુગતે જુગત મન્નેની મળી હોના જોઈએ મધુ મગલ
 પગદેશીઓ માટે ધર્મશાળામાં નિત્ય તજવીજ કરતો હતો વલ્લભ
 સ્વામી આવતા તે ત્યંને મળ્યો પ્રશ્નોની પગપરા દાગ ત્યંના
 સબખી સર્વ ફકીકન જાણી જાતિ, રીતભાત વગેરે સબધી સર્વ
 માલિતી મેળરી અને પોતાની પુત્રીને સર્વ રીતે મળતી રાસ
 આવશે એમ વિચારી પોતાની પુત્રી તેને આપતા વિચાર કર્યો
 પ્રથમ તો વલ્લભ બ્રાહ્મણે પોતે સન્યાસી હોવાથી પરશુરા
 આનાકાની કરી પણ જ્યારે મધુમગલે બહુ આજીવતાથી સાગી
 રીતે મહમજન્યા ત્યારે તેનું મન લાલસાવશ બની પીગળ્યુ

એજે વિચાર્યું કે ગાદી આવતી મળી ને કન્યા મળવાની
 સ્વપ્ને આશા નહીં તોપણ વિના પ્રયત્ને મળે છે તો જતી કરવી

નહીં. તાત્કાળનો પોતાના શિષ્યોની સલાહ લઇ બીજે દિવસે ઉત્તર આપવા જણાવ્યું. રાતના ચાર પાંચ મુખ્ય શિષ્યોને બરાબર સહમતવ્યા ને મનમાં નક્કી દરાવી મૂક્યું આવી રીતે શ્રીવલ્લભની છાંદગીમાં વારાફરતી સુયોગ પ્રાપ્ત થતા હતા. નીતિશાસ્ત્રીમાં સત્યજ્ઞ કહ્યું છે કે, જ્યારે કંઈ બનવાનું હોય છે ત્યારે બુદ્ધિ પણ તેવીજ સૂઝે છે. પણ વખત અનુકૂળજ આવી મળે છે તેવીજ આવી રહે છે અને સર્વ ન બને એવું હોય તો પણ બની જાય છે. આ રીતે આ પ્રસંગમાં પણ બન્યું. મધુમ ગલ આવ્યો. વલ્લભને લમ્પમાટે પૂછ્યું. વલ્લભે હા કહી મધુ મ ગણે શ્રીફળ આપ્યું. મૂઢૂત જોવરાવ્યું. ને આ પ્રમાણે પોતાની પુત્રીનું વલ્લભાચાર્ય સ્વામિસાથે લગ્ન કર્યું. સ્વામિ, સંન્યાસી મટી ગૃહસ્થાશ્રમી થયા. આ રીતે વલ્લભ સ્વામિ પણ પિતા લક્ષ્મણ ભટ્ટ માફક સંન્યાસીમાંથી ગૃહસ્થાશ્રમી થયા. દુનિયાનાં ઉદ્ધાર અર્થે જે નિષ્કામતા, સ્વાર્થત્યાગ, કે વિરાગીતા જોઈએ ને બહુ દુર્લભ છે અને ગર્ભશ્રીમંતાઈના સહચારી દોષ, વિલાસ વૈભવ ને કામુકતા બહુ કરી આ કુળ બાળકોમાં જાણે વારશમાં ઉતર્યા હોય તેવા રગરાગના સુહાગ દૃષ્ટિગોચર થાય છે.

આવી રીતે વલ્લભ સ્વામિ પરણીને પોતાના ગામ તરફ પાછા વળ્યા. રખેને ત્યાં પહોંચ્યા પછી શિષ્યો કનકગત કરે આ હેતુથી સાથેના શિષ્યોને બરાબર હાથ કરી લીધા અને એક “સંન્યાસ નિર્ણય” નામક ગ્રંથ યોજ્યો. અને થયું પણ તેમજ. સ્વયં પહોંચ્યા પછી આ દંપતિને જોતાં વાર શિષ્યોમાં માંહે માંહ ચર્ચા થવા લાગી અને કેટલાકે તો પૂછ્યું પણ ખરું કે “મહારાજ આ જનાનો તમારી સાથે શાનો?” ઉત્તરમાં વલ્લભ સ્વામિએ લમ્પ ચયલાનું જણાવ્યું, અને સાથે તૈયાર કરી રાખેલું “સંન્યાસ નિર્ણય” નામનું પુસ્તક બતાવ્યું. એમાં એમણે એમ દર્શાવ્યું હતું કે સંન્યાસિનો સૌ જન્મે મોક્ષ થાય. અને તેયે બહુ કહ્યું છે. કારણ નવાણું જન્મ ધર્મપૂર્વક જાય ને સૌમાં જન્મમાં દેવયોગ

જો માત્ર એકજ વખત પણ વિષય વાસના થઇ તો બધા જન્મ એણે જાય ને પાછા નરીનસરથી એ જન્મ સન્યામના પાળવા પડે. ઉપગત એણે જણાવ્યું કે પોતે પુરાન હતો માટે વિષય વાસના ધૂણી કરી વિધિપૂર્વક સન્યાસ લેશે પ્રત્યેક મનુષ્ય માટે અંદરથી જ ખાસ આવશ્યકતા જણાવી બધાને આ વાત ગળે ન ઉતરી ત્યારે પ્રથમથી જ થોડાં પોતે હાથ કરી લાંબા લના લેમની મદદથી સામે થયો આભાથી ઝગડો પેદા થયો. તે જમ્યો નહી અને મમત લરાયો વલ્લભને ગાદી ડાઁવી પડી, ને પોતાના અગી ચાર પાત્ર સદાયક શિષ્યો લઇ નીચળી પડ્યા.

હવે વલ્લભ સ્વામિ શુ કરે છે તે જોઇએ વિષ્ણુ સપ્રદાય મહતે શ્રી વલ્લભની ચતુરતા જોઇ પદ શિષ્ય તરીકે પસંદગી કરી હતી તે તે કાચ માટે યોગ્યજ હતી વલ્લભ સ્વામિ પોતાની નાત સમજતો હતો તે સ્વભાવ ચતુર હતો, મનુષ્યની પરીક્ષા કરવાની શક્તિ હોવામા સારી હતી એણે આ પાત્ર શિષ્યો સાથે પ્રમાણ ક્યાં પછી હવે શુ કરવું ક્યા જવું હોતો જગજ્ઞર વિચાર કરવા માડ્યો.

લોકના જોળપણ ને અજ્ઞાનતાનો કેવો ને કેટલો લાભ લઇ શકાય, નામના, કિર્તી દ્રવ્ય શી રીતે વધુ પ્રાપ્ત કરી શકાય, ગાદી સ્થાપન કરી શી રીતે સારી રીતે ચલાવી શકાય તેનો વિચાર કર્યો તૈલ ગનો તો હોમણે ત્યાગ કર્યો હતો, દક્ષિણમાં કંઈક વિદ્વાન હતી, કાશીમાતો સમર્થ પડિતોનું સ્થળ હતું અને એ શિવાયના અન્ય પ્રદેશો સખધી એમને બહુ જ્ઞાન નહોતું, વિગેરે વિચાર કરીને ગોકુળ મથુરા પસંદ કર્યું આમ કરવામાં એમણે બે લાસ જોયા. એકતો એનું શિક્ષણ વિષ્ણુ સપ્રદાયિ હતું એટલે જગ વાસિઓને પ્રિય એવા ન હતાં કુવરનો ધર્મ ચલાવવા તે બહુ અનુકૂળ પ્રદેશ હતો તેમજ ત્યાં અજ્ઞાનતા ને મૂઢતા વધુ પ્રમાણમાં હતા. આ પ્રમાણે તે ગોકુળ મથુરા જઈને વસ્યા ત્યાં તજવીજ કરી ગિરિરાજ પર્વતની તળેટીમાં એક અન્યાર નામનું ગામ હતું ત્યાં મુકામ કર્યો ત્યાંના કોઇ સદુપડ્યાને મળ્યા સદુપડ્યો

ગિરિરાજ પર એક ન્હાની સરખી ઝુંપડી બાંધી રહ્યો હતો. બ્રજવાસી
ઓમાં તે કાંઈક લાગ્યો હતો તેથી ત્યાંના ઓકરાંઓને, બણાવતો.
વલ્લભસ્વામિએ તંબેની સાથે મિત્રતા કરી પોતાની પ્રવૃત્તિના હેતુથી
વાકેફ કર્યો, સદુ પંડ્યો લોભવશ બની લાગીદાર થયો. આવી
રીતે પાંચ સાતે મળીને પુણીમાગનો પ્રારંભ કર્યો ગિરિરાજ
પરની સદુપંડ્યાની ઝુંપડીમાંની જે મૂર્તિ હતી તેનો છૂલોદ્ધાર કરાવી
ત્યાંજ સ્થાપન કર્યું. સદુ પંડ્યો પણ કે છકે હોશીઆર માણસ
જણાય છે. સેવાને અંગે ખરચ વિગેરેની વ્યવસ્થા હેતુ કરવા માંડી.
પૂરણમલ્લ કરી રાજા હતો તંબેને મળ્યો. તંબેને ચતુરાઈથી સમજાવ્યો.
તંબેને મંદિર બંધાવી આપવા કબૂલ કર્યું, પણ સાથે કહ્યું કે સેવા
કરનાર માણસ રાજા તરફનો રહે. આ પ્રમાણે તંબેને મંદિર બંધાવી
આપ્યું અને તંબેમાં ગોવર્ધનનાથજી એવું નામ આપી એક મૂર્તિ પધ-
રાવી; પણ રાજાએ સેવા કરનાર બંગાળી બ્રાહ્મણ રાખ્યા. આ ઉપરથી
એક અનુમાન થાય છે કે પૂરણમલ્લ કદાચ રાધાવલ્લભી પંથનો હશે
તેથી ગોડિયા બંગાળી ગોંસાઈઓની તરફથી બંગાળી બ્રાહ્મણો
રાખ્યા હશે. અને એક અધિકારી પોતા તરફનો રાખ્યો જેથી
હિસાબની વ્યવસ્થા બરાબર રાખી શકાય.

શ્રી વલ્લભને આ વ્યવસ્થા ફાવે એમ ન હતી. આ તો નવી
ઉપાધિ વળગી. સ્વતંત્રતા ગઈ ને સેવાયે ગઈ. મંદિર બંધાવવા
જતાં મર્તિયે ગઈ. વિચાર્યું કે આ વ્યવસ્થામાં સાર નથી. આથી
તેણે પરિક્રમા કરવા વિચાર કર્યો.

જઈને થોડે મહિને પાછા ગિરીરાજ પર આવ્યા. સદુ પંડ્યાને
મળી ચાતુર્ય વાપર્યું. બંગાળી બ્રાહ્મણોના દોષો શોધી કાઢ્યા, ને
અધિકારી જે હતો તંબેને હાથ કરી લીધો. પૂરણમલ્લ પાસે આ
અધિકારી દ્વારા કળ વળ વાપરી બ્રાહ્મણોને તિલાંજલી અપાવી.
આગલો ક્રમ ચલાવવા માંડ્યો, અને લોકોને આકર્ષવા માંડ્યા.
પંથનો પ્રથમ પાયો આ પ્રમાણે નાંખાયો.

હવે એમણે પંથને કેવી રીતે વૃદ્ધિ કરી ફેલાવવો તે માટે
મુક્તિ યોજી, એકલું સંસ્કૃત ઉપયોગી ન નીવડે, તેથી એણે કવિયો

રાખ્યા. તેઓ નિરાતે કાન્યો કરતા, એટલે આગળના પાંચ સાત શિષ્યોને આકરિયો બધા એના શિષ્યો બન્યા અને પ્રાચીન રીવાજ મુજબ એ તહેમના મહંતશુર, એ પ્રમાણે બન્યા. ધીમે ધીમે શક્તિ થતી ગઈ, ચોયાંસી વૈષ્ણવંતી વાર્તા પરથી અનુમાન થાય છે કે એ શ્રી વલ્લભાચાર્યના શિષ્યો થયા હશે. ચોયાંસી વૈષ્ણવમાં ધર તો ૩૫ કે ૪૦ તોપણ બધા શિષ્યો સાથે તેઓ વ્યવહાર છટથી કરતા અને ભળી જતા. તે સમયે એમાં કેાઇ પ્રકારનો દંભ આડંબર સેવક સાથે નહોતો. આ દંભકે મોટાઇના કરતાં ચાતુર્યની વિશેષતા પ્રમાણમાં અધિક હતી. તેમ સેવકના હાથનું ખાવામાં પણ પ્રતિબંધ નહોતો.

કુરીથી સંન્યાસી તથા અંત.

માર્ગ ચલાવવાના આ પ્રકારના પ્રારંભ પછી વીસેક વર્ષે આ સ્થાન પર વલ્લભ શ્યામિ રહ્યા. દરમ્યાનમાં એ પુત્રો થયા. પહેલા પુત્ર ગોપીનાથજી ૧૫૬૮માં જન્મ્યા. બીજા ચીદંબનાથજી જાહેને વૈષ્ણવ શ્રી સુસાંધજી કહે છે તહેમનું પ્રાગટ્ય ૧૫૭૨ માં થયું.

આ પછી આ છોકરા ૧૪-૧૫ વરસમાં થયા તે વખતે શ્રી વલ્લભાચાર્ય પત્નીની સમતિ વગર સંન્યાસી થયા. પુણીમાર્ગીય યુસ્તકોમાં જણાવ્યું છે કે એમણે બે વાર પત્નીની અનુમતિ માટે પૂછેલું પણ તહેણે ન સ્વીકાર્યું. એથી એમણે યુક્તિ કરી પોતે બેઠા હતા ત્યાં ઘરમાં આગ લગાડી આથી સ્ત્રીને બોલવુંજ પડે કે “ઘરમાંથી નિકળો” એટલે આનો અર્થ એમણે સાધ્યું કરી બતાવ્યો. એઓ તો નીકળી સંન્યાસી બની ગયા, અને “પૂર્ણાનંદ સરસ્વતેન્દ્ર” એવું નામ ધારણ કર્યું. જોલોકમાં જવાના સાધનથી બહિર્મુખ થઈ ચલ્લોકમાં જવાનું સાધન જે સંન્યાસ તે તહેમણે પ્રદણ કર્યો. પોતાના સિધ્ધાન્તથી પોતેજ કેમ ઉત્તરા ચાલ્યા એનું કારણ સમજાવતું નથી.

આ પછી સંન્યાસીના વેશમાં જલ્દી કાલ મિથર બેઠા હોય એમ લાગતું નથી. કાશી ગયા ત્યાં કુટુંબીમાંનો કેાઇ આવી પહોંચ્યો આથી તહેને જલ્દી ફેટાળો થયો તેથી અગર ગમે તે કારણે સંવત ૧૫૮૭માં શ્રી ગંગાજીમાં તહેમનું જળશયન થયું.

પ્રાગટ્યની વાર્તામાં આ પ્રસંગનું વણન આ પ્રકારે છે, શ્રી ગોપીનાથજી તથા શ્રી ગુસાંધજી અને અન્ય શિષ્યો એ દિવસે મધ્યાહ્ને આવી પહોંચ્યા શ્રી વલ્લભાચાર્યજીને સંન્યાસીના વેષમાં જોયા એટલે તેઓ ત્યાં જઈ પહોંચ્યા. વાત કરવા માંડી. પણ શ્રી વલ્લભાચાર્યે તહેમના સામું જોયું નહીં, પુત્રોએ પૂછ્યું “હમારે કેમ વર્તવું.” વલ્લભાચાર્યે ઇશ્વરતથી કલમ કુગૂળી માગ્યાં, તે તેઓએ આપ્યા. શું લખી આપ્યું તેની વિગત પૂછેલામાં દર્શાવી નથી, માત્ર એટલું છે કે લખી આપ્યું. પછી પૃથ્વી પર જેમ ચાલે તેમ ગંગાજના પાણી પર ચાલ્યા, મધ્ય ભાગે જઈ પદ્માસન વાળી ખેદા અને ધ્યાન ધરતામા એક અગ્નિની ધારા ગંગાજના મધ્યમાથી સૂર્યમંડળ સૂધી જિંચી થઈ રહી. થોડીવારમાં બધાના દેખતા જોતજોતામા તેઓ હુમ થઈ ગયા, પછી તેઓએ તેના વસ્ત્રને અગ્નિદાહ દીધો આ નીચ વાર્તાનો સાર છે.

શ્રી વલ્લભાચાર્યના જીવનવૃત્તાત અને તત્ત્વબંધી ઇતિહાસનું રેખાદર્શન સક્ષિપ્તમા આટલું હોઈ અહીં પૂર્ણ થાય છે. આમ જતા સર્વ સરખા નથી હોતા, કેટલાક દુરાગ્રહી તેમજ જ્ઞાનક્ષવ દુર્વિદ્યો હશે તેઓને આ વાત ગળે નહીં ઉતરે, અસંતોષકારક લાગશે. તેઓના ધ્યાનમા તો પુષ્ટી માર્ગના મોટા મોટા ગુરૂવર્યો એ જે ચમત્કાર કરેલા તેના વર્ણનને મહાત્મ્ય તરવરતા હશે માટે હવે તે સંબંધમા કંઈક સમાવેશ તેમ સ્પષ્ટીકરણની આવશ્યકતા છે.

કહેવાતા ચમત્કારોનું મિથ્યાત્વ.

ધર્મવાદો કે ધર્મોનું ઐતિહાસિક નિરીક્ષણ કરીશું તો જણાશે કે ઉત્પત્તિ સમયે જે પરિસ્થિતિ હોય છે તે વખતે મુલ સ્થાપન કરનારમા સામાન્ય સાધારણ મનુષ્યો કરતાં કંઈક સહેજ અશે પણ વિશિષ્ટતા હોય છે. કંઈક આતુર, કંઈક બુદ્ધિપ્રભાવ, કંઈક હોશિયારી કંઈક વ્યવહાર કુશળતા, કંઈક યુક્તી પ્રયુક્તિઓ, કંઈક બુદ્ધિવિલાસ, અગર જ્ઞાન એમાં ગમે તેમાં વિશિષ્ટતા હોય છે. આમાંના એક અથવા વધુ સાધારણ મનુષ્યો કરતાં કંઈક વધુ પ્રમાણ હોય છે. તેમજ લોકોને ભુરકી નાખવાની

અસાધારણતા હોય છે વળા બીજું એવું પણ હોય છે કે સામાન્ય જનસમાજ અજ્ઞાન તેમજ અંધ શ્રદ્ધાળુ હોય છે આ દુનિયાનું કેકાણું હોતું નથી છતાં પરશુવનતા જ્ઞાન મારે કોણ જાણે કેમ બહુ હિત્સુક હોય છે અને આવા જોનારના દષ્ટિ પથમા જોનારની દષ્ટિ ખ્ધાર તેટલું બહુ જાણે કંઈક પગ-હવનનું, કંઈક ઇશ્વરી, કંઈક દેવી એવી માન્યતા ગ્યાય છે એટલું જ નહિ પણ કંઈક વખત કેટલાક કેળવણીના ગિદિત ગણાતા મનુષ્યો પણ આવા હોય છે તેઓમાં વખતે માનસિક નિર્મલતા હોય છે, વૃદ્ધિ હોય છે, વખતે દલ હોય છે, મોટાઈ હોય છે, આઠગર હોય છે વિવિધ પ્રમાણમા વિવિધ અગ્રો વિવિધ મનુષ્યોમા હોય છે આમનું એક અગર બીજું જુદા જુદા પ્રમાણ મા હોય છે તે પોપાય છે, ને ઘણા ખન તો અન્યોઅન્યના પોપક બને છે આમ થવાથી એક સામાન્ય સપાટી બને છે ને સમ્બાધણ એક પ્રકારે પ્રવર્તે છે પ્રથમ થોડા હોય છે પછી ધીમે ધીમે જન્મથી, સસર્ગથી વ્યવહારમા ગ્વાય અને અન્યો અન્ય તો ખપ હોવાથી સામાન્ય વર્ગ ખુશામદ પ્રિય કે ખુશામદ કરનાર હોવાથી સખ્યાની વૃદ્ધિ થાય છે અનેકોની એક સમિતિ, એક સરથા, એક મડળ, એક ન અથવા એવું બને છે. ધીમે ધીમે સ્થપાય છે, વૃદ્ધિ પામે છે, વળા કોઈ નરીત વિચાર પ્રવર્તે નીકળતા અસ્ત પામે છે ધર્મ શુ, સત્ય ધર્મ કીયો, વિષમા અનાદિ ચક્રને અનુસરતો, લાઘવ નિયમોને અનુકૂલ એ સમજવું સહેલ નથી આ વાત અહીંથી આટોપી શ્રી વલ્લભાચાર્યના કહેવાતા ચમત્કારો સબ ધી હવે નિવેચન કીશુ વિગેળ સુગમ મવાના હોતુથી પ્રજ્ઞાતરદ્વાર એનો વિચાર કરીશુ

પ્રશ્ન—તમે તો એમનાં ઉત્તરનું સાદુ વર્ણન કર્યું પણ છેક હરી નાગવણ બદલા કાળથી તહેમણે ચમત્કાર કરવા માડ્યા તે, સજન્મમા તો શબ્દ સરખો ન કહેા

ઉત્તર—અમાર વર્ણન ચુકાયું છે ઉભય પક્ષ અર્થાત શ્રી વલ્લભ સપ્રદાયે તેમજ તહેમના વિરોધી બન્ને તરફ તદસ્થ વૃત્તિ રાખી યાચોઅ લાગ્યું તેટલું જ લખ્યું છે કારણ અવસ પ્રદાયિએ

અમન્નાર વિગેરે મૃદ્ધિમ વિરદ્દ હીન વળી અતિ અતિશયોક્તિ કરેલી છે તેમજ નિગોધીએ અગત ભાવથી શ્રી વદનાભાચાર્યનું હવનને અત્યંત અનિષ્ટ અનોથી ભરેતું દેખાડવા પ્રયત્ન કર્યો છે આ પણ ઉચિત નથી આ માટે આ મને તરફના વિશેષ પક્ષપાતપણાવાળા ભાગને બાદ કરી યોગ્ય તુલના કરી મૃદ્ધિમ અનુદ્ધા નિદ્ધ થઇ ગઇ એવી વાતો અમે ઉપર વળી છે પ્રશ્ન—ત્યારે શું હમી નારાયણભટ્ટ વેનો અવતાર હતા તે ખોટું હશે ? તું તોમણે ટેવાક માયા વાદને પાડા પાને ઉત્તર નહોતા અપાવ્યા ? યજ્ઞ કરના માધ્યા પડી “ અમે તમારા કુળમા અનન્તાર ધાગણુ કરીશું ” એવી ભગવદ્ વાણી તું ન થઇ હતી ? એમના પુનઃ ગગાધર તું શિવનના અવતાર નહોતા ? ગણપત ભટ્ટ સૂર્યનો અવતાર નહોતા વા ? આ બધું પુસ્તકોમા ડું તડું અમાધાન તું હશે ?

ઉત્તર—પાડો વેદોન્ન્યાય કરે એ તેવીજ જતરી ભુદિના માને તેમજ બીજી જે વાતો છે એ કેવળ અસાસ્વીય તેમજ કંપનામા પણ ન ઉતરે એવી છે વાઙ્જો એમ હતું અને સૂર્યના અવતાર તેમજ આ બધું જે યજ્ઞ લખ્યું છે તેમ હોય તો તેને પરદેશ તું કામ વમલુ પડે ? વાગ તે ન્યાત મ્હાર ગ કામ થાય ?

આ બધા જે સામાન્ય માણસને બધા બેમતા આવે તેવા પ્રસંગો તું કામ બને ? માટે એ કેવળ અસત્ય છે આ પ્રમાણે દરે અમત્કાર સબન્ધમ મ્દમન્જુ ની જો અનન્તાર હોય તો ટેલેન્ડ્રેજાણે ગેપનનો અનન્તાર લખ્યો છે કેનેક દેખાણે વમુદેવજી નો આમ જુદુ જુદુ છે વળી લક્ષ્મણ ભટ્ટે સો સોમયજ ક્યાં ને કુડમાથી વાણી થઇ તે પુર્વનક લખનારેજ સાબળા હોય તો કાણ જાણે, તેમજ લક્ષ્મણ ભટ્ટને જે વાત ગોવર્ધનનાથજીએ કહી તે વાત લખનારને શી રીતે ખબર પડે જાણુ ગોવર્ધનનાથજી તે વખતે પ્રગમ્યા નહોતા વળી લાખો વર્ષ પગ થઇ ગયલા ભારદ્વાજ મુનિ લક્ષ્મણને મજે આવી વાત માત્ર કેવળ ધર્માધ વૃત્તિના મનુષ્યના ખ્યાનમા ઉતરે વળી સોમયજ કરાવી, સવા લક્ષ મનુષ્યોતુ બ્રહ્મ બોજન મરાયુ, આમાયે સત્યતા હોવા સભવ નથી કારણ એવા સમૃદ્ધિવાન હોત તો એક પુનઃ ગિરી શું કામ બને, અને એક પુરી

શું કામ બને ? તે એક ગુસાઇ તું કામ બને ? સાક્ષાત્ પરમેશ્વર
 ગર્ભમાં હોય તો મુસવમાનના ત્રામથી કાગીધી ન્દાસતુ ન પડતે
 માટે આવી રીતે ચમત્કારની બાબત એવળ અસંય અનિશ્ચયોક્તિવાળી
 છે ચમત્કારની કોઇ પણ વાત વિશ્વમનીય નથી જ્યાં અજ્ઞાન,
 અધશ્રદ્ધા, વધુ પ્રમાણમાં ફેલાયલાં હોય ત્યાં જે વાતો ઇશ્વરના
 બનાવની હોય તે બધાનકે રમથી સમજી શકે ચમત્કાર કેવે મનાવાય
 કોલમ્મસ અમેરિકામાં ગયો ત્યારે ત્યાના લોક સાથે જરા ખટપટ થઇ
 પછી તે દિવસે ખમ્માસ ચંદ્ર ગ્રહણ થવાનું હતું ત્યારે તેણે કહ્યું
 “હું ઇશ્વરનો કોઇ ઉતારી રાત્રે અધકાર કરીશ ” તેમ થયું આવી
 અજ્ઞાનલોક પગે પડ્યા ને કાલાવાલા કર્યા એન્ડે જાણે પ્રકારનો એજ
 દાતા હોય તેમ કહ્યું “ થોડા કલાક રહી અન્યથા થશે તું મજુની
 પ્રાર્થના તે માટે કરીશ, ” કારણકે ગ્રહણ છુટતા પ્રકાશ થવાનોજ હતો
 લોકો તો અજ્ઞાનતાથી કોલમ્મસને દસી ગયુના લાગ્યા તે કાળની દૃષ્ટિએ
 જોતા શું શું ન માન્યો હોય ? જાદુગરો, ગાઝુગરો, નેત્રપંચી,
 કરપંચી કરનાર આજેયે તાગીદને મળતીઆ રાખી એવા
 ચમત્કાર બુનાવે છે કે જોનાજ ઘડીભર અજ્ઞયમીમાં નાખે છે
 આજના જમાનામાં જો કે શ્રી વલ્લભાચાર્યને પરમાત્માનો અવ
 તાર માનનાર કેળવાયનો વર્ગ જોઈએ છે હતા આજકાલના શ્રી
 ઉપેન્દ્રને જે ભગવાન માનનાર શિક્ષિત વર્ગ છે તે પછી
 થોડુંક લખવું પ્રાપ્ત થાય છે પુરાણમાં અનતાર તો ચોવીસ છે
 પચીસમો અવતાર કયાથી આવ્યો ? જીમ્મો કયાથી થયો ? એક
 પુસ્તકમાં શ્રી વલ્લભાચાર્યને અગ્નિનો અવતાર લખે છે બીજામાં
 ગોલોકવાસી કૃષ્ણના મ્હોનો અવતાર મ્હે છે ત્રીજામાં ચંદ્રાવતી
 સખીનો અવતાર લખે છે, ચોથામાં કૃષ્ણ અને રાધાને વિછડલા
 છવોનો બહુ વિરહ થયો તેથી બેઉના નેત્રોમાંથી વિરાહાગ્નિ પ્રગટ
 થયો, આ અગ્નિનો સયોગ થતા અગ્નિમય પુત્રનું થયું, તેને પૃથ્વીપર
 મોક્ષની દીધું એમ લખે છે અહીં વિચિત્રતા જોવાની એ છે કે એ
 વિચિત્રતા પછી ભગવાને તેમને લેવા સારૂ સારસ્વત કલ્પમાં કૃષ્ણાવતાર
 ધરી ઉદ્ધાર કર્યો, અને તેમથી બાકી રહ્યા તેમને માટે શ્રી વલ્લભની
 અવતાર થયો તે હવે સારસ્વત કલ્પને તો કરોડો વર્ષ થયા અને

ભગવાન પોતાના છત્રનો ઇન્જાએ કરીને ઉદ્ધાર કરી ગઈયા નહી તેથી ભગવાનને વિરોધ થયો આ કેવળ હામ્યજનક લાગે છે. વળી પ્રત્યેક પુસ્તકમાં પગપર વિરોધ તેમજ જુદી જુદી વાતો છે વળી શ્રી વલ્લભાચાર્ય પોતેજ પોતાને તેમ માનતા નહોતા કારણ કે તેઓ તો સ્પષ્ટ શ્રી કૃષ્ણની પ્રાર્થના કરે છે કે “હે કૃષ્ણ ? મહારી મદદ કરો, હું ન્દે-ઠાથી ઘેરાયેલા દેગમાં હેગન છું ” વળી તેમણે સ્વામિનીજીના ચરણની પણ મુતિ કરી છે તો તે પૂર્ણ પુરુષોત્તમરૂપ અનતાર હોઈ શકે નહિ નીજ વાતો વાચવાથી એ પર્પટન કરનાર, ભિલાથી આત્મવિકાસ અવાવનાર એક ચતુર મનુષ્ય હતા એમ લાગશે ગિયો અનતાર તે પ્રભુતાની અતિગયોમ્નિ કરે એથી કંઈ તે સત્ય હશે નહિ કેવળ હામ્યજનક અસત્ય છે વેદ છ શાસ્ત્ર, શ્રુતિ, સ્મૃતિ, ભાગવત સમાયણુ કેથે વલ્લભાચાર્ય મારેની આ વાતનો લેશ સરખો પણ ઉદ્દેશ નથી ગ ગાજી શ્રી વલ્લભાચાર્યના ચરણના સ્પર્શ કરવા ઉ આ ચહે એ પણ કેવળ વિચીત્ર કલ્પના છે વળી પોતાની માતાને બગાડુ ખાઈ મોંમાં વજ્ર બનાવ્યું આ પણ કેવું અસંભવિત છે ? કાશી વિશ્વેશ્વર, જે એક પથ્થરી મૂર્તિ તે મનુષ્યનો લેશ ધારી આવે એ ફરી અધ કલ્પના લાગે / સત્યવાત એ છે કે જે શ્રી વલ્લભ સ્વામિ મહુશ્રુત, સામાન્ય શિક્ષિત અચળ, ચતુર, વ્યવહારુ દુશળ હતા વિદ્વાતાના પ્રભાવશાળી કંઈ મોટા ઐશ્યો એમણે લખ્યા નથી જે સુવિખ્યાતિ છે તે બેજ પુસ્તકો મારે એક ભાગવતની નીકા સુખોદિની તેમજ બીજી અણુ ભાષ્ય અદ્યત્ત તેમણે પોતાની પાસે પડિતો રાખ્યા હતા તેમનીયે સહાય લીધી હશે પણ આજ ઐશ્યો તેમના પ્રસિધ્ધ ઐશ્યો છે

આથી અધિક તેમનામાં વિશેષતા હોય એમ લાગતું નથી. વળી કૃષ્ણદેવ રાજની સલામા એઓ છૂટ્યા એ પણ શકાશીલ લાગે છે કૃષ્ણદેવ રાજ એમનો શિષ્ય થયો હોય તો આજે વિધાનગર સલામત છે તેમ કૃષ્ણદેવના વશજે ગાજ્ય કરે છે તેઓ વલ્લભાચાર્યને ઓળખતા પણ નથી, વૈષ્ણવ પણ નથી, તેમનું એકે મંદિર પણ નથી, બેઠક સુધ્ધા પણ ત્યાં નથી હવે બીજા ચમત્કાર જાણત જોઈશું તો જણાશે કે આવણુ મહિનાની એકાદશીને

દહાડે ભગવાને શ્રી વલ્લભાચાર્યને દર્શન આપ્યા. તે પણ યુક્ત નથી. કારણ ધડિક પોતેજ ભગવાન બને, ધડિકમાં બીજા ભગવાન દર્શન આપે આનો પરસ્પર વિરોધ આવે છે. “આચાર્યશ્રી મહા-પ્રભુશ્રી અયોધ્યામાં ગયા ત્યાં શ્રી રામચંદ્ર મહારાજ તેઓએ વલ્લભાચાર્યને પ્રણામ કરી પુરોત્તમાય નમઃ” કહ્યું, તે વલ્લભાચાર્યે હેમને “મયાંદા પુરોત્તમાય નમઃ” કહ્યું, તેથી હવે માન્યતા શંકા થઈને “રામચંદ્રશ્રીને નિવારણ કરી.” હવે આવી કશું કહેવાનું નથી. માત્ર કાલનિર્ણય કરતાં તરત ચૂક જનને સમજશે. આજની પ્રજા એટલી બધી મૂખ નથી કે રામચંદ્રશ્રી અને શ્રી વલ્લભાચાર્યને સમકાલિન માને. આસણ અલકનંદા આગળ પર્વતની શુદ્ધમાં વલ્લભાચાર્યશ્રીને મળ્યા અને બીજાને સારૂ યુક્ત થઈ ગયા આ પણ દેવળ હાસ્યજનક લાગે છે. એક ઠેકાણે લખે છે કે બંગાળ તથા સિંધ વગેરેમાં સ્મૃતિની આજ્ઞા ન હોવાથી વલ્લભાચાર્ય ગયા નહીં પણ ત્યાં ફેટલાક દેવી હવે હતા. હેમને આ દેશની હદ પર ઉભા રહી ચરણની રજથી પવિત્ર કર્યા એક ઠેકાણે લખ્યું છે કે એક “વન હતું ત્યાં શ્રી આચાર્યશ્રી પધાર્યા પછી વનમાં ઘણાક દેવી હવે જન્તાવરના અવતારમાં હતા હેમની ઉદ્ધાર કરવા એક ઠેકરીપર એકાએક ચોતાનો ચરણ સો જોગન લાંબો કર્યો એટલે દેવી હવે તે ચરણની ગંધ લઈ પાવન થઈ ગયા.” એક ઠેકાણે લખ્યું છે કે “એક ગામમાં માયા વાહીઓએ એક દેવીને કુંભમાં પુરી હતી. ત્યાં વલ્લભાચાર્ય ગયા તો લાજ કાઢી ઉભી રહી.” આ ઉપરાંત એટલી એટલી બાબતો છે જે લખતાં પાર ન આવે. આ લોકોએ ગધાદા મારવાનું કેટલું બહોળા પાયાપર ચલાવ્યું હતું તેના આ દૃષ્ટાંતો જાણવા જોઈ નમુના રૂપ થઈ પડશે. સુદ વાચકોની આંખો આપ આતરી થશે કે એ લોકોએ જુદાણાંના છાટાં નહીં પણ વરસાદજ વર્ષાવ્યો છે. કોણ જાણે શું હશે કે ધર્મોત્તે ચમત્કાર સાથે કેમ સંબન્ધ બતાવાતો હશે? ધર્મ શું? ધર્મમાં ચમત્કાર શા માટે હોવા જોઈએ? ચમત્કાર શું? આ બધાનો વિચાર કર્યા વગર કે ધર્મના સ્વરૂપનો વિચાર કર્યા વગર ચમત્કારના વર્ણન હંમેશા જોવામાં આવે છે. શંકરાચાર્યે ઝારી પાસે મ તો ઘોડાચા ને વલ્લભાચાર્યે

પત્રાવલંબનથી કાશી સમસ્તના પંડિતોને મ્હાત ક્યાં અને દિગ્વિજય પ્રાપ્ત ક્યોં આવી આવી વાતો જોવામાં આવે છે. આ જનસમાજની અજ્ઞાનતાને નિર્જનતાનું જ પરિણામ હોવાનો સંભવ છે. જાણે જ્ઞાન વગર, સદાયગુણ વગર, ભક્તિભાવ વગર, ઉપાસના વગર, માનસિકને આત્મિક કોઈ પણ પ્રકારની ઉત્તતિ માધ્યા વગર અજ્ઞાદીનના લેમ્પ માફક માત્ર આવા . પુરોના ચમત્કાર માત્રથી પ્રભુની પ્રાપ્તિ થતી હોયને ? માત્ર પ્રજ્ઞની જનસમાજની એક આરામી કે આલસ્ય તેમજ પ્રમાદી અવસ્થાને લીધે વગર મહેનતે કે અનેક અલ્પ આચરણો છતાં તહેના પાપફલ ને સટે મુદ્દાં મુદ્દળ અને અર્ગ પ્રાપ્ત કરવાની આશા રાખે છે.—

આ સામાજિક અવસ્થા આલસ્ય, પ્રમાદ, તેમજ હીનતાનું પરિણામ છે. અધોગત અવસ્થાનું ચૂચક ચિન્હ છે. તેમજ વિનાશ્રમ, વિના ધર્મ, વિના સદાયગુણ, વિના ઉપાસના, વિના જ્ઞાન, આવા ચમત્કાર માત્ર શું સુદૃઢ પ્રાપ્ત કરાવી શકે? આ અબળન્ધમાં આટલું કથન બસ ગણાશે

પ્રશ્ન—તે તે કાલના ભિન્ન ભિન્ન કવિઓએ કેટલાંક પદો ગાયાં છે જેવાં કે :—

મુરદાસજીએ ગાયું છે કે,

એમને વિને કેટલાં પદો મોટા મોટા કવિઓએ ગાયાં છે. જેવાં કે .—

૧. મુરદાસજીએ ગાયું છે કે,

દદ ઇન ચરનન કેરો ભરોસો, દદ ઇન ચરનન કેરો. ૨૬ શ્રી વલ્લભ નખચંદ છટાબિન, સખ જગમે, જુ અધેરો. ૧ સાધન ઓર નહીં યા કલિમેં, જતસોં હોત નિએરો. ૨ મુરદાસ કહે દ્વિવિધ આંધરો, બિના મુલકો ચેરો. ૩.

૨. રસિક પ્રીતમજીએ ગાયું છે કે,

વલ્લભી કેા ભગેસો, મોયે શ્રી વલ્લભી કેા ભરોસો. ૨૬. અન્ય દેવકો જાને ન માનો, ઇનકો આસરો ખરોસો. ૧. કહુક

ગિયારા સમજ મન મેરે, વારવાર કહું તોસો. ૨. રસિક મુખ સામરકો તજકે, ક્યોં પીવત જલ યોસો. ૩.

૩. કૃષ્ણદાસજીએ ગાયું છે કે,

તાલી કોં મિરનાઇયે, જોયે શ્રી વલ્લભ પદ રજ રતિ હોય. ૧. જો દલા આની હોય પદ, નિનમોં કલા સગાઇ મોય. ૨. સારા સાર ગિયારી મતો કો ગુતામિય ગોધન લીયો હોં નિચોય, તહાં નવનીત પ્રગટ પુરપોતમ, સદજલી ગોરમ લીયો હોં બિચોય. ૩. જાકે મનમેં હમ ભરમહોં શ્રી વિઠ્ઠલ શ્રી ગિરિધરદોય, તાકા સંગ વિષમ વિપદતેં, ભૂયે અતુર કરો જિન દોય. ૪. તેજ પ્રતાપ દેખન અપને ચક્ષુ, અસ્મમાર જ્યોં લિહેન તોય, કૃષ્ણદાસ મુત સુરતે અમુર ભયે, અમુરનેં સુર ભયે ચરનની હોય. ૫.

૪. વૃન્દાધીશજીએ ગાયું છે કે,

જો શ્રી વલ્લભ ચરણુ કમલ શિંગનાઇયે, પરમ આનંદ સાકાર સસિ સરમ મુખ, મધુરી વાણી ભક્ત જનન સંગ ગાઇયે, ૧. ગજ તમ જાકિ મહસત્વકો સગ હોય ગણિ વિશ્વામ પ્રેમ પંથકોં ધાઇયે, કલન રૂઝધીમ જંદા વિપિન દંપતી, ખાન ધગિ ધરિ લીયે દગન ગીરાઇયે. ૨.

૫. પદ્મનાભદાસે ગાયું છે કે,

શ્રી વલ્લભ એ સોઇ કરે ॥ ટેક ॥ જો ઇનકે પદ દહકર પકરે મલા રસ સિંધુ ભરે. ૧. વેદ, પુરાન સુધરતા સુંદર, ઇન આતન ન તરે ॥ શ્રી વલ્લભ શ્રી વિઠ્ઠલ પદ તજકે, ભવ સાગરમેં પરે ૨. નાથકે નાથ અનાથકે અધુ, અવગુન ચિત ન ધરે, પદ્મનાભકે અપતો જનકે, હુળન કરે પકરે. ૩.

૬. શ્રીદાસજીએ ગાયું છે.

સજનતેં શ્રી વલ્લભ નામ ભલો. ટેક. લીજે લીજે લીજે ના નર, કલયુગ કરન હલો. ૧. સમ દમ, તીરથ સદન સ્યામ ધર્મ; તીરથ વૃથા ચલો, શ્રી વિઠ્ઠલ ગિરધર શ્રી નિધિ, રિધ નિધ પ્રજલો. ૨.

એ તો ૭ નમુના ગતાન્યા છે, પણ તેઓએ પદ તો વણા
ગયા છે. વળી એ ગિનાય બીજા પુરોહિતમણ, દારકેનણ, વિપ્રહ-
દાસણ, હરિદાસણ, વૃજભૂખણ, ભગવાનદામણ, ચતુરભુજદાસણ,
છીતનામીણ, માણેકચંદણ, રંગીલદામણ, વ્યાસદાસણ, પદમાનદ
દાસણ, હુમનદામણ, ગોવિંદદામણ, અને રામદામણ, વગેરે ધણા
કવિઓએ એમને ભગવાન તરીકે ગાળા છે, તેવું કેમ?

ઉત્તર—ભાઈ કવિઓએ લખેલું છે એટલે ખરૂં છે
એમ જે માનવું તે યોગ્ય નથી બુદ્ધિમાને તો અવશ્ય પરીક્ષા
કરીને માનવું અથવા છોડવું જોઈએ એમ તો વામભાગમાં
સ્ત્રીના ગુણ સ્થળને ભગવાનનત્વ પૂજનનું છે તે કવિઓએ
કે કોઈ બીજાએ? અનેક ચાંચેને પોતાના ઉદર
નિમિત્ત ખાતર વા અજ્ઞાનથી કવિઓએ પરમેશ્વર બનાવ્યા છે
“ઉદર નિમિત્તે વહુ કૃત્ત વેળા” એ કેહેવત પ્રમાણે ચાંચનારા પણ
કવિઓ ધણા થઈ ગયા છે એક કાળ એવો હતો કવિગણ દરબાર
સોભાવનાગજ હતા વિચાર કરી જોશો તો જણાશે કે કેટલીક વખતે
કોઈ સાધારણ માણસ હોય, તેને પણ કવિઓ પોતાને પૈઓ મળવાની
લાલચે રાજા કરતા સરસ રખાણી નાખે છે અને કોઈ સાધારણ રાજા
પાસેથી પૈઓ લેવો હોય, તો તેને ઇન્દુ કુમેર અથવા વિષ્ણુની
ઉપમા આપે છે એ વિષય એક અમૃત અથમા લખ્યું છે કે,
“કયં કિં ન વશ્યન્તિ, કિં ન મદ્યન્તિ હવે કવિઓ આવા પ્રકારની
વિવિધ કવિતાઓ લખે તેપરથી પરમાત્માપદ એક મનુષ્યને અર્પી
શકાય નહિ કવિઓ નાના પ્રજાગ્ના રસાલ ના ઉપગતની કાઢી
નથી નથી કયા બનાવતા વામભાગમાં સ્ત્રીના ગુણ સ્થળને
ભગવાનનત્વ પૂજવાનું પણ એના કવિઓનીજ ચાતુરીનું પગિણામ
છે વસ્તુતઃ કવિઓ રાજદગ્ગ્યાર સોભાવતા ગીતો, કવિતા કરી એક
સામાન્ય માણસને પણ ઇન્દુ, કુમેર કે વિષ્ણુની ઉપમા આપે,
એના પણ કવિઓ હતા વળી જનસમાજની અજ્ઞાનતા અહીં
નડે છે લોક બુશામદને ચાહ છે, તેમજ લોક બુશામદ કંઈ પણ
છે ખોળી સ્તુતિ, ખોળી મહત્વતા, ખોળી ઉપમામા રચાપચ્યા રહે
અને અજ્ઞાન અને બુદ્ધિપૂર્વક વિચાર વગરની અધશ્રદ્ધા હોય ત્યાં

આવા આવા આલંકારિક વંચુનો કેવળ સત્ય મનાય છે.* જગતમાં બોળાનો તોટો નથી. જ્યાં પરવશતા હોય છે, જ્યાં સ્વમાન નથી, જ્યાં આરામીયનની લાલસા હોય, જ્યાં આપખળપર આધારપણું હોતું નથી, જ્યાં માત્ર તૈયાર, શ્રમ વિના મુફલ જોઈએ છે, જ્યાં માત્ર આરામીયતથી અતિમાં અતિ સુખલાલસા પ્રાપ્ત કરવાની વાસના થાય, જ્યાં એક અમલકાર માટેની વાત સાંભળી હજારો મનુષ્યો દોડા દોડી કરવા મંડી જાય, હજારો મનુષ્યો પ્રમાદિ અધશ્રદ્ધાથી, અતિ આતુરનાથી દોડે છે. આવી રીતે કંઈ કંઈ સ્વાર્થથી-કંઈ કંઈ વિચારથી હજારો મનુષ્યો આવા સામ્ય ધર્મને જને છે. કાળ જળે તેમાં ને તેમાં જન્મ પરંપરાએ લાખો જને છે, છતાં અજ્ઞાન તેદહુજ રહે છે. ધર્મ શું તેનીયે ખજૂર નથી હોતી. યોનાના સાંપ્રદાયિક સિદ્ધાંત શું તેયે ખજૂર નથી હોતી. માત્ર વ્યવહારિક ન્યાતજ્ઞનની રૂઢીને ખાતર ધર્મની છાપ અને મ્હોર રાખે છે, સંક્ષેપમાં જણાવીશું કે શ્રી વલ્લભાચાર્યના ઇતિહાસ સામાન્ય રીતે આટલોજ છે. કોઈ પણ સુઝજનને રાગ દ્વેષમાં ન તણાતાં તટસ્થ વૃત્તિ રાખીને આ ધર્મની ઉત્પત્તિ જોવા અમે નમ્રતાથી વિનંતી કરીએ છીએ.

પ્રકરણ ૨ જી.

આગલા પ્રકરણમાં આપણે શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યના જીવનની રૂપરેખા આંકી. અહીં આપણે હવે જરા આ ધર્મોત્પત્તિકારોના જીવનની એક જાણત તરફ લક્ષ્ય કરીશું. તે એકે લક્ષ્મણ ભટ્ટે ન્હાનપણમાં પિતૃ-ગૃહથી ન્હાસી જઈ તેનો ત્યાગ કરી સંન્યાસ લીધો હતો. તત્પશ્ચાત યોનાના કૌટુંબીઓ અને દીક્ષા આપનાર સંન્યાસીના આગ્રહ અને આશાને લીધે પાછા ગૃહાશ્રમી થઈ ત્રણ પુત્રોના પિતા થયા એટલે વાસના દાય વિતાવો આ વિરાગ હતો. પ્રહસ્યાશ્રમ તરફ તેને પ્રીતિ અનુકૂળ સંજોગમાં હોવીજ જોઈએ. આ પ્રમાણે વાસ્તવિક રીતે તો તે મૃતસ્થાશ્રમીજ હતા. શ્રી વલ્લભમાં કંઈ ખીજેજ રૂપ રંગ છે. એઓ તો પરણવા

* આ પ્રમાણે સહજતંત્ર, ને ઉકે અન્યાયે હવેન્દ્ર ભગવાન સુધી આ કારની માન્યતા આસની તેનામાં આવે છે.

અનિહિત્સાદિ શરૂથીજ જોવામાં આવે છે, અને વ્યારે થમ વિના કન્યા મળે છે, તો તેઓ તલપાપડ બની ગયા હતા, અને તેમાટે શિષ્યો સાથે અનેક યોજના યોજી. અનેક ચાતુર્ય લઈ ઉત્તરો ને સમાધાનો શકા-શાક શિષ્યો માટે ગોળ્યા. અનેક કપ્પો સઘાં. ગાદી સ્થાપન કરી અને પંથ પ્રચલિત કરવા અનેક પ્રયત્નો કર્યા. આ બધું ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીનેજ. અને સંન્યાસમાટે પત્નીની ઇચ્છા પૂછે છે તે તો બહુ કાળે. પોતે જે વિચારો સંન્યાસ માટેના કર્યા અને તે યોગે કહ્યા હતા, (આપણે આગલા પ્રકરણમાં જોયું ગયા છે.) તેથી તદ્દન આ સંન્યાસ સ બન્ધી વિચાર ઉલટો હતો. આ પ્રમાણે મૂળના વિચારોનું પ્રાયશ્ચિત કેમ કયું તે સ્હમજતું નથી, પણ તે પછી અદ્ય સમયમાં જલશયન કયું એમનું કૈલાસગમન થયું. માનવાને કારણ છે કે, આ સંન્યાસ નામ સંન્યાસજ હતો. આ ઉપરથી એક વાત ફલિત થાય છે કે આ પુટ્ટી માગીય સિદ્ધાંતમા પ્રાચીન આર્યોના વર્ણાશ્રમના વાનપ્રસ્થને સંન્યાસ એ જે આશ્રમનું વિસ્મરણ કરવામાં આવ્યું છે. વાન-પ્રસ્થની સંસાર તરફની અનાસક્તિ અથવા તો ઉદારીનતા, કે શુદ્ધ સંન્યાસના તપ જીવનની મહત્તા કે સકલ સંસાર માટે જીવવાનું સ્વાર્પણ જ્ઞાનમય તપપરિધાનથી સજળ બનેલા જીવનની કલ્યાણ લાવનાને આ સિદ્ધાંતમાં અવકાશજ નથી દેખાતો. બાકી આ અતિ ઉચ્ચ લાવના આર્થજીવનમાં તો છે. એક પુસ્તકમાં “મર્યાદા માર્ગને પુટ્ટીમાર્ગનો ભેદ નિરૂપણ કરતાં લેખક જણાવે છે: મર્યાદા માર્ગમાં દેહરક્ષાર્થે ભિક્ષાટન છે. અત્ર વિપ્રયોગાનલ વડે દેહપાતાય સર્વ સમુદય છે, એટલે દેહરક્ષાર્થે ભિક્ષાટન પણ ન રહ્યું વિશેષ. અત્ર તો જ્ઞાન પણ સ્વાસ્થ્યજનક હોવાથી બાધક છે” અર્થાત ગૃહસ્થાશ્રમનેજ પ્રધાનપદ છે. ગૃહસ્થાશ્રમના સુંદર રસજીવનની શુદ્ધ રસકળાનો ને ધર્મકળાનો આશ્રમમાં ઉપભોગ કરી તેનું શુદ્ધ સત્વ સુશી પચાવી ઉપમર્દન સુચુરિય કરી તે વડે જીવન સંસિદ્ધ કરતે કરતે,—કરીનેન્વાનપ્રસ્થ ને સંન્યાસના ઉચ્ચા ગિરીસ્થલોપરથી સંસાર અને આત્મા જોવાની દૃષ્ટિ આથી ખંડિત થાય છે. ગૃહસ્થાશ્રમની બહાર આ પ્રભુનું સ્થાનજ નથી. થંહકુંજની લીલાની બહાર સકલ સંસારના વિરાટ લાવની મહાલીલાનું દર્શનજ

તથી. અને જ્ઞાન પણ પુણીમાગીય “વિકલન્ય” માં બાધક એટલે જ્ઞાનદીનના હસ્તમાં આ રસજીવાનો સિદ્ધાંત અતિ હાની કારક થઈ પડે છે રસને રથને રસાભાસ તરફ જ દોરે છે, નિદ્રમ કરતાં સ્વપ્ન તરફ દોરે છે. પાછલા આચાર્યો પણ સામાન્ય મનુષ્યો જેવાજ હતા, અને કૌટુંબિક જીવનને અંગે જે કલેશો જોવામાં આવે તે પુખ્તજ હતા. વલ્લભાચાર્યના જળશયન પછી તેનાં બેઉ છોકરાઓ શિષ્યો પાછા ગિરીરાજપર પોતાને સ્થાનકે ગયા. પંથ વધારવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. તેમ પરણવા પૈસા એકઠો કરવા લાગ્યા, અને પરણ્યા, પણ જેમ સામાન્ય રીતે જોવામાં આવે તેમ બેઉ સ્ત્રીઓ વચ્ચે અણુજનાવ થવા માંડ્યો, અને બન્નેને છોકરાં થયા. ધીમે ધીમે ટૂંક વધતા ગાદિના સ્વામિત્વ માટે લડવા લાગ્યા.

ગોપીનાથ મોટે હતો તેથી કબજો લેના હાથમાં હતો. વિકલ નાથજી ગુસાંધજીના નામે જોળખાય છે તેણે પાદશાહ આગળ આથી ક્રિયાદ કરી દિલ્લી ખાતે ચાર વરસ સુધી લડતાંયે નિકાલ આવ્યો નહીં. પછી અણુચીત્યો ગોપીનાથજી રામશરણ થઈ ગયો. આતુ કારણ ગમે તે હો પણ એ લોકની લખવાની ઢબથી સકા પડે છે કે મગમાં કાકર હતું

આ સળધમાં એ લોકના પુસ્તકમાં આ પ્રમાણે છે:—

“ગોપીનાથજી શ્રી જગન્નાથજી યાત્રા કરવા ગયા ત્યાં શ્રી બળ-લક્ષ્મીની લાકડાની મૂર્તિ હતી તેમાં ગોપીનાથજી લીન થઈ ગયા.”

એના મરણથી શ્રી ગુસાંધજીને લશ્વાની પીડા ટળી અને ગુસાંધજી તેની ઉત્તર ક્રિયા બધી કરીને અન્યોરમાં આવ્યા. શ્રીજીના મંદિરનો કબજો ગોપીનાથના હસ્તકમાં હોવાથી ગોપીનાથની પત્ની તથા પુરષોત્તમરાય કરીને એક પુત્ર હતો તથા સત્યભામા અને લક્ષ્મી નામની બે પુત્રીઓ હતી તેઓ ત્યાં રહી વહીવટ કરતાં હતાં. ગુસાંધજી ગિરીરાજપર આવતાં શ્રીનાથજીના મંદિરમાં જવા લાગ્યા, પણ ગોપીનાથજીના અણુચીત્યા મૃત્યુને લીધે એના પર ક્રોધ હતો તેમજ વહીવટ ગોપીનાથજીના પરિવારના હાથમાં હોવાથી તેનાથી મંદિરમાં જઈ શકાયુ નહીં.

હવે એ અનેક પ્રકારે પશ્ચાતાપ કરવા લાગ્યા. નિગરામાં ભરી ઉદાસીમાં તે શોરભ, ગોકુલ યમુનાતટના કેટલાક સ્થાનોમાં ગમળુ કરવા લાગ્યા. એક દિવસ એવામાં એમને દામોદરદાસ મળ્યા. ત્યાં તેમણે મોક્ષગતિ કેમ થાય તે સંબંધી સિદ્ધાંત બોધ આપ્યો: આતું પુસ્તક તે દ્વાદશકુંજ એ નામે ઓળખાય છે. આથી એમને પુરુષાર્થ કરવા મન થયું. ખૂબ યુક્તિઓ કરવા માંડી. અધિકારી, મુખિયા, બીતરીયા વગેરેને મળીને ખૂબ તજવીજ કરી. ૭ મહિને અથાગ પ્રયત્ને મંદિરમાં પ્રવેશ કરવામાં ફાગ્યા. ધીરે ધીરે ચતુરાઈથી બધાને હાથ કરી લીધા ને કબજે હાથ કરતા ગયાં. થોડા વખતમાં એવું કરી મુક્યું કે ગોપીનાથના કુટુંબીઓને માત્ર અત્ર વસે મળે.

ગોપીનાથની સ્ત્રીને એકનો એક પુત્ર હોવાથી આવાં કાર્ય સ્થાનોમાં રહેવું ઉચિત લાગ્યું નહીં તેથી પોતાના પુત્ર બિચારા પુરુષોત્તમજી સાથે વિચાર કરી ત્યાંથી ખગી જવું તેણે યોગ્ય ધાયું. આથી બિચારા પુરુષોત્તમજી વિદ્યા બજવાને નિમીત્તે કાશી ગયા. ત્યાં જઈ વિદ્યાભ્યાસ કર્યાંથી એ સંસ્કારી થયા. એમણે એની બાલ્યાવસ્થામાંજ ધણો અનુભવ મેળવ્યો હતો. સંસારની અસારતા પ્રથમથીજ જોઈ હતી. આથી તે બ્રહ્મચર્યાશ્રમમાર્ગીજ સંન્યાસી થયા. યોગેન્દ્ર નામના સંન્યાસી પાસે દીક્ષા લીધી અને જગજીવન નામ રાખ્યું,

પણ અહીં જરા એમના સંબંધી ઘણુંએક કથન અધુર રાખી વિદ્વલનાથજી સંબંધી કેટલીક વિગત વિચારીશું.

હવે ગુસાંઈજી તદ્દન સ્વતંત્ર જેવા હતા. કોઈ કોંટા રૂપે હવે એમના માર્ગમાં નહોતું. પુરુષોત્તમજી કાશી ગયા અને હેમના ગયા પછી હેમની મા પણ વધુ જીવી નહીં. અને ગોપીનાથજીની બે છોકરી તે ગુસાંઈજીના સ્વાધિનમાં રહેતી થઈ. ગુસાંઈજીને પોતાના વિસ્તારમાં ગિરધરજી, ગોવિંદરાયજી, બાલકૃષ્ણજી, ગોકુળનાથજી, રઘુનાથજી, અને યદુનાથજી, એ પ્રમાણે ૭ છોકરા અને શોભાવતીજી, યમુનાજી, કલાવતીજી, અને દેવકાંજી એ પ્રમાણે ચાર છોકરી થયાં હતાં. ઉપરાંત સત્યભામાજી, તથા લક્ષ્મીજી નામની બે ગોપીનાથજી પુત્રીઓ

લેમનાં અધિકારમાં હતી. આ જગ્યાને સંચારમાં ફેરવે પાડવા તેણે
આજ્ઞાને સકુટુંબ આશ્રય આપવા પર્વતનો ભાવ આપી અદમજ્વળા,
આગસુ જનેલા આજ્ઞાએ લેની આ ઝીખ સ્વીકારી. અન્યો અન્ય
માં દન્યા આપ તે કુવાનો વ્યવહાર કર્યો, અને સાથે ભજ્યા.

આ ભજ્યા તે ભટકા કહેવાયા, ભજ્યા છતાં અધિકારી કે
આચાર્ય ન બની ક્વય એ માટે નોખા રાખવાને આ નામ સંચારને
અર્પી પોતાને માટે “મહારાજ” એ નામ ગણ્યું.

“આપકો નામ હમ મટ રહ્યતે હં ક્યોંકી આપને દંતામકો માટ
શાનેકો લિયે વિર્મીકો હર નહી રહ્યકર હમને મીલેનો ચહી ઘઠાદુરી
(મટારી) કોં કામ કીયો.”

એટલુંજ નહીં પણ ચોપાંસી, અસોગાવન અને નિજ પાતાંમાં
લખ્યું છે કે “વૈષ્ણવ જો મટેકે હાપકો માય તો વિટલ જાય તાતે વાકો
હાતકો કુલ જાનો નહી, મટેસે વૈષ્ણવ વોલે તો વાકો દોષ છમે નામો
વોલનો નહિ” આ ચતુરાઇ ભરેલું લખવાનો ઉત્તુ એજ કે માત્ર
વ્યવહાર સાધવા જેટલોજ સ્વાર્થ જેટલોજ આ સંબંધ રાખવા
લેમનો ઇરાદો હતો. ભટકા કેવા સ્વમાન વિતાના એતો આ અમ
ખાતર જે પરવશતા સ્વીકારી તે પરથી સંમગ્ન થાવે છે.

જ્યારે પોતાની પુત્રીઓને આ ભટકાઓ સાથે પરણાવે છે અને
વૈષ્ણુવાને બીજી મેઘી એઓને અવ્યવહાર ગણવા ઉપદેશ છે;
ત્યારે તો વૈષ્ણુવો માટે આ બાળન ખાસ લક્ષમાં લેવા યોગ્ય છે.
આવા ભટકા પ્રમાણમાં થોડા હતા. જ્યાં આવી રીતે ન ભજ્યા.
આમ થયાથી એક બીજી બીડા વધી. સામનામાં પગલુતાં તેઓની
મંદ વૃદ્ધિ થવા માંડી તે એક બીજાના મામા બાણેજ થવા
લાગ્યા. ત્યાર પછી આ નવો ચાલ વધ્યો. બાણેજ મામાની દીકરી
પરણે તે ચાલ હજી મુઘી ચાલ્યો આવે છે.

આટલેથી એ અટક્યા એ ગતીમત છે. બાકી વહુનાગણ મહારાજે
સ્વધર્મ બોધક નામના પુસ્તકમાં લખ્યું છે કે “પુત્રી છે તે આપણું
નીચળવેલું ફળ છે. તે ફળનો આપણે ભોગ કરવામાં
કાંઈ દોષ દેખાતો નથી, પણ શાસ્ત્રમાં ના કહી છે તેથી

આપણે કરી શકતા નથી'' અફસોસ! સતવાર અફસોસ!
ધર્મને વિષય ગંધથી દુષ્કૃપિત કરી નાંખનાર આચાર્યના આવા
વચનનું પ્રાયશ્ચિત શું હોઈ શકે ?

ગુસાંધજીના ૭ છોકરા ઉપરાંત એમની ૫૬ વર્ષની ઉંમરે
ધનશ્યામજી કરી એક પુત્ર થયો. હવે આપણે પુરૂષોત્તમજી જોઈએ. હવે
જગજીવનસ્વામિ નામ ધારણકરી સંન્યાસી થયા હતા તેમના સંબંધી
જરા વિચાર કરીએ. તેમને પોતાના કુટુંબીઓ જે પાપાંડ પ્રવર્તાવતા
હતા તે માટે બહુ દુઃખ થતું હતું. તેમને પાપાંડીઓનો ઉંચોગ નિષ્ફળ
કરવા માટે તીવ્ર જીસાસા ઉશ્કેરાઈ આવી પોતાના ગુરૂ યોગેન્દ્ર
પાસે ગયા. તેમને સર્વ હપ્પીકત કહી. ગુરૂએ સંસાર તરફ ઉદારીનતા
રાખવા જણાવ્યું. જગજીવને પોતાનું કુટુંબ આ પાપાંડ પ્રવર્તક છે
એમ જણાવી લાગણી અતિશય બતાવી ને આમહમ્મક વિનંતી કરી.
યોગેન્દ્રે આવું ધારી સહાય કરવા યોગ્ય ધાયું. પચાસેક શિષ્યો
સહાયક તરીકે આપ્યા. તેઓને લઈ જગજીવન સ્વામી ગયા. એઓ
શંકરાચાર્યનો સિધ્ધાંત કાશીમાં ભળ્યા હતા છતાં લોકલાગણી ને
શાંત રાખવા હેતુ આદરસહાર શ્રી ગુસાંધજીએ ક્યો, પણ જગજીવન
ફળેતી કરવા આવ્યો હતો. મૂર્તિને જ્યાં રાજભોગ ધરે તેની પાછળ
પોતે બેસવા માંડ્યું, અને ભોગમાંથી આરોગી જવા માડ્યું. બીતરી
આએ જાણ્યું પણ શરમ ખાતર પ્રથમતો ન બોલ્યો. પછી બહુ થવા
માંડ્યું ત્યારે હેણે ગુસાંધને આ સત્ય હપ્પીકત કહી. ગુસાંધજીએ આ
ફળેતી વધતી અટકાવવા જગજીવન સ્વામીને નહીં કહેતાં યુક્તિ
યોજી. શિષ્યોમાં ફેલાવ્યું કે શ્રી હાકેરજી આરોગી જાય છે. આથી
જગજીવનનો હેતુ સિદ્ધ ન થયો, ને મૂર્તિનો મહિમા ઉલટો વધ્યો.
આથી હેણે નવો વિચાર ક્યો. થોડીક સારી અને કામતી રાણુગારેલી
મૂર્તિઓ ચોરી મથુરા તરફ તે (જગજીવન સ્વામિ) ઉપડી ગયા.
આ વાત પણ ફળેતી અટકાવવાના હેતુથી દાખી રાખી. કે જાણે
કશું બન્યુંજ નથી, પણ જગજીવને તો કેકઠેકાણે ગામોમાં દોરડાં
બાંધીને મૂર્તિને ઘસડવા માંડી. હવે બધું ઉધાકું પડ્યું. ફળેતી
થવા માંડી. આથી ગુસાંધજી ક્રોધાયમાન થયા. મથુરા તરફ ગયા.
હાકમ આગળ ચોરીની ફરિયાદ કરી. જગજીવને કૌદમ્બિક સંબંધ

બતાવ્યો. ભાગ વગર બેંચાયલો જણાવ્યો. મૂર્તિ પોતાના ભાગની જણાવી. ને ક્યું કે જો ભાગ આધે તો મૂર્તિ આપવા ખુશી છે. અને હાકમને એકાંતમાં સવિસ્તર હકીકત જણાવી. આખરે બન્નેએ મસક્ત કરી અમુક રકમ ઠેરવી. હાકમે આ વાત સ્વીકારી ને મૂર્તિ રૂઝ કરવા જણાવ્યું. પેલા રકમ લાવ્યા. તેમજ જગજીવન મૂર્તિ લાવ્યા. પણ જગજીવન ઝવેરાત વગરની મૂર્તિ લાવ્યો. આથી ગુસાંધજીએ ઝવેરાતવાળી માગી, ને કહ્યાંત કરવા લાગ્યા. આપરથી જગજીવને હાકમને ગુસાંધજીનું આ પોકળ કહી બતાવ્યું, કે માત્ર ઝવેરાત ને પેસા માટે આ પાખંડ છે, પરમેશ્વરની મૂર્તિ તો બધે સરખી હોય. આવી રીતે આ પતી ગયા પછી ત્યાં વધુ દુહંશા અટકાવવા ગુજરાત તરફ પ્રયાણ કયું. હવે બીજીમેર જગજીવને હાકમને આવા પાખંડો ફેલાવવા ન દેવા માટે બોધ આપ્યો. અને થોડે દિવસે ગુસાંધજીને મારે ખખર કાઢવા અન્યાર તથા ગિરીરાજ તરફ માણસ મોકલ્યાં. તમવીજ કરતાં માલમ પડ્યું કે એઓ ગુજરાત તરફ રીધાવ્યા હતા. માત્ર કુટુંબ વગર છે. આ પછી જગજીવન અને તહેવું સદાયક મંડળ પાછું કાશી ગયું.

• ઉપરની સર્વ હકીકત પુરુષોત્તમ, અથવા જગજીવન સ્વામિ એક પુસ્તકના આકારમાં લખી ગયા હતા તેપરથી સ્વામી સન્નિવેદાનન્દ બ્રહ્મતીર્થ નામના સંન્યાસીએ પુરાતન કથા નામનું પુસ્તક ગુજરાતી ભાષાની કવિતામાં આસરે ૧૫૦૦ પંક્તિઓનું બનાવેલું તેને આધારે કુટુંબમાં વર્ણન કયું છે.

આવી રીતની ફજેતી હતી પણ તેથી એ સંપ્રદાયને કે તેની વૃદ્ધિને કોઇપણ જાતની ખાસ હરકત આવી નહિ. જગજીવન સ્વામિ માત્ર ફજેત કરી ચાલ્યો ગયો અને ત્યારપછી કોઇ એવું આમદી નીકળ્યું નહીં કે જે એ સંપ્રદાયની પાછળ મંડ્યું રહે. અને આપણા લોકનો ગાહરિયો પ્રવાહ વિચીત્ર છે. આને પણ મદારાજોના દોષો, અનીતિ, નિર્બળતા વિગેરે જોઇએ તેટલું ઉધાકું પડેલું છે, જાહેર ઘેટમાં પણ અનીતિવાન ઠ્યાં છે છતાં બધુંય ચાલ્યું જાય છે.

ગુસાંધણએ ગુજરાતમાં જઈ તપાસ કરી. ત્યાં કેટલેક ઢેકાણે મુસલમાની ને કેટલેક ઢેકાણે રજપૂત રાજ્ય હતું. અને રાધાવલ્લભી સંપ્રદાય ત્યાં એમને પ્રસરેલો જાણીતો હતો. આ સંપ્રદાય સંબંધી શોધ કરી કેટલીક સામગ્રી એમણે એકઠી કરી. પાછા મથુરા ગયા અને ચાલાકીથી પગપેસારો કર્યો. અને રહેવા માટે એક ઘર ખાંધું.

પછી થોડો વખત રહી રાધાવલ્લભી સંપ્રદાયના ગોટીયા ગોંસાંધ હાલ ગુજરાત તરફ કેમ આવતા નથી એનો વિચાર કર્યો. આ સંપ્રદાય તે સમયે જાદુ મોટો હતો. આયર્વતમાં ઘણું રચન ફેલાયેલો હતો. ચૈતન્ય સ્વામિ આસરે ૬૦૦ વર્ષ પર થઈ ગયા, તેઓ એના મૂળ સંસ્થાપક હતા. ગુસાંધણના સમયમાં આ ચૈતન્યના વંશજો આસરે પાંચસેક મનુષ્યો હશે. તેઓ માંહિમાદે ગાદીને માટે કલેશ માં પડ્યા. અને જંગળના જમીની રીતે વિશેષ અનુરૂણ પડવાથી આ કલેશને લીધે ગુજરાત તરફ દુર્લભ થયું. ગુસાંધણએ આ સ્થિતિ નું સૂક્ષ્મતાથી નિરીક્ષણ કરી લાલ લેવા યોગ્ય ધાર્યો. પ્રથમ તે એમણે તે સંપ્રદાયવાળાની સર્વ રીતભાત શીખીને તે સ્વીકારી. અને નામ ગોટીયાને ઢેકાણે ગોકુલીઆ ગુસાંધ રાખ્યું. એમની સાથે કેટલાક શિષ્યો હતા, તેઓદ્વારા ફેલાવ્યું કે ગુજરાતમાં જાહેના અસલ સંપ્રદાય છે તોના કાકા થાય છે. વળી મંગળા, રાંગાર, ગ્યાલ, રાજભોગ, ઉત્થાપન, ભોગ, આરતી, રાધન એવા આદ્ય પ્રકારના દર્શનની વિધિ રાખી. તેવીજ રીતે ગવૈયા રાખ્યા. કથા, ખાત્તા છત્યાદિ બહુ બાબતોની જાણ નકલજ કરી. અલખત આજે ગુજરાતમાં રાધા વલ્લભી સંપ્રદાય નહીં જોવા છે. અમદાવાદ, વડોદરામાંજ માત્ર મંદિરો છે. છતાં તે વખતે એનું વિશેષ જોર હતું ચૈતન્યના રાધા વલ્લભી સંપ્રદાયનું અનુકરણ કરીને વલ્લભી સંપ્રદાયનું સ્થાપન થયલું છે. રાધાવલ્લભી સંપ્રદાયના પુસ્તકો છે તેમાં પદ તથા જે અમુક ગ્રંથો લખેલા છે તેજ ગ્રંથો વલ્લભી સંપ્રદાયમાં ખીજના નામે તેમાં બદલીને ચલાવે છે. સુરદાસ પણ રાધાવલ્લભી હતો. અને તેણે કેવળ રાધા વલ્લભી પર સવા લાખ પદ જોડેલાં છે.

ગુજરાતમાં વરસ બે એક રહી પાછા મથુરા તરફ ગયા. અને ગોકુળના ન્હાના ગામડામાં નિવાસ કર્યો.

પછી પાછા ૧૬૨૩ માં ગુજરાત તરફ ગયા. પણ હેમના ગયા પછી મથુરામાં ઉપદ્રવ થયો. પાદશાહને કાને દિલ્હીમાં ઠાપણે બેરબુ' કે ગિરીરાજપર કંઈ પાખંડ નીકળ્યું છે. અને પાદશાહનો તો એ વિચારજી ચલી' હતો કે મૂર્તિ' લાંબી દેશમાં મુસલમાન ધર્મ' વધારે. મારે આ મૂર્તિ' ઉપેશવાનો એમણે દુષ્ક્રમ કર્યો. આ વાતની ખબર ગુસાંછીને મળી તેથીજ એઓ મૂર્તિ'ને પોતાને ઘેર મથુરા રાતના ને રાતના લઇ ગયા. એ દામણ વદ છ ની રાત્રિ હતી. આગટયતી વાતામાં આ પ્રમાણે એવું વર્ણન છે.

શ્રીમંત્રી ગુમાંડજીકે જર જમાવેલી રચ્છા મદ માં ઘા દિનાં જમાં ઓર ગુમાંડજીકે તુલ્યનો દોલી તેને પીટે માગ દેવ મદ દિન ચારીત તોર શ્રીમંત્રી રચ્છા કહાં ગિરાજવેલી મદ તાં તોર દિરાજે વાંછે શ્રી ગિરિગજ વચ્ચતકે ઉપર ત્રિજ મંદિરમે જમાં તા ત્રિવિયા શ્રી ગુમાંડજે કં મદ ચાત્રકં ઓર વહુ પેદીમાંને અવનો મર્મચ્ચ શ્રી નાથજીવો સમર્પણ કર કર્યો.

મૂર્તિ'ને ઉઠાવી લઇ ગયા એ પ્રસિદ્ધ બનેલી વાત લખ્યા વિન થાણે નદી' એટલે થીછ બાવાની છન્છા થઇ એમ ઠાપી બેસાડ્યું. છન્છા થાય તે ખ્યાસીજ દિવસની કેમ? તેમજ ઘણા પ્રમાણોને આધારે આ પ્રમાણે લઇ ગયાનું જણાય છે.

પાછળથી એ લોકોએ પાદશાહના દારબારીને સમજાવી સમાધાન કર્યું. ગુસાંછીને પણ ગુજરાતમાં આ વાતની ખબર પડતાં તેઓ ગોકુળ ગયા ત્યાં જોયું તો સમાધાન થયું હતું.

ગોકુળ મથુરા તરફના એળા અનુયાયિઓ એકંદરે દરિદ્ર હતા. હેમને ગુજરાત બહુ અનુદાન પડે એમ લાગ્યું. આથી વર્ષ' એ વર્ષ'ને અંતરે ગુજરાતના ફેરા રાખ્યા, જેથી શરૂઆતમાં રાધાવલ્લભીવાળાની છર્પા ન થાય અને ધીમે ધીમે આર્થિક લાલ થાય ને મુળ બિંડા ન ખાય.

... થોડે સમયે ગુસાંછી ગોકુળમાં જઈ રહ્યા. ત્યાં એમને પરિવાર સારો વધ્યો હતો. સાત છોકરા, સાતો વૌવાર, ને છ છોકરી. આથી

એમણે (૧) મોટા પુત્ર ગિરધરજીને મયુરેશજી નામના ઠાકોરજી આપી જુદા કર્યાં. મૂર્તિ આ પ્રકારે રળી આવતું ધન હતું. પાછળથી એઓને ગોકુળ ન પસંદ પડવાથી શુંદીકોટા જઈ ત્યાં નવું મંદિર બાંધી રહ્યા હોય એમ લાગે છે.

૨ બીજા છોકરા ગોવીંદરાયને શ્રી વીરવેશરાયની મૂર્તિ આપી તે શ્રીજીદ્વારમાં હાલમાં છે. મુસલમાનના લયથી ગિરીરાજ પરથી શ્રીજીને ગોવિંદજી લઈ ગયા હતા તેમ એને પણ ત્યાં લઈ જવા પડ્યા હશે. ત્રીજા બાલકૃષ્ણજીને દારકનાથજીની મૂર્તિ આપી તે હાલ કાંકરોલીમાં છે.

૪ ચોથા ગોકુળનાથજીને ગોકુળેશજી નામની મૂર્તિ આપી.

૫ પાંચમા રઘુનાથજીને ગોકુળ ચંદ્રમાજી નામની મૂર્તિ આપી તેના વંશજો પછી કામવન રહ્યા.

છઠ્ઠા પદ્મનાથજીને બાલકૃષ્ણજીની મૂર્તિ આપી તેઓ સુરતમાં આવી રહ્યા.

સાતમાં ધનશ્યામજીને મદનમોહનજીની મૂર્તિ આપી તે કામવનમાં રહ્યા દેખાય છે.

આ પ્રમાણે આ ગાદીઓ હતી પણ ચાલે ગુસાંધજીએ પોતાના સિદ્ધાન્તને અનુકૂળ કેટલાક સંસ્કૃત ગ્રંથો પણ રચ્યા છે. તેમાં એક વિદ્વન્મંડન નામનો ગ્રંથ મોટો છે. બાકી વલ્લભાષ્ટક, સ્વામિન્યષ્ટક, સ્વામિનિ સ્તોત્ર, કૃષ્ણ ત્રેમામૃત, સર્વોત્તમ, પ્રબોધ વિગેરે બીજા ન્હાના છે.

ગુસાંધજી શરીરે ભંરેલા પુષ્ટ, જરા ખોંચેલા, મોજી માણસ હતા એમ જણાય છે. એમણે શ્રી શંકરાચાર્યની બહુ નિંદા કરી છે. વિદ્વન્મંડનમાં લખે છે “હૃદયગૂંચો ભાસિ, મ્રાંતોસિ, છન્ન પ્ર વૌઘાસિ નિરં-કુશત્વા તે હુંદન્ય” અર્થાત્ તું કાળજીનો ઉજડ દેખાય છે. તું છાનો બોલ છે. તારે મોઢે લગામ નથી. વળી અષ્ટાક્ષરની ટીકામાં લખે કે શિવમાગીનો સ્પર્શ ન કરવો. ભુલે ચુંકે સ્પર્શ થતાં સચેલ સ્નાન કરવું. આથીયે અધિક અધિક નિંદા છે. ગુસાંધજી સ્થુળ કામભોગના

રસિયા દત્તા એમ પાખંડધર્મખંડન નાટક પરથી જાણાય છે. તેમજ
 ચોતે દાત્રિયાળીને. પુત્રી ઉત્પન્ન કરી આપી એમ એમની વાતમાં
 મળી આવે છે તે પણ આતુંજ ક્યવે છે. જેવટ શ્રી ગુસાં-
 ઇજી બસો બાવન મનુષ્યોને પોતાના શિષ્યો કરી રૂઢર ના માફ
 વદ.૭ ને રોજ રીતે વર્ષ ને ઓગણત્રીસ દિવસની ઉમરે ઓવધન
 પવંતપર સ્વર્ગવાસી થયા. એની નીજવાતાં ઉપરથી તો
 વલ્લભાચાર્યની પેઠે એમનું મૃત્યુ પણ આત્મદત્ત છે આપવાતથી
 યજ્ઞુ જાણાય છે. નિજવાતાંમાં આ પ્રમાણે કથન છે.
 “શ્રી ગોસાંઇજીને સ્વધામ જવાની ઇચ્છા થઇ ત્યારે ચરણમાં
 પાદુકા ને ઉપર ઘેતી ને ઉપરણો ધરીને શ્રી ગિરિરાજની ગુફામાં
 પધાર્યા. પછી તંદ્રાની બહુ શોષ કરી પણ આપ તો ગો લોકમાં
 ગયા તે ક્યાંથી મળે?” આ ઉપરથી એકથી વધુ અનુમાનો થઇ શકે.
 વખતે મહિમા વધારવા મૃત્યુનો સમય નજીક આવે છે એમ જાણીને
 પણ આતુ ક્યુ હોય.

શ્રી વલ્લભ ગું ઈશ્વર અવતાર હતા ?

શ્રી વલ્લભાચાર્યને એના સંપ્રદાયના અનુયાયિઓએ ઇશ્વરનો
 અવતાર માની તંદ્રાના કેટલાકએક ચમત્કારોનું વર્ણન
 કરેલું છે. તેવીજ રીતે ગુસાંઇજીને પણ માને છે. આ ચમત્કારો
 કેવળ અસત્ય છે અને તંદ્રાનો નિપથ આપણે આગળ કરી ગયા છે.
 હવે અવતાર સંબંધી વિચાર કરીએ. વેદમાં શ્રદ્ધા રાખનાર આસ્તિકે
 જાણવું જોઈએ કે અખિલ વિશ્વવ્યાપક પરમાત્મા, જે મહાનમા
 મહાન છે તે તે કદી જન્મ ધરતોજ નથી વેદમાં સ્પષ્ટ લખ્યું છે કે
 અશુભનાદિમરસ્તાવિષ્ટનં ન પાપ વિદ્નં.

૨ પુરાણમાં શ્રદ્ધા રાખનાર પ્રત્યેક માણસ જાણે છે કે તેમાંયે
 ઓવીસથી વધુ અવતાર નથી. તો આ પચીસમાં અવતાર ક્યાંથી
 સંભવે? વળી ૭વીસમો ક્યાંથી? છતાંદિ પરંપરા. જગવાન કૃષ્ણ શ્રી
 ગીતામાં ઉપદેશ છે કે

યદા યદાહિ ધર્મસ્ય ગ્લાનિર્ભવતિ ભારત

અમૃત્યાનમધર્મસ્ય તદાત્માનં સૃજામ્યહમ્.

હવે ખરો ધર્મ જાણો થવાથી તેમજ અધર્મની વૃદ્ધિ થવાથી શ્રી
 નીકૃષ્ણે કે વલ્લભે જન્મ લીધો પણ એ વાત પુરાણમાં નથી. તેમજ વળી
 પુરાણો રચાયા ત્યારે એઓ જન્મેલાજ નહોતા એકે પાછળથી
 અગ્નિપુરાણમાં નવું પ્રકરણ ઉમેરવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે પણ તેમાં
 કાવ્યા નથી. વળી તેઓની વાર્તામાં પણ અસંબંધ લખાયલું છે
 કેટલીકમાં એલોદેશ્વરના અવતાર ગણ્યા છે. કેટલીકમાં ઇશ્વરના અવતાર
 ગણ્યા છે તો કેટલીકમાં સ્વામિનીજીના અવતાર તો વળી બીજે
 ચંદ્રાવલી સખીનો અવતાર કહ્યા છે.

વળી નિજવાર્તામાં વાત છે કે ગુસાંધજી અઢાર વર્ષના થયા
 ત્યાંસુધી છોકરવાદ હતા. બહુ રમતીયાળ હતા. પછી એક દિવસ
 દામોદરદાસે કહ્યું “યહ કહા કરતા હો, એસે કરોગે તો માર્ગ કેસો
 ચલેજે.” વળી લખ્યું છે “દામોદર દાસતું માન શ્રી ગુસાંધજી બહુતું
 રખતે.” વળી દ્વાદશકુંજ નામના પુસ્તકમાં લખ્યું છે કે એક દહાડો
 શ્રીજીના દર્શન બંધ હતા તેવખતે ગુસાંધજી બેઠકમાં અત્યંત
 ઉદાસીમાં બેઠા હતા તે વખતે દામોદરદાસે પુટિખાગર્તો સિદ્ધાંત
 કહ્યો. ને મૃત્યુ પછીની સ્થિતિ સંબંધી વિવેચન કયું ત્યારે ગુસાંધ-
 જીને સંતોષ થયો. આ તો દામોદરદાસ જેવો સામાન્ય મૂળુસ
 અવતારથી પણ વધી ગયો.

ગુસાંધજીએ કેટલાએક સ્વામિન્યાદિ સ્તોત્ર કરેલા છે તેમાં તેના
 ચરણમાં પોતે માયું નાંખે છે ને એવી બહુ સ્તુતિ કરેલી છે. હવે ભગવદ
 અવતારથષ્ઠ પોતાની સ્ત્રીની પોતે સ્તુતિ કરી તેના ચરણમાં માયું ધાલે
 એ બહુ હાસ્યજનક દુષ્ટ કલ્પના છે. પદ ખુલ્લા ઉઘાડા શૃંગારથી હલકાંતાં
 અને “ચાંપત્ત ચરન મોહનલાલ” એમ સ્પષ્ટ છે. વાંચકેજ પોતે અહિં
 વિવેક કરવો વધુ યોગ્ય થઈ પડશે. વળી એથી પણ વધુ તરેહતરેહની
 અસંભવિત વાતો આવે છે. સ્વામિનીજીએ ગુસાંધનો અવતાર લીધો.
 ને લલિતાજીએ કૃષ્ણદાસ અધિકારીજીનો અવતાર લીધો. પણ આ બધી
 કેટલીક વાતો એવી છે કે સાક્ષાત્ પશુજીને પણ કહીએ તો માને નહી
 ને કાન ફફડાવી ના કહે. છતાં એકંદરે તો તે જમાનામાં ઉપર આપણે
 જોઈ ગયા તેમથી ગુસાંધજી એ શ્રી વલ્લભાચાર્યના સંપ્રદાયને પોપણ
 આપી સારી રીતે વૃદ્ધિ કરી. અને ત્યાર પછી તેના વંશજોએ પણ

દોશીયારીથી આ શક્તિ કેવી રીતે ચાલુ રાખી તેની દષ્ટીકત તેમજ શ્રી ૭ વમેરેનું ગિરીરાજપરથી ઉત્થાપન થયું તેની કથા હવે પછીના પ્રકરણમાં વિચારીશું.

પ્રકરણ ૩ બુદ્ધિ

ગુપ્તસાંઘ ૭ ગિરીરાજની ગુફામાં સમાધિસ્થ થયા પછી તેના સાત છોકરાઓ ચેતચેતાની ગાદી સંભાળી એસી રહ્યા. અને શ્રી નાયજીની સેવા કરવા લાગ્યા. આ સાતે છોકરાઓમાં ગોકુળનાથજી કાંઈક વિશેષ ચતુર જણાય છે. તેમણે વગ્ન લાપામાં કેટલાંએક પુસ્તકો પણ રચ્યાં છે. તેમાં મુખ્ય તો ઓચાંસી, બસેં બાવન, રહસ્યભાવના, વચનામૃત તથા નિજવાર્તા છે. આમાં ઘણું તો વાર્તારૂપે છે. ને તેમાંયે ખાસ વિદ્વાન્ના કે વિરોપતા કોઈપણ વાતની નથી. ધર્મનું બુદ્ધિપૂર્વક વિવેચન નથી કે નથી કંઈ તરવટાનનું રહસ્ય ઉલટું સામાન્યવાચક વર્ગની નીતિ સૈયિત્ય ચાલ એવું ઘણું છે.

તો પણ એક વાત લાગે છે કે આ વખતે એઓમાં કેટલું બિંબક, ઝગડો બધો શમી ગયો હતો અને સલાહસંપત્તિ ધોરણુ વિશેષ દેખાતું હતું. આ વખતે ગોકુળનાથજીએ ગુજરાત તરફ મુસાફરી કરેલી દેખાય છે. વડનગરમાં ત્યાંની કોઈ નાગર સ્ત્રી સાથે રાસ રમ્યા. એ વાતની તે સ્ત્રીના સ્વામિને ખબર પડતાં તેને વેરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો, આખરે સંન્યાસી થયો, અને ચિદ્રુપ સ્વામિ એવું નામ રાખ્યું. આ ચિદ્રુપસ્વામિએ એમના સંપ્રદાય વિરુદ્ધ ઘણું લખ્યું છે, ગોકુળનાથજીને તરતજ વડનગરમાંથી એવી ચાલ મારે લાગ્યું પડ્યું, તોપણ ચિદ્રુપસ્વામિ પણ એમની પુઠે પડ્યો અને તેણે આ સંપ્રદાય અને આચાર્યોનું પોકળપણું ઉઘાડું પાડવાનો નિશ્ચય કર્યો.

આ વખતે દિલ્હીમાં જહાંગીર બાદશાહ રાજ કરતો હતો. ચિદ્રુપસ્વામિએ તેને આ સંપ્રદાય અને આચાર્યોના સંબંધ આવી દષ્ટીકતથી વાકેફ કર્યો. ચિદ્રુપસ્વામિની વાત સાંભળી બાદશાહને બહુ ક્રોધ ચઢ્યો. તેણે કંઈ તિલક આદી જે આ સંપ્રદાયનાં

ચિન્હ તે કાઢી નાંખાવી ધર્મનો ત્યાગ કરાવવા દુક્રમ આપ્યો. બાદશાહનો દુક્રમ થતાં કેટલાકે પોતાની મેળે કાઢી નાંખ્યા, કેટલાકે જબરદસ્તીથી કાઢી નાંખ્યાં કેટલાકે ખ્દારથી કાઢી નાંખી અંદરથી રહેવાં દીધાં. ઉપરાંત બાદશાહે ગોકુળ તેમજ ગિરિરાજ ઉપર થોડું લશ્કર પણ મોકલ્યું. ગોકુળનાથજીને આ વાતની ખબર પડતાં તેણે પોતાનો સરંજામ તેમજ બાયડી છોકરાં વિગેરેને મથુરાં મોકલી આપ્યાં. અને શ્રીજીની મૂર્તિને જંગલમાં એક સાધુ રહેતો હતો તેની શુદ્ધામાં બેસાડી આવ્યા. મૂર્તિને પોતાની પાસે રાખવી અગર તો મથુરા મોકલી દેવાનું ન રૂચ્યું. કારણ કે બાદશાહના માણસોના જાણવામાં આવતાં તેઓ નાશ કરે. શ્રીજીના પ્રાગટ્યની વાર્તામાં આ સંબંધમાં એવો ઉલ્લેખ છે કે એ સાધુ ધણો ભગવદી હતો તેની ઉપર કૃપા કરી. શ્રીજી ત્યાં પધાર્યા, અને દર્શન દીધાં.

એ ત્રણ દિવસ પછી ત્યાં બાદશાહના માણસો આવ્યાં. એમને ખૂબ સતાવ્યા, કંઠી તિલક કાઢી ન ખાવ્યાં. મથુરા, ગિરિરાજ વગેરે સ્થળોએ મૂર્તિની તજવીજ કરી પણ તેનો પત્તો ન મળવાથી આખરે ગોકુળને બેદાન મેદાન કરી ચાલી ગયા.

આથી આ રીતે આ ગોકુળનાથજી વિગેરે બિચારા મથુરામાં જંઘ વશ્યા. તેઓ જો કે પાયમાલ થયા હતા છતાં ચતુર હતા. પાછું કેમ મંડાવું, કેમ ઠેકાણે પડવું તે સંબંધમાં નિત્ય પ્રયત્નશીલ હતા ચિદુપના મનને સધળું પાખંડ પડી જાગશે સહમજી શાંત થયો હતો. બીજી મેર બાદશાહની કેટલાક કારભારીઓને ગોકુળનાથજી વિગેરેયે વશ કર્યા હતા. એવામાં એક વખત બાદશાહ કંઈ કામસાર મથુરા તરફ આવ્યો. ત્યારે ગોકુળનાથજીએ આ પ્રસંગનો લાભ પોતાની ચતુરાઈથી લીધો અને બાદશાહના કેટલાંક માણસોને અનેક રીતે સમજાવી તેઓ દ્વારાબાદશાહની મુલાકાતે ગયો. બાદશાહને બહુ બહુ રીતે સમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ તેણે ન માન્યું. આથી પરસ્પર કેટલાંક છુટછાટ મેલવાનો નિશ્ચય જણાવી તોડ શોધ્યો; અને જણાવ્યું કે મૂર્તિ પૂજા વલ્લભ સંપ્રદાયમાંથી કાઢી નાખે પણ કંઠી અને મસીદના

એં દોઢા સરખાં તીલક કરવા દેરાની - બાદશાહ પરવાનગી આપે
તો સારું. બાદશાહે ચોતાના માણસો કે જેમને ગોકુળનાથજી એ આમ
ળથી સાધી રાખ્યા હતા તેમને પુછતાં તેઓએ પણ આ મધ્યમ
માર્ગ ગોકુળનાથજીના કહ્યા મુજબનો યોગ્ય છે એમ જણાવ્યું.
આ પ્રમાણે ગોકુળનાથજી કંઠી તિલકનો પુદ્ગલ મેળવ્યો.

આ સપ્તધર્માં કંઠી તિલકના ધર્મની રહસ્ય કરીને બાદશાહની
સન્મુખ શાસ્ત્રાર્થ કરી સન્યાસીઓનો પરજીવ કર્યો, બાદશાહને
જમનાજીમાંથી હજારો મોતીની માળા કાઢી દેખાડી, વિગેરે ગોકુળ
નાથજીના અનેક મહાત્મ્યનું પદ સાંપ્રદાયિક કવિએ જોડ્યું છે.

પદ-રાગ મારૂ

ધન્ય વદલલ સુવન, પ્રગટ વદલલ બક્ષી, પ્રગટપત્ર કર તિલક
માલ રાખી ટેક-ખડિ દંડી હરી વિમુખ દુરી કરી હર્યો કલિકામ
તમ નિગમ સાખી. ૧. કપટ શ્રીપાત જાંગીર રહ્યો, ધરત નિર્જ
માલ ગોકુળ ગુસાંધ. ૨. તવી કહ્યો શાસ્ત્ર કૃતિ દોષ તોહિ હોત
હું દુર કર બેગ દેહુ દુહાધ. ૩. ઇત્યાદિ. ઇત્યાદિ.

અર્થાત વદલલ એવા વદલલના પુત્રને ધન્ય છે. હું તૈના
પર વારી જાઉં છું. જેણે પ્રગટ પ્રતિષ્ઠા કરી તિલક માળ રાખી.
હરિથી વિમુખ એવા દંડીનું ખંડન કરી દુર કર્યા કલિકાલ જનિત
અધિકારનો નાશ કર્યો એનો સાક્ષી વેદ છે. (પછીના ચરણોમાંએને
ઇતિહાસ કહે છે.) કપટી શ્રીપાતે જાંગીરને વશ કરી લીધો અને તેને
રહમેજ્જયુ કે ગોકુળિયા ગોસાંધ માળા પહેરે તેથી વેદ શાસ્ત્રમાં
કહેલા દોષ તેને લાગે છે મારે તે તોડારી નાંખ ઇત્યાદિ.

ગોકુળનાથજીએ આવીને બાદશાહ સાથેની સમજુતીની વાત
જિના ભાઈએને કહી. એમને એ વાત ગમી નહીં. આથી
તેણે જુદો પંથ ચલાવ્યો. તે પંથ હજી સુધી ચાલે છે. તેમાં
મૂર્તિપૂજા નથી. માત્ર ગોકુળનાથજીને ભગવાન કરી, માને છે ને
સાંખડીએને પૂજે છે. તે તીલક કરે છે.

બાદશાહ પોતે મૂર્તિપૂજા જ્યાં ત્યાં બંધ કરાવી એટલાથી સંતોષ માની પાછો ફર્યો. ને ગોકુળનાથજીએ પોતાનો આ મત-ગોકુળ-મથુરા-ગુજરાત વગેરે ઠેકાણે પ્રસરાવ્યો. ચિદુપ સંન્યાસી પોતાને કેટલેક અંગે દ્વેષ મળી એમ સ્હમજી કાશી વિગેરે સ્થળોમાં રહ્યો. એટલે આણી તરફ ગોકુળ મથુરા તરફ આ લોકોએ શ્રીજીની જે મૂર્તિ ક્ષપાવેલી તે પાછી ઠેકાણે ખેસાડી. ગોકુળનો નાશ થયો હતો તે ગોકુળનાથજીએ બાદશાહ સાથે બંદોબસ્ત કરેલો તે મુજબ પાછું વસાવ્યું.

ભાઈઓએ ગોકુળનાથજીની શરત સ્વીકારી નહીં તેથી ગોકુળનો વહીવટ ગોકુળનાથજીએ લીધો. આ પ્રમાણે બધું થતા કેટલાંક વર્ષો બહુ શાંતિભર્યાં ગયાં. એમ કરતાં આસરે ૪૦-૫૦ વર્ષ પાછું વિધિ આવ્યું. ઐરગજેબ બાદશાહના મૃત્યુ સમયે એ ભાઈઓ ભાઈમાં કંઈ ટંટો પાછો થયો. આથી આખરે મામલો બાદશાહ ને ત્યાં ઇન્સાફ માટે ગયો. ત્યાં બધી વાતો શ્રીજીની મૂર્તિની, પૈલવની, મહિમાની, આવક જવકની વિગેરે ખહાર પડી. ઉવટે એવો નિર્ણય થયો કે ગુસાંધજીના મ્હોટા પુત્ર ગિરધરજી છે તેથી હેનો દીલો એના વંશને મળવો જોઈએ, એ પ્રમાણે ગિરધરજીના વંશના તે દીકાયત ગણાય અને બીજાઓ મંદિરમાં આવે જાય, ને સેવા કરવી હોય તો તેયે કરે. આવું થયું ખરું, પણ કાંઈ મુદ્દાં વિગેરે બાદશાહને મૂર્તિપૂજા વિરુદ્ધની ઘણી વાતો કરી, તેમજ પુર્વના બાદશાહે એવું ખંડન કયું હતું તે કહ્યું એટલે બાદશાહે આ મહારાજાને જે હરાવ મૂર્તિપૂજા વિરુદ્ધનો જહાંગીરના સમયમાં થયેલો તે ફરી કહાવી મોકલ્યો—

આ હુકમથી આ લોક નરમ તો થયા. પણ બાદશાહના દૂતોને શું પ્રત્યુત્તર આપવો તે સુઝ્યો નહીં. આખરે બાદશાહનો ખરીતો લાવનાર દૂતો પાછા ગયા ને બાદશાહ આગળ સઘળી હકીકત નિવેદન કરી. બાદશાહને ક્રોધ અતિશય થયો. ને મૂર્તિ ને ખડિત કરી આ માણસોને શિક્ષા કરવાનો હુકમ કર્યો. બાદશાહના હુકમ મુજબ થોડું ઘસકર મોકલવામાં આવ્યું. પ્રકરણ ચાલુ સ્થિતિમાં હતું

એટલે મહારાજને આ વાતની ખબર પડી. લશ્કર પાસે આવવા માંડ્યું તેટલામાં તો તેઓ એક બે રથ, બે ત્રણ ગાડાંને દસ બાર માણસ લઈ જલદીથી શ્રીશ્રીની મૂર્તિ લઈ ચાલ્યા ગયા. માણસોમાં સ્ત્રી વર્ગમાં ગંગાબાઈ તેમજ બીજી બે ત્રણ સ્ત્રી અને પુરુષવર્ગમાં દિક્ષીતજીના ત્રીજા હાકરા ગોવિંદજી તથા બીજા બે ત્રણ મહારાજને હતા. સવંત ૧૭૨૬ આસો શુદ્ધ પુષ્કિમાં તે દિવસે પાછલી રાતના આ પ્રયાણુ લેમણે કયું.

બાદશાહનું લશ્કર બીજે દહાડે ગિરિરાજ આગળ આવ્યું, ત્યાં લેમણે ખબર પડી કે આ લોક તો ન્હાસી ગયા છે ત્યારે શું કરવું તે સંબંધમાં આગ્રે પુછાવ્યું. ત્યાંથી મંદિર તોડી પાડવા ફરમાન આવ્યું, આથી ત્યાં મંદિર તોડી તે સ્થળે મસીદ અથવા ઘોર બનાવી ને થોડા માણસો મૂર્તિની શોધ માટે રાખી લશ્કર ખાણું ગયું.

હવે ઉપરોક્ત વૈષ્ણવ લોકો અતિ ગુપ્તપણે નીકળી પડ્યા હતા અને લેમણે ગિરિરાજથી આગ્રાનો રસ્તો લીધો હતો. ત્રીજે દહાડે પાછલી રાતના છ ઘડી હતી ત્યારે આગ્રામાં અંધારામાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં કેાઇ સલામત સ્થાને પાંચ સાત દહાડા રહ્યા. રહેવાનું કારણ એ હતું જે શ્રીનાથજીની જોદના નવનીનપ્રિયાજીની મૂર્તિ બીજાઓને આપેલા અને લેમણે જુદે રસ્તે લઈ આવવાને કહ્યું હતું, તેઓ પ્રથમ ગોવર્ધનની તળેટીમાંજ મંદિરના સંસ્કાર જોવા ચોખ્યા હતા. આ લોક આગ્રે પહોંચ્યા પછી લેમણે પણ આગ્રે તેડી લાવવા માણસ મોકલ્યું; ત્યાર પછી ચાર પાંચ દહાડે તેઓ પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યા ત્યાં જોમાં મળી ગુપ્તપણે અન્નકુટનો ઉત્સવ કર્યો, પણ બીજે દિવસે કાંઈક અર્થાં સંજળાતાં તેઓ તરતજ રાતોરાત ચાલી ગયા. આ અન્નકુટની બાબતમાં પ્રાગટ્યની વાર્તામાં આ પ્રમાણે લખ્યું છે કે “પાછે ગુપ્ત અન્નકુટલંબે, ભાતકે ઢિકાને ખીર કરી ધરી, ઓર સામગ્રી સમયાનુસાર યતિક્રિયા પદવાનની બયે. ઓર ગુપ્ત શ્રી ગોવર્ધન પૂજા શ્રી ગોવિંદજીને કીની ઓર વિધિ પૂર્વક અન્નકુટ શ્રીજીકે બયો. જે ગંગાબાઈને તા સમે કીરતને કીયે. ઓર મુંદગાદિકકે કપ્પ ઉદેશ ન બયો.”

પછી ત્યાંથી દંડોધાર કરીને કોઇ સ્થળે તેઓ ગયા, પણ
તેમના ગયા પછી બાદશાહને ખબર થઇ હતી કે ગિરિરાજવાળા
મૂર્તિ અહીં આવી હતી. આથી બાદશાહે તેમની પાછળ માણસ
મોકલ્યાં. આ વાતની વૈષ્ણવ લોકને ખબર પડતાં તેઓ અંબલા
કરીને કોઇ નદી છેતી પાર ઉતરી કોઇ ગુપ્ત જગામાં જઇ રહ્યા.
બાદશાહના માણસો જ્યારે દંડોધારમાં આવી પહોંચ્યા અને
વૈષ્ણવલોકનો પતો ન લાગ્યો ત્યારે તહેમણે વિચાર્યું કે આમ
પૃથ્વ પકડવામાં નહાસાનહાસમાં હાથ ન આવશે તે કરતાં એઓ
સ્થાપિ થાય ને પછી ત્યાં જવું, આ વિચારથી તેઓ પાછા ગયા

બાદશાહના માણસ પાછા ગયા પછી આ લોક દંડોધાર
આગળ કૃષ્ણપુર કરી ગામ છે ત્યાં આવ્યા. અહીં આગળ એક
નવી પીડા ઉત્પન્ન થઇ. વૃજરાયણ નામનો મહારાજ જે આગળ
એ લોક સાથે આત્રામાં લડ્યો હતો તે થોડા માણસો રાખી એ
ઓની પૂકે કરતો હતો. આ દંડોધાર આગળના મુકામમાં છેતે
કાંઇક લાગ આવી ગયો એટલે જબરદસ્તીથી આ વૃજરાયણએ
શ્રીનાથજીની મૂર્તિ ઝુટવી લીધી અને પોતે ધણી થઇ બેઠો.

આ ઝુટવી તો બેઠા પણ પચાવવી મુશ્કેલ હતી. કારણ આ
લોકે ત્યાંથી ખસી જઇ દશ બાર ગાઉ દૂર રહ્યા હતા પણ તેઓ
પણ એના જોવાનું લાગ શોધ્યા કરતા હતા. થોડો વખત રહી વૃજ
રાયણએ બધા માણસોને રજા આપી નવા રાખ્યા પણ જળગરિયાં
ને પેલા લોકે સાધ્યા અને તેઓદ્વારા ખબર મેળવતા રહ્યા. એક
દિવસ અણુધાર્યા આ વૃજરાયણ એકલા પડતા પેલા એ જળગરિયા
એ વૈષ્ણવ લોકને ખબર આપી. તેથી જોવિંદજી અને બીજા બે
ત્રણ માણસો, ત્યાં આવ્યા. વૃજરાયણ રાજભોગ ધરવા જેવા મંદિ-
રમાં ગયા કે જોવિંદજી દોડી પહોંચ્યા. ને વૃજરાયણનું ખૂન કરવા
સુધીની સખત. ધમકી આપી વૃજરાયણ નિરપાય થઇ ગયો અને
શ્રીજીની મૂર્તિ પાછી સોંપવી પડી એટલુંજ નહીં પણ વૃજરાયણ
ને ત્યાંથી કાઢી મુક્યો. આ પછી જોવિંદજીએ ત્યાં પોતાના કુટુંબને
બોલાવ્યું તે બધા એકઠાં થયા પણ ત્યાં વધુ રહેવું સલામતીજરેલું.

ન ધાયું. કારણ જગસયજીને કાઠી મુક્યો, તે વેર લીધા વગર રહે એવા નથી એમ માનવા હતા, આથી માત્ર ઘોડાજ માણસો ને પોતે ચાર જણ તે થી ગોવિંદજી, વસ્તજી, બાળકુન્નજી, અને દાઉજી તેમજ તેમના વહુજી વિગેરે હતાં તે ક્ષેત્ર અલિપ્ત થયા.

આ પછી તેઓ દરતાં દરતાં જુદી-દોરે આવી પહોંચ્યાં. પણ ત્યાં કર મોઠો એટલે વધુ ન રહી શક્યા. આ પછી કોઈ કુળાવિલાસ કરી ગામડું હશે ત્યાં રહેવા ગયા. ત્યાં વેરાગીના વેપમાં ગુપ્તપણે રહ્યા, પણ ત્યાંયે મનમાં યથા ક્યું કે આમ તે ક્યાં મુધી રહેવું ? આથી તેઓ જોધપુર ગયા ને ત્યાંના રાજા જસવંત સિંદજીનો બળવાન આશ્રય મેળવવા પ્રયત્ન કર્યો પણ તેમાંયે નિષ્ફળ ગયા. આ પછી જાહેર જગામાં તો એમને રહેતાં ફાવે એમ હતું નહીં તેથી ચાંપાસેની નામના ગામડામાં રહ્યા. પણ હવે વિચાર થયો કે આમ તે કેમ જીવે ? આ પછી કેટલાક વિચારો કર્યા પછી એવા નિર્ણય પર આવ્યા કે જો સ્થળાંતર કરવું પડે તો ત્યાં બધાયે નજરતાં માત્ર એકાદ બે જાણે જવું, ને ત્યાં જો અનુકૂળ ને યોગ્ય થયું પડે તો પછી બધાંને બોલાવવાં. આવા વિચાર પછી ધાયું કે ઉદયપુરના રાજા વિષ્ણુ માગી તેમજ મિરાબાઈના પણ સંબંધી છે તો ત્યાં પગરવ થઈ શકશે. આ વિચારથી ગોવિંદજી તથા ગંગાબાઈ ગયા. કારભારીઓને વશ કરતા એમને આવડતું હતું, એટલે તેઓ દ્વારા રાણા રાયસંગના દરબારમાં પ્રવેશ કર્યો. બીજી મેર ગંગાબાઈ ઇચ્છે રણવાસમાં પ્રવેશ કર્યો, બની એટલી યુક્તિ, પ્રશામદ, છળ, કળ, બધું કરી રાણાનું મન પીગળાવ્યું. રાણાજીના દરબારમાં કોઈ ડોશી હશે તેનું મન પણ પીગળાવ્યું. જોધપુરવાળા તો રાખવા કહે પણ શ્રીજીની ઇચ્છા ઉદયપુરમાંજ બિરાજવાની છે વિગેરે બેરહમી. રાણાએ બાદશાહના ડરને લીધે કેટલીક આનાકાની કરી પછી આખરે રાજા આથી અને તજવીજથી રહેવા જણાવ્યું.

આ પછી ક્યાં રહેવું તે સંબંધમાં બધા મળી એવા નિર્ણય પર આવ્યા કે ઉદયપુરથી બાર પંદરેક ગાઉ પર શિલાડ કરી કુંગરોની ટુંકરીની વચ્ચે એક ગામડું આવેલું છે ત્યાં સાધારણ રીતે રહેવું.

આવી ગોવિંદજી તરત ચાંપાસેની દોડી ગયા, અને જેમ બને તેમ જલદીથી શ્રીજી ને શિહાડ લઈ ગયા. ત્યાં રાણાજીએ જે સ્થાન બતાવ્યું હતું ત્યાં આગળ એક સામાન્ય જગા બાંધી રહ્યા. ગોકુળથી સવંત ૧૭૨૬ નાં આસો સુદ ૧૫ ના નીકળ્યા ને સવંત ૧૭૨૮ ના ફાગણ સુદ ૭ ના શિહાડ આવ્યા. અર્થાત આ રીતે બે વર્ષ, પાચ મહીના, ને સાત દિવસ, નહાસલાગની પરિક્રમા કરતા હતા.

હવે આ રીતે ઉદયપુરના રાજ્યમાં સ્થિર જેવા થયા પછી રાજ્યાશ્રય મેળવવા તજવીજ કરવા માંડી. એઓ પાસે થોડું દ્રવ્ય હતું. થોડું ગોકુળથી લાવ્યા હતા, રાણાજીના પૂર્વજોમાં મિરાં બાઈ અને અજબ કુંવરી થયલાં, તેમના પ્રત્યે રાણાજીને માન હતું. તેઓ વિષ્ણુ માગી હતા. એટલે ગોવિંદજીના પ્રયત્નથી રાજ્ય તરફથી એમનો ખરચ મળે એવો બંદોબસ્ત થયો.

આવી રીતે ચાર પાચ વર્ષ નીકળી ગયાં. રાણાને અને આ વૈષ્ણવ મહારાજને એમ લાગ્યું કે બાદશાહ આ વાત હવે ભૂલ્યા લાગે છે. એટલે મંદિર બંધાવવા વિચાર કર્યો, તેમાં સહવાસને લીધે રાણાજી પણ ભાવિક બન્યા હતા એટલે તેમણે બંધાવી આપવા કબૂલ કર્યું. મહારાજો પાસે એવું લખાવ્યું કે “શ્રી નાથજીની સેવા રાણાજી ઉપર બિરાજે છે ને આ મંદિર બાબતમાં સર્વ અખત્યાર રાણાજીનો છે અમે માત્ર સેવા દાખલ રહ્યા છીએ શ્રીજીની સેવા કરિયે તથા અન્નવસ્ત્ર લઈએ. અમને રાણાજી આ જગામાંથી કારણસર અગર કારણ વગર કાઢી મુકવા મુખત્યાર છે” વગેરે બાબતનો પાકો લેખ લખાવી લીધો.

મંદિર આ રીતે બંધાયું, તેમ તેનાં ખર્ચના નિભાવ માટે બે ગામો સેવામાં ધર્યાં. આ રીતે કાંઈક સારી દશામાં આવ્યા. બાદશાહવાળી વાતને લગભગ દશેક વર્ષ થઈ ગયાં હતાં એટલે કંઈક હિંમત આવી, નિર્ભયતા લાગવા માંડી. ગુજરાત, મારવાડ, સિંધ, ગોકુળ બધે કાગળો લખી બંધાંને જાણ કર્યું. યાત્રાળુઓ આવવા માંડ્યા. ભાવિકો વધવા માંડ્યા. ઉપજ થવા લાગી.

આમ જ્યાં જરા દીકરું હતું ત્યાં વળી શ્રીજીવાંગાપર તવાઈ આવી. દિલ્હીમાં મોરંગજેય રાજ કરતો હતો. તે પ્રમાંધ હતો. તેને આ વાતની ખબર પડી. તેણે રાણાજીને લખી જણાવ્યું કે પત્ર દર્શને આ લોકોને મોકલી આપવા નદી તર માણસો મોકલી લઈ જશું. પ્રથમતો રાણો ગજરાયો, પપ્પુ આટલા ખાતર આ બધું ન કરશે એમ ધારી આડો અવજો ઉતર લખ્યો. બાદશાહને જવાબ વાંચતાં ક્રોધ થયો. આણીમેર ડોશીની મારફતે રાણાજીને આ લોકોએ ખૂબ રંગ ચઢાવેલો હતો. શ્રીજીવાળાં પણ આવો સમય જાણી આગળથી ચેતી સાવધાનતા ખાતર “વાટરા” કરીને એક ગામડું જાહેરી પાસે એક મોટી નાળ હુંગરના ટેકરાઓમાંથી હતી અને જે ખૂબ ગીચ ઝાડીમાં હતું ત્યાં કંઈ શુદ્ધ જેવું શોધી તેમાં શ્રીનાથજી તેમજ અસખાખ વગેરે લઈને ગુપ્તપણે રહ્યા.

ઉદ્દેપુરથી આસરે વીસેક ગાઉપર બંને લશ્કર વચ્ચે યુધ્ધ થયું. બાદશાહ જનના સાથે હતા. તે જનનાવાળા ક્રોધ સહિ-સલામત જગ્યા પાછળ હશે ધારી તે તરફ ગયા. એટલામાં ઉદ્દેપુર ની મદદે જે ખીજું લશ્કર આપતું હતું ત્યાં ઘેલા જનના માણસો નોબેટો થયો. બેટો ચતાંજ તેઓને કેદ પકડી લીધાં, અને તેમને પણ સાથે લઈને રાણાના લશ્કરને આવી મળ્યા. આ જનનામાં બાદશાહની રંગી ચંગી નામની માનીતી બેગમ પણ હતી.

આને પકડીને રાણા પાસે લઈ જતાં તે ઘણા ખુશ થયા છતાં રાણાએ બેગમનો અતિશય સત્કાર કર્યો. બેગમ આથી અત્યંત પ્રસન્ન થઈ.

રાણાએ પૂછ્યું. “બાઈ સાહેબ હવે શો હુકમ છે?” બેગમે કહ્યું “એક વખત બાદશાહ સાથે બેળી કરો તો પછી ત્હમે કહિશો તેમ કરીશું,” રાણાએ આ સ્વીકાર્યું.

હવે બાદશાહને આ જનનો કેદ પકડાયાની ખબર થઈ હતી. તેથી તે ચિંતામાં હતો, અને અમીરો સાથે વિચાર કરતો હતો, એટલામાં રાણાના માણસો બેગમને ખાનામાં લઈને જઈ પહોંચ્યા. બાદશાહ ને રાણાં રાયસંગ બહુ પ્રસન્નતાથી મળ્યાં. બાદશાહ ને તેની મંડળી રાણાની આ ઉમદા વૃત્તિ એક આશ્ચર્ય

પામ્યા. બાદશાહે રંગી ચંગી પાસેથી પહેલાં તો બધું વૃત્તાંત સાંભળી લીધું. બાદશાહ ને આથી રાણાપર પ્રસન્નતા થઇ અને રાણાની ઇચ્છા જાણવા માંગી. રાણાએ આ પરથી તરતજ વિશેષ કશું નહીં પણ, આ મૂર્તિ રાજ્યમાં રહે એટલી યાચના કરી. એટલામાં એક ઉમરાવ સમયસૂચક હશે તેણે પણ કહ્યું કે કેદ પકડાયલાં બેગમ સાહેબને વિના ઉપદ્રવે જે આવી ને નમ્રતાપૂર્વક આપી દે તો આ નિર્જીવ પથરની મૂર્તિ તે શું ઉપદ્રવ કરે ? આથી બાદશાહે રજા આપી. રાણાએ પણ ઉદેપુર જઈ શ્રીજીવાળાને કહાવી મોકલ્યું. તેઓ હવે નિર્ભય માટે હમેશને ધયા હતા એટલે આ શુભ ખબર મળતાંજ બહુ આનન્દ પૂર્વક આવી. આ પ્રમાણે શ્રીજીની ઉત્પત્તિ વિષ, અને સ્થાપન છે.

પણ આ સંબન્ધમાં સંપ્રદાયના કોઇ લાગતાવળગતાએ અથવા મહારાજે “શ્રી ગોવર્ધનનાથજી પ્રાગટ્ય વાર્તા” નાંમે એક પુસ્તક આશરે ૧૩૦-૩૫ વર્ષ ઉપર રચ્યું છે તેમાં એવી વાર્તા લખી છે કે જહોને કશો પણ આધાર નથી. એકને એક પુસ્તકમાં પરસ્પર વિરુદ્ધ પડતી વાર્તા લખેલી છે. આને લઇને આવાં પુસ્તકોની હકીકત પ્રતિષ્ઠિત ગણાવામાં વાંધો પડે છે. શ્રીજીની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ સંબન્ધમાં આપણે જે વિવેચન ઉપર ક્યું તે સત્ય, કે, આ “શ્રી ગોવર્ધનનાથજી પ્રાગટ્ય વાર્તા” ના પુસ્તકની હકીકત ખરી એ માટે એ પુસ્તકમાંની કેટલીક હકીકત દૃષ્ટાંત તરીકે ઉતારીશું. એમાં લખે છે કે “શ્રી કૃષ્ણાયનમઃ ॥ અથ શ્રી ગોવર્ધનનાથજીકે પ્રાગટ્યકે પ્રકાર લિખ્યતે જે શ્રી ગોવર્ધનનાથજી આપ પ્રગટ હોયકે ભૂમિ હોકમે જોજો ચરિત્ર કીયે સો શ્રી ગોકુળનાથજી કે વચનામૃતકે સમૂહતે શુદ્ધ કરીકે ન્યારે ન્યારે લીખતે હે.”

આ ઉપરથી અનુમાન એમ ફલિત થાય છે કે ગોકુળનાથજીની હકીકત કાંતો અતિશયોકિત વાળો હોય, કે કાંતો ન્હાસભાગ ઇત્યાદીને લીધે સ્થિતિમાં ફેર પડ્યાથી વર્ણનમાં ફેર કરવાનો હોય.

મહેનેમ દોષ ધણુ તે દષ્ટીકન અપ્રતિષ્ઠિત નેમજ દુગિત લાગવાથી
આ પ્રમાણે લખવાની જરૂર પડી. એ પુસ્તકમાં એક સ્થળે એમ
લખ્યું છે કે “અમ નિત્ય લીલામે” શ્રી ગોવર્ધનનાથજી શ્રી,
ગિરિરાજ પર્વતપ્રી કંદલાનમે” અનેક ભક્ત મહિત આપ બિરાજ
માનડે. સો તદ્દાં શ્રી આચાર્યજી મદા પ્રભુ આપ સદા સર્વદા સેવા
કરને હું.” આ કેવળ તરંગી કલ્પના હોઇ શકે. શ્રીજીનું નિવાસસ્થાન
શિવાડ છે, તેમજ આચાર્યજી તો ક્યારનુય જગદગ્રામ ક્યું હવું.
વળા એક સ્થળે એવું લખે છે કે “સંવત ૧૪૬૬ મેં શ્રીજી
ઉપ્પર જુગલકો દર્શન લયો.” દાદશ કુંજમાં લખે છે કે ગોવિંદના
અવ પૃથ્વી ઉપરજ જન્મ્યા હતા, ત્યેનું સ્મરણ શ્રી હાકોરજીને
ધવાથી વિરહ ઉપજ થયો એટલે હાકોરજી તથા સ્વામિનીજી બન્નેના
નેત્રમાંથી વિગ્દાગ્નિ નીકળ્યો ત્યેનો સંબન્ધ થતાં શ્રી વલ્લભાચાર્ય
અગ્નિ સ્વરૂપ થયા. અહીં આપણને આ બન્ને હકીકતમાં જે પૂર્વા
પર વિરોધ રહેયો છે તે સ્પષ્ટ જોઇયું. “શ્રીજીને હવેની વાત તો
૧૫૩૫ માં થાદ આવી અને પોતે જડરૂપ તો ૧૪૬૬ માં પ્રગટ થય
આ એક વિચીત્રતા છે. એક સ્થળે એવો ઉદ્દેશ્ય જોવામા આવે
છે કે “કાલુકો જગમે” કહ્યું વસ્તુજી કામના હોતી નજ બળકે
કુન્ધકો મનાન માનતે તજ વાકી કામના સિદ્ધ હોતી ” આના
સંબન્ધમાં અમારે શું લખવું તે “જનું” નથી. વાચકેજ વિચારવું

વળા લખે છે કે “સંવત ૧૫૩૫ વૈશાખ વદ ૧૧ કે દિન
શ્રી ગોવર્ધનનાથજીકો મુખાવિંદ પ્રગટ લયો. તાંછ દિનથી
વલ્લભાચાર્યજીનો પ્રાદુર્ભાવ અગ્નિ કુંડતે લયો. એર કૃષ્ણ
અવતાર કે મજવાસી સજ મજમંડળમે જડાં તદ્દાં મનુષ્ય કુલમે
પ્રગટ લયે.” સિદ્ધાંત એવો છે કે શ્રીકૃષ્ણ બધાનો ઉદ્ધાર કયે
હતો, ત્યારે આ ગોપો આટલા દિવસો સુધી અવધાનિમાં કેમ રહ્યા
હશે ? વળા કહ્યું છે કે કૃષ્ણાવતાર પછી બાકી રહેલા અવનો ઉદ્ધાર
કરવા શ્રી વલ્લભાચાર્યનો અવતાર થયો, ત્યારે આ મજવાસી
કયાથી નીકળી આવ્યા ? આ વાતોનું સમાધાન યથાસ્થિત થઇ શકે
એમ નથી. એક સમુજ વાત જોવામાં આવે છે. એક સ્થળે લખે છે
કે “સહુ પાંડેકી સહસ્ર ગાયથિ ત્રીનમે” એકકો નામ ધુમરીથી સો

ધરી ચાર દિન પિછલો રહે તખ ગિરિરાજ પર્વત કે ઉપર-ચઢીકે
શ્રી નાથજીકે મુખાવિંદકે ઉપર સ્તન કરિકે દાઢી હોષકે દૂધ સ્ત્રવે
સો દુગ્ધ આપ આરોગે” પોતાની મેળેજ, દહોનાર વિના, દૂધ દેનાર
પશુ, અને તે દૂધ પીનાર તે આ મૃતિ ! વધુ ટીકાની જરૂરજ નથી.
એક સ્થળે એવું લખ્યું છે કે” પાછે છ મહીના પર્વત વહી દૂધ
આપ આરોગે સો એક દિન મની ચિંતા તથા સદૂપાડે ગાયકો
સ્વદૂધ દૂધ દેખકે ગાયકે પીછે ચલ્યો ગયો. તખ ઉન્ને ચહ સખ
પ્રકાર દેખ્યો; તખ દડવત્ ધનને કીની ઐર ધનકુ શ્રીમુખકો
દર્શન લયો, તખ ચીનાથજીને શ્રીમુખ સોં સધૂ પાંડેસોં
સાક્ષાત આસા કીયે જો મેં શ્રી ગોવર્ધન પર્વત મેં રહત હું.
ઐર આસા દીની જો આજતેં મોકુંવા ગાયકો દૂધ દહીકે
દોય ખીરીયાં પાછ જાએ. ” વળી શ્રીનાથજી બોલે છે કે “
અરે ? ધરમદાસ ચહ ગાયનું સદૂપાડેકે ખરિકમેં કરિદેયાકે
દૂધમેં અરોગું ગો. ઐર કુંમનદાસકો શ્રીજીને આંસા કરી જો
કુંમનદાસ તુ નિત્ય મેરેપાસ બેલવેકું આયો કર ” વળી લખે
છે કે એક માધવાનંદ કરીને કોઇ હતો તહેને ઇચ્છા થઇ જો હું
શ્રીજીને અન્ન આરોગાવું તથા ગુન્નર ધરાવું. તહેને શ્રીજીએ કહ્યું કે
મેં તો જખ શ્રી આચાર્યજી મહાપ્રભુજી પધારેંગે તખ શ્રી હસ્તસોં
રસોઇ કરકેં મોકું અન્ન પ્રાશન કરવા વેંગે તખ ભોજન કરંગો
ઐર તાંહાં તાંઇ હમ બૂજખાસિનમેં બેલેંગે.” વળી સાથે એમ
પણ લખે છે કે “ કબહુ (શ્રીજી) કુંભનદાસકું સંગ લેકે માખન
ચોરીકું બૂજખાસિનકે ઘરમેં પધારતે.”

વળી એક વાત એવી આવે છે કે “ એક ભવન મુરઠો
મજવાસી હતો સો વાકી ગાય ધને મે બોઇ ગઇ, સો તહા સિંહ
રહન હતો તખ માનતા કરી જો મેરી ગાય સિંહ નહિ મારેગો
તો ગાયકો દૂધ શ્રીજી કો આરોગાઉંગો પાછે રાત્ર સમે વા
ગાય કો સિંહ મિલ્યો તખતાકું શ્રીજીને ભુજ પસારકેં કાન પક
રકે. નિકાલ દીયો.” વળી બીજે દિવસે કુંમનદાસને શ્રીજીએ કહ્યું
“ કુંમનદાસ મેરી બાં દુઃખત હે. ”

વળી લખે છે “ એક યજ્ઞબારી હતો તામુ શ્રીજી આગા કીયે જો તુ મોકું દૂધ રોડી લાય દે.” પછી લખે છે એક વજ્જ-વાસણે દસ શેર માખણ ચઢાવવાની માનતા કરેલી તે સામુ સસરા ના ડરથી ત્યાં જઈ ન શકી એટલે તેણે કહ્યું “ ધર વારેનરે આગળ મેરે આવનો ન બનેંગો તખ વાકી આરતી જાનીકે દેવ દમન આપ પ્રધારે અર માખન લેકે અરોગે.” વળી અગાઉ મેતુરા જાગાને પાડાપર ચઢી દર્શન આપી આવ્યા હતા. તે જોવિંદ કુંડ પર તેજ ધણીને રોટલાને વડીને જોગ ધર્યો ત્યારે શ્રીજી રાજજોગ મુંકી દઈને ત્યાં રોડી જઈ ખાઈ આવ્યા, પણ સામગ્રી થોડી હોવાથી માધવેંદ્રપુરી પ્રજારી હતો તેને “ આજ્ઞા કીયો જો મોકું ભૂખ લગી હે તા તે રાજ જોગ ફેર કરો.” આવાં તે હજી કેટલાં દૃષ્ટાંતો આપવાં તે અમે સમજી શકતા નથી. પ્રભુ શું, લેવું સ્વરૂપ શું, આચાર્ય શું, લેવું ગૌરવ શું, મહત્વતા કેટલી વિગેરે અનેક બાબતોના વિચાર કરીય તો આ સર્વ હકીકતો કેવળ હાસ્ય સરખી અર્થહીન, ગ્રામ્ય, હલકી લાગે છે. ધણી ખરી હકીકતોમાં તો સામાન્યમાં સામાન્ય અશુભે સૂઝે એવા વિશ્વના નિયમોની અવગણના થયેલી જણાશે. શ્રીજીની મૂર્તિમાં બોલવાની, દૂધ પીવાની, ચોરવાની વિગેરે ક્રિયાઓ શી રીતે સંભવી શકે? મનુષ્યોની આ સર્વ ધરિત અધરિત ક્રિયાઓનું આરોપણ પ્રભુપર કરવાથી પ્રભુને પ્રભુ પદથી ખસેડી મનુષ્ય બનાવવા સરખું છે. એટલુંજ નહીં પણ જ્યારે જડ એવી મૂર્તિમાં આ સર્વ ક્રિયાઓનું આરોપણ કરવામાં આવે ત્યારે તો લેખકની જડતા ચિંતન એવા પ્રભુને જડજ બનાવે છે. આ જમાનામાં આ હકીકતો સાધારણ મનુષ્યને પણ ગળે ઉતરવી મુશ્કેલ છે. આમ છતાં કેટલીકવાર કેટલાંક કેળવાયેલાં મનુષ્યો પણ સત્યાસત્યનો વિચાર કે વિચેક કર્યા વગર અથવા તો સહમ-જ્યા છતાં સામાન્ય વર્ગમાં પ્રતિષ્ઠા કે મહત્વતા મેળવવાના માન ભૂખ્યા હોવાથી કંઈક સહસ્ય હશે કહી અંધ શ્રદ્ધાણુ જેવા બને છે તેમ અસંકાર શોધવા પ્રયત્ન કરે છે, પણ આ હકીકતો એવી પરસ્પર વિરુદ્ધ જતી સુશ્ચિદ્દીન છે કે કોઈપણ પ્રકારની કલ્પનાથી દૂર છે. એકવાત વિચારવાની છે. પુરોના હલકીમાં, મનમાં

જે જે ભાવો સતત ઘોળાયા કરતા હોય છે, જહેનું ચિંતન નિત્ય બન્યું રહેતું હોય છે તે કોઈ વખત નીકળતી અણુધારી વાણી મારફત ખૂંધાર પડે છે તે જીવનનું માપ કરવા ઉપયોગી થાય છે. આવી હકીકતોનો વિચાર કરીએ તો એમ લાગે કે શ્રીજી સરખા પ્રભુ માત્ર દૂધ, દહીં, માખણ, છત્યાદી સ્થૂળ પદાર્થોમાંજ નિત્ય રમમાણ રહેતા હતા. હેમની તમી માત્ર એટલામાંજ હતી. અને તે માટે અનેક નાનાવિધ અયુક્ત ક્રિયાઓ કરવી પડતી. ક્યાં ગિતોપદેશિત ભક્તિમાર્ગ અને ક્યાં આ ગપ માળ ? ક્યા તત્ત્વજ્ઞાન ને વેદાંતનો મહાન પ્રભુ અને આ મનુષ્યમાં પણ પામર ગણાય એવા દૂધ, દહીંમાં લુબ્ધ શ્રીનાથજી ! બહુ તો એટલું બની શકે કે આ લેખદ્વારા આ લોકના જીવન સંબંધીની હકીકત જાણી શકીએ કે એઓના જીવિત કાળમાં એઓ બહુધા એકતો હશે કારણ ઘણી વખત ગાય, ઘેર પાછળ તેઓ જતા. તેમજ ગાય ન્હારી જાય તોને પકડી લાવવી અને તેના દૂધ, દહીં, માખણ વિગેરે ઉપયોગમાં લેવા વિગેરેના વર્ણન આવે છે. તેમજ આવા આચાર્યોના પ્રભુ આવા ખાવા પીવાની બાબતપરજ આટલું બધું લક્ષ આપે એ હેમનાં ગૌરવને શોભાપ્રદ નથીજ. અમે આ બાબત એવી અસાર, અર્થહીન સમજીએ છીએ કે વધુ વિવેચન પદેપદે કે પંક્તિયે પંક્તિયે ન કરતા માત્ર ઉપેક્ષા કરીએ છીએ.

આવા દૃષ્ટાંતો જ્યાં પછી હવે સૃષ્ટિક્રમ વિરૂધ્ધના તેમજ કેટલાક અન્ય પ્રકારની અસંબંધ હકીકતોના એ પ્રાગટ્યના પુસ્તકને આધારે દાખલા જોશું. એ સર્વપરથી એ ધર્મનું, તેમજ હેના આચાર્યોના જીવન સંબંધી બહુ અજવાળું પડશે. તટસ્થ તેમજ સુરા વાચકોને માટે એમનાજ પુસ્તકોમાંના આ અવતરણો એ સંપ્રદાય તેમજ હેના ધર્માચાર્યો સંબંધી તુલના કરવાનું બહુ ઉપયોગી સાધન થઈ પડશે અહીં એક વાત નોંધવા જેની છે કે એ સંપ્રદાયમાં કોઈક કેળેવાયલા પણ છે. અને જેઓ પોતે ઉંચી કેળવણી પ્રાપ્ત કરવાનો દાવો કરે છે હેમણે આ એમના સંપ્રદાયમાંના પુસ્તકોની આ હકીકત માટે પોતાના વિચારો જાહેર કરવા જોઈએ. શું તેઓ પ્રમાણિક હૃદયથી સ્વીકારે છે !

શું તેઓ માન આવવવા ખાતર, મોટાઈ પોપાવા ખાતર કે વ્યવ-
હારની સરખતા ખાતર આંખ મીચામણાં કરી શિલિત હોવાનો
દાવો કરે છે ? અમે ધારીએ છીએ આજના જમાનામાં એ પુસ્ત-
કોનું શુજરાની આલમ માટે શુજરાની ભાષામાં ભાષાંતર થાય
તો ભાગ્યેજ એ હકીકતો પુરૂષ વર્ગ કે આ જમાનામાં સંસ્કાર
પામતી સ્ત્રી સુધ્ધાંમાં રજ સરખું પણ માન પામે.

આગળ આપણે પૂરણમલ્લ રાજાએ ગિરિરાજ ઉપર મંદિર
કેવી શરતે બંધાવી આપેલું તે જોઈ ગયા છીએ. તે સંબંધમાં
આ પ્રાગટ્યના પુસ્તકમાં લખે છે કે “ સંવત ૧૫૫૬ ચૈત્ર સુદ ૨
કે દિન પુર્ણિમલ્લ દત્તિ સો શ્રીજી આજ્ઞા કીયે એ તું મેરો મંદિર
બનવાય. તા પછે વહ આછકે શ્રી આચાર્યજી મહાપ્રભુના સોંવાને
વિનતી કીની તબ શ્રી ગોવર્ધન નાથજીની ઇચ્છા બની કે શ્રી
આચાર્યજી મહાપ્રભુને શ્રી ગિરિરાજ સો પુછી જો આપકે ઉપર
મંદિર બનેજો. ઐર દાંકી બાજેગી, સોતાકી કેસી હમકો
આજા હું ? તબ શ્રી ગીરીરાજ વહ આજા કીયે જો શ્રી ગોવર્ધન
નાથજી મેરે હૃદયકે ઉપર બિરાજે જે જો મોકો દાંકી લગવેકો પરિશ્રમ
ન હોયજો ” હવે આના ઉપર શી દીકા લખવી ? અત્યાર સુધી
મૂર્તિ વાતચિત વિગેરે કરતી હતી, હવે તો અહીં હુંગર પાસે
બોલાવે છે. જે મનુષ્યો હવે આવી વાત લખે માને કે સ્વીકારે
હેમનાં મગજ હુંગરના તરવ જેવા નહીં તો વિશેષ શું સમજવા ?
૧૫૫૬ એક સ્થળે લખે છે કે “ માધવેંદ્ર પુરીકું શ્રીજીને આજા દીની
જો મોકું અસલ મલયાગિર ચંદન લાયકે સમર મોકો ચંદન
લગાયવેકો પ્રેમ હે ” આપું લખ્યા પછી લખે છે કે
માધવેંદ્રપુરી અહીંથી મલયાગિર ચંદન લેવા ગયો તે પહેલા શ્રી
જગન્નાથપુરીમાં ગયો. ત્યાં એને ખીર ખાવાનું મન થયું. એટલે
ત્યાં એક ગોપીનાથજીની મૂર્તિ છે તેને ભોગના કટોરા ધરાયા
હતા, તેમાંથી ગોપીનાથજીની લાકડાની મૂર્તિએ “ એક વાટકો
ખીરકો ચુરાયકે અપને રી ગાસનકે નીચે દબકાય રાખ્યો ” ભોગ
ધર્માં પછી પંડયા માહોમાલ લડવા માંડ્યું ત્યારે ગોપીનાથજી
(પેલા મૂર્તિ) બોલ્યા જે “ મહે ચોરી રાખ્યો છે. તે આપણા ગામમાં

એક માધવેંદ્ર પુરી કરીને એક આળ્યો છે ત્હોને આપી આળ્યો છું.’
આમાં હવે મૂર્તિ બોલે છે ને વાતચિત કરે છે. માધવેંદ્રપુરીને
ખીર ખાવાનું તે મન થવું શું, પંડ્યાઓનું ખીર માટે હલકવું
તે શું, ગોપીનાથજીની મૂર્તિનું તે ખીરને ચોરતી તે શું?
ગોપીનાથજીની મૂર્તિ ચોરી વિના શાહુકારીથી આજ્ઞા કરત તો શો
વાંધો? વળી એક વિચિત્ર અસંબંધ વાત આવે છે. એક નાગર
બ્રાહ્મણની સ્ત્રી ગોંસાંછજીની સેવકી હતી. તે ગોકુળ તરફથી
નીકળ્યા હશે તેથી તે સ્ત્રીના કહેવકથી શ્રીજીના દર્શન ગિરિરાજ
ઉપર કરવાને ગયા. “ સૌ ભાગકે શ્રી દર્શન કીયે, તબ વા સ્ત્રીને
ગોવર્ધનનાથજી સૌ ખીનતી કીતી જો મેરો સેવીસે સંગ છુડાઓ.
ચોર આપકે નિકટ રાખો યહ બિનતી વાકી સુનકે વાકો હસ્ત
ગ્રહણ કરકે વાકો નિત્ય લીલામે પ્રવેશ કીયો. જો વાકી લોપીક
દેહ છૂટી. તબ ઉહ બ્રાહ્મણ મરવેકુ બેઠો તબ શ્રી ગુંસાંછજીને વાકો
નિત્ય લીલાકે દર્શન કરવાયે. તબ ગોપીકા મંડળમે વા સ્ત્રી
વા બ્રાહ્મણને દેખી તબ નાગર બ્રાહ્મણકો સંદેહ મિટયો, ફેર
વહ શ્રી ગુંસાંછજીકો સેવક લયો. જો નિત્ય લીલામે પ્રાપ્ત લયો.”
આ પ્રાર્થના પણ વિચિત્ર ને ત્હોનું ફળ ને મૃત્યુ પણ આવાં
વિચીત્ર? પણ આથીય વધુ વિચીત્રતા તો આ છે કે નાગરે નિત્ય
લીલામાં પ્રવેશ કર્યો હતો છતાં પાછું લખે છે કે “ ફેર ગાંડેલીમે
વાકો જન્મ લયો ” આ કથનો પરસ્પર વિરુદ્ધ જતા કેવળ છે.

વળી લખે છે કે ગાંડેલીમા ગ્યામ નામે મૃદંગી થયો ત્હોની
છોકરી લલિતા ખીન બજાવતી તે બહુ સારૂ બજાવતી. તે સાંભળ
વાને શ્રીજી “ એક દિન ચાંર પ્રહર રાત્રિ જામે જગ પ્રાતઃ કાળ-
શંખનાદ લયે તબ આપ તીજ મંદિરમે પધારે તબ જગાવતી
બિરિયાં શ્રી ગુંસાંછજીને આ રક્ત નેત્ર દેખકે શ્રીજીસૌ પૂછી જો
બાબા આજ રાત્ર જાગરન કહો લયો ” ત્યારે ત્હણે બધું જતાંત
કહ્યું.’ મૂર્તિનું ઉંઘવું શું, જાગવું શું, આંખો લાલ થવી શી ?
માત્ર વાંચકેજ વિચારવું.

વળી લખે છે કે “ શ્રીશ્રી દિવસમે” માપ ચરાવને નવ તપ શ્રીશ્રી સંગ સગ ગ્યાલ મંડલી નવ. ઐર એક સમે દાઉકે ઘાટ તલે શ્રીશ્રી ખેલત હતે, તા સમે ગોપીનાથ ગ્યાલને કહી ને અખતો દેવ દમન બેયા તા કુ’ શ્રી ગુસાંછી વડુવા અરોગાવત હું સો તામેસો દમ હુકાં લડુવા લાયોદરિ તપ શ્રીશ્રીને કહો, બેયા તમકુ’ દાસિ લાઉંગા પીછે દુસરે દિન આદ લડુઆ ચુરાધ લીએ સો ગ્યાલ મંડલીમે બાંટી દીને. ” અહીં તે શું લખ્યું? એટલુંજ કે પરમાત્મા, પ્રભુ તેને કેવી દશામાં આ સંપ્રદાયવાળા મૂકે છે. આં-માનનારા બોળા અને છુદ્ધિ શૂન્ય નહીંતો કેવા સમજવા?

પણ આથી વધુ દલદી પંક્તિમાં પ્રભુને મૂક્યાની વાત તો હજી આવે છે. એ નેટલી હામ્પરસિક છે તેટલીજ ખેદ-જનક છે. લખે છે “ ઐર એક દિન શ્રીશ્રી જીવાણિયાદી ખેટી રૂપમંજરી હતી તાસું ચોપટ ખેલિવેકું પધારે, સો બાર પ્રહર જીવવાંસુ ચોપટ ખેલે. ઐર વાકો નંદાસ કેા સંગ હતો ” જેમ જીગળ જિન્નગરાના કારણથી શ્રીશ્રીની આંખો લાલ થઇ આવેલી લખેલી છે તેમ આમાં પછી લખ્યું છે કે તેણે જેમ ગુસાંછીએ શ્રીશ્રીને ધમકાવ્યા “ તપ શ્રી ગુસાંછીએ શ્રીશ્રી તે નાંહી કરી ને ત્રાકીક શરીરકે લીયે છતની દૂર શ્રમ કરિયે ? ને યહાં પ્રજલકેત કે સંગ આપ સુખેન ચોપટ ખેલો ” અહીં વળી ચોપટ ખેલવા મૂર્તિ ઉડતી હતી. પણ આથી વધુ જે દલદી વાત તે નંદાસના રૂપમંજરી સાથેના કુકર્મની છે. ગુસાંછી વળી જ્યારે શ્રીશ્રીને ધમકાવે એ રિયતિમાં હતો ત્યારે કૃષ્ણદાસે છ મહિના સુધી દર્શન હેમના બંધ કેમ કર્યા હશે?

વળી “અલીખાં પદાનકી ખેટી બીબી તાજ હતી સો તાકી મા હો “ નૂતન આવત તાજેકો પ્રભુ ગાયત હોરી ગીત ” એવી રિયતિમાં શ્રીશ્રી પણ તપ કરતા. પણ હવે એક ખરેખરી અગત્યની વાત આવે છે, જે સત્ય હોવા સંભવ નથી તેમાં લખે છે કે “ અકબર બાદશાહકી ખેટી મહતી શ્રી ગુસાંછીકી સેવક હતી. તાસોં શ્રીશ્રી સતરંજ ખેલવે આગરેકું જાત હુતે. વહ્યાત શ્રી ગુસાંછીને જાની

તખ શ્રીછકું મને કીયે ” આ વાત દેવળ વિચીત્ર હસવા સરખી છે, કે મર્તિ રતોરાત બાદશાહની પુત્રી સાથે શેત્રંગ રમવા જાય ને પાછી આવી પોતાને આસને બેસે. તોપણ આમાં એક વાત વિચારવા જેવી લાગે છે એ સર્વ વૈષ્ણવો જાહેમને પોતાના સિદ્ધાન્ત તરફ માન હોય તેમણે ખ્યાન આપવા ચોગ્ય છે તે એ કે તે કાળ મુસલમાનોને સેવક તરીકે અંગીકાર કરવામાં પાંચ નહોતું મનાતું. અને શ્રીછ આવજા જ્યાં બાદશાહની પુત્રી સાથે શેત્રંગ રમવા બેઠા તો પછી આક્રીજ શું રહ્યું ? વલ્લભ સંપ્રદાયના આ પ્રમાણેના સિદ્ધાંતો તે વખતે સર્વને ઉપદેશવામાં આવતા હતા અને આજે જે સંકુચિત વૃત્તિ ને સાંકડી દૃષ્ટિ તેમની દરેક ક્રિયામાં જોવામાં આવે છે ને નહોતી. ખીછ વાત રાજ મુસલમાની હોવાથી રાજના તેજ અને પ્રભાવની અસરો ક્યાં સુધી પ્રજા જીવનપર થાય છે તે આવી ખરી ખોટી લખેલી વાતોપરથી માલમ પડે છે. અને હિંદુસ્થાનના ધર્મવિચારની દરેક શાખાને કંઈ કંઈપણે કંઈ કંઈ અમરોડ આની થયેલી આપણે જોઈએ છીએ. એ કાળમાં અનેક ધર્મ વિચારની શાખા અને પેટા શાખાઓ ઉત્પન્ન થયેલી જોઈએ છીએ અને જો અકબરની રાજનીતિ પછી તેની પાછળના રાજકર્તાઓની રાજનીતિ તેવીજકુનેહ ભરેલા ને બળવાળી અસરકારક હોત તો આર્યાવર્તનાં વિચાર પરિવર્તનો તેમજ ઇતિહાસનું સ્વરૂપ શું હત તે કહી શકવું મુશ્કેલ છે. હવે આપણુ આગળ ચાલીશું. એક સ્થળે લખે છે કે “ દેશાધિપતિને ગોવર્ધનકી તરહટીમાં આયકે ડેરા કીયો. તખ વાકી બેટી તાજ શ્રીકે દર્શનકું આઇ. સોતાકું શ્રીજને સાક્ષાત. દર્શન દીયે. ઐર સેવ દીની. તખ વાકું અત્યંત આતુરતા બેટી જો હું તો શ્રીજ સો મિશ્રંગી. તખ જંદાવનદાસ ઝવેરીકી બેટીને વાકો થાંભ રાખી પીછે વાકો બાંહ પકરકે નીચે ઉતાર લાઇ તખ તરહટીમે આઇકે વાકો લૌકીકે શરીર ફટ ગયો. ઐર અત્રૌકીકે શરીર સો શ્રીજકી લાલામે પ્રાપ્ત ભઇ. ,, આવી ઘણીક વાત છે. અસંબન્ધ એટલા પરથી લાગશે કે જે મુર્તિના કંદુ દુશ્મન ને દેવળને સ્થાને મસીદ બંધાવનાર તે કહી આ ભક્તિ

ભાવથી પૂજે એ યુગ્ત લાગતું નથી હવે બને એટલું દુઃકુ કરવા માત્ર એમજ એ દુખાનો આપીશું એક સ્થળે લખે છે કે “ ગિરધારીજી લીલામેં પધારે ગો લીલામેં શ્રી ગોવર્ધન નાયજી મદા મર્વદા ચોકી કરત હે તાનો શ્રીજીને કહીજે ગોવિંદજી પાદશાહ ક દુકમજી ચિંતા કન હે, સો ઉનકો લુમ દર્શન દેખુ ઓર સન રતાત કહીજે શ્રીજી મેવાડ પધારવેકી ઇચ્છા હે ” પછી ગીરધારીજીએ ગોવિંદજીને દર્શન દીધા ને કહ્યું જે ત્વમારે ચિંતા કરી નહીં હો આમા વિચારશું તો જાણશે કે એક સ્થળે લીલા કરી ગયાતુ લખ્યું છે તો પછી ચોખ્ખાદાર કેમ કરી શ્રીજી આગળ થયા?

વળી મૃત્યુ પામ્યા પછી ગોવિંદજીને દર્શન રીતે આપ્યા? આ પછી ગીરધારીજી ગોવિંદજીને કહે છે, કે મનેચ્છોતુ તો મરતુ છે બાપી શ્રીજીનીજ જ્વાની ઇચ્છા છે મારે ત્વમે રથ સિદ્ધ કરી ચાલ્યા જાન આ પછી લખે છે કે ‘ છુટે જાબા મહા દૂન આપકે રથ આગે મસાલ લેક ચમેગે ” અર્થાત મહાદેવ તે શ્રીજી આગળ મસાલ લઈ ચાલશે પછી શ્રીજીનો રથ લાકયો પણ ચાલેજ નહીં ત્યારે ‘ ગોમ્વામિને ખીનતી કીની તમ શ્રીજી આજા કીયે ગગાબાઇકુ ગારીમે સગમે લે ચમે તમ રથ ચમેગે ” આ પછી ગગાબાઇને સાથે લીધી અને રથ ચાલ્યો આપરે કેશા નિવેચનતી જરૂર નથી મુન વાયકેજ વિચારવુ

વળી એક ડેમણે લખે છે કે એમ દહાડો બાદશાહ કાકરાની પધારી ઉપર ચુતો હતો, ત્યારે ‘ શ્રીજીને જાયકે વાપી પીઠમે એક લાત મારી ઓર વાતે આજ્ઞા કરી જે આજ મે આગરે આયોહુ. જે તુ ત્વમારા કદા મરિ ગકે હે ? મેહી અપને ઇચ્છાતે ઉઠ્યો દુ ” પછી લખે છે કે શ્રીજીએ બાદશાહને “ લાત મારી તાકો ચિન્હ પીઠમે ઉપરી આયો સો જાળતાજી જીયો તમ તાહડં ચિન્હ રહ્યો ’ હવે આસાન્ધમા તેશુ લખ્યુ ? શ્રીજીની મૂર્તિ તે શુ, એ બાદશાહ ને લાત મારવી તે શુ, ને ત્યારે ચિન્હ જીદગી પર્વત રહેવું તે શુ ? આ ગિરાધ મુસનમાનો સાથે ચોપટ ખેતવાની, મોહના લગી સાથે ગમત રમવાની ગ્વાલિયાઓને ત્યાં રસ્તામાથી રોટલા ઝુટાવી

આઈ જવાની વાતો લખી છે જે કેવળ વિચીત્ર મુખતાલરેલી હાસ્યજનક છે. વળી લખે છે કે શ્રીહ સાથી જોડેલા રથમાં બેઠી રાજ રાતના નાચદારથી વનમાં રમણ કરવા જાય છે. તોના બળદો પણ તૈયારજ રાખેલા છે. વળી ખરા બળદની સાથે એક પથ્થરનો હાથી પણ રાખ્યો છે. તે સહવન થઈ વનમાં શ્રીહની સવારીમાં જાય છે. પણ સાથે લખે છે કે શ્રીહના રથની કોઈ માણસ રાત્રે પરીક્ષા કરવા જાય, અથવા રમણ રેતીમાં શ્રીહના દર્શન કરવા જાય તે આંધળો થઈ જાય. એટલે અંધ શ્રદ્ધાળુ કોઈ ખરા ખોટા નો નિર્ણયજ ન કરે. આ તે કેવી શ્રદ્ધા? આ તે કેવા પ્રકારનો બિપદેશ કેમનુબોલી મનોવૃત્તિને પણ માત્ર બેઠી બંધને જટલી લે ને કેવળ સ્વાર્થ ખાતર બુદ્ધિહીન બનાવે. આ માનસિક ગુલામગિરી આજેનો જમાનો કેમ સાંખે? અમે ધર્માતુરાગી સત્યાન્વેષી સર્જનો તેમજ જે કોઈ કેળવાયલા, સરકારી, ને બુદ્ધિની સુધગતા ધરાવતા હોય તોમને જણાવીએ છીએ કે “પ્રાગટ્યની વાર્તા” ઇત્યાદિ પુસ્તકો જોવાં, સત્યાસત્યનો સૃષ્ટિક્રમાનુસાર વિચાર કરવો, ને વિચારવું કે આજના જમાનામાં આવાં અસંબંધ અસત્ય કથનો દાણુવાર પણ નભશે વાર? ઉચ્ચ કેળવણી લાંઘાનું જોમને અભિમાન છે તેઓ શું આવી હકીકતો સ્વીકારશે? એ સંપ્રદાયમાં જોયો તેવા હોય તેઓ આ હકીકતો સંબંધી સત્યાસત્યનો વિવેક કરવાની જરૂર નથી? શું આવા પુસ્તક પ્રતિષ્ઠિત ગણાશે? અમે તો કહીએ છીએ આવી હકીકતોમાં ધર્મ નથી, ધર્મનું રહસ્ય નથી, મોક્ષ નથી. વૈકુંઠ નથી, સુખ નથી, કલ્યાણ નથી, જ્ઞાનનું પ્રચારણ નથી પણ બોમ, અંધ શ્રદ્ધા, જડતા, અજ્ઞાનતાનું પ્રતારણ છે, અને જેટલે અંશે એનું પ્રસારણ તેટલે અંશે સંસારનું અહિત.

પ્રકરણ ૪ ધ્રુ.

ભાટીઆઓ સ્વધર્મ ત્યાગી પુષ્ટિમાર્ગમાં કેમ

કૃશ્યા તહેનો ઇતિહાસ.

~*~

હવે આપણે આ પ્રકરણમાં ભાટીઆઓએ પોતાનો સ્વધર્મ ત્યાગી આ ધર્મ કેવી રીતે અંગીકાર કર્યો તે વિચારીશું. આ નાથજી શાંતિથી શિક્ષામાં મેદા પડી ધીમે ધીમે મહિમા વધવા માંડ્યો, રાણા તરફથી પણ સારી મદદ મળ્યા કરતી એટલે સમૃદ્ધિ વધી વળી જે મહારાજો ગોકુળ તરફ રથા હતા તે ત્યા વરનો વધારો થતા અન્ય સ્થળોએ પથરાતા ગયા પહેલાં તો તેઓ તેટલાંમાં ને તેટલાંમાંજ વધ્યા પણ પછી ગુજરાત તરફ આવી મુરત અમદાવાદ તરફ પણ પહોંચી જોલવા માડીને ગાદી સ્થાપન કરી સિંધ તરફ પણ એઓએ દ્રષ્ટિ દોડાવી આવ જીવ ડરવા માંડ્યો હતો પણ ત્યાં મુસલમાન મીરોનું રાજ્ય હોવાથી પહોંચી દુવાડવાનું ન બની ગયું એમ કરતે કરતે તેઓ દિલ્હીમાં કેન્દ્ર તરફ આવી પહોંચ્યા ત્યાં તેમને મોટો લાલ થયો તે એકે ભાટીઆ ઓ કે જલેમને એઓ માછીમાર તરીકે અને માછલાને સપડાવનાર તરીકે જાણખાવે છે તેઓ આ જાળમાં સપડાઈ ગયા તે વખતે કેન્દ્ર માંડવીમાં ભાટીઆઓની વસ્તી જુ હતી તેઓ સારા પૈસા વાળા, છઠ્ઠાદાર તથા મોટા વ્યાપારી હતા તહેમનો ધર્મ પુરાણો હત એટલે મહાદેવ, રામ, કૃષ્ણ દેવી, ગણેશ, વિગેરે જુદા જુદા દેવ દેવીઓની ભક્તિ કરતા કોઈપણ સપ્રદાય, પંથ, કે વાગમાં ખાસ બધાયલા નહોતા પણ જુદા હતા છ મ ૧૭૭૭ ની સાલમાં દીક્ષિતજી નામના કોઈ મહારાજ કેન્દ્ર માંડવી ખાતે ગયા અને ત્યાં તેઓ ભાટીઆ જેવી સંપીલા અને પૈસાદાર કોમની આ સર્વ પ્રકારની પરિચિતિથી વાકેફ થયા અને તહેમને પોતાના સપ્રદાયમાં લેવા મારે પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો પણ તેમાં ફાયા નહીં એવામાં

એક બનાવ બન્યો. ભાટિઆ લોકોએ ગામના પશ્ચિમ દરવાજા પાસે એક મહાદેવનું દર્બર ચણાવ્યું. તે હેમા મહાદેવને બેસાડવા વિચાર કર્યો. આ વાતની દિલ્લિતજીને ખબર પડતા ભાટિઆ કામના બેચાર અગ્રેસરને બોલાવી હેમને કહ્યું કે “મહાદેવજી તો જગતને, લય કરનાર જાળ સ્વરૂપ છે. હેની દૃષ્ટિ ગામની સામે હોય તો ગામનો નાશ થાય અને ઉજડ થાય, માટે વિષ્ણુ જે પાલનકર્તા છે. હેની મૂર્તિનું સ્થાપન કરવું જોઈએ.” વિગેરે કેટલાક ચતુરાઈ ભરેલા વિવેચનને લીધે મહાદેવને રોકાણે ત્યાં લક્ષ્મી નારાયણની મૂર્તિનું સ્થાપન કરવામાં આવ્યું. આની રીતે જેમ જેમ તેઓ માનતા ગયા તેમ તેમ એઓ પણ ચતુરાઈથી વધુ વધુ પગ બેસાડે કરતા ગયા. એમણે એવી રીતે ઉપદેશ આપવા માંડ્યો કે જેથી યોગે હેમના ગુરૂ તરીકે સ્વીકારાય. વળી તે લોકના પુરુષો તથા ભટ્ટ વિગેરેને પણ મહામજનના માડયા ને લાથમાં લીધા એટલે પત્રી તરતજ તેઓને બ્રહ્મ સમન્ધ કરી દીધો અને કરીઓ બાધી દીધી. હવે આ ભાટિઆ સબન્ધમાં એ લોકે ન વાત ફેલાવી છે તે જોના જેવી છે. તેઓ એમ જણાવે છે. “દિલ્લિતજી ત્યારે માડની પવાયા ત્યારે ભાટિઆ લોક મન્જીમાર હતા. તે માઠનાનો આપાર કરતા. દિલ્લિતજીને તે બાલપર દયા આવી. તેથી હેમની શુદ્ધિ નિર્મળ કરવા બધાને વેર પ્રસાદ મોકલ્યો. તે હેમણે ખાતો કે હેમની શુદ્ધિ તરત કરી ગઈ બીજે દલાડે માંડલા ધરમાથી નાખી દીધા અને દોડતા દોડતા મહારાજને જઈ પગે લાગ્યા. તે વિનતી કરી કે અમને શરણુ લ્યો. પત્રી મહારાજે ધરમાથી અનાન્યાર ગદી નાખવા હુકમ કર્યો. તે હેમના ઉપર ગાટવા પોતાના ચરણનું જળ આપ્યું. આથી તે લોકની શુદ્ધિ નિર્મળ અને કામળ થઈ. પત્રી બધાઓને નામ સમર્પણ કરાવ્યું, ગદી બાધી, જનોઈ દીધું. તે શુદ્ધના દિવ બનાવ્યા. શુદ્ધને પાવન કયા.” આ પત્રી ઉપર જણાવી ગયા તે મહાદેવની મૂર્તિની પ્રાણપ્રતિષ્ઠાની વાત આવે છે. અને સાથે કેટલીક કેવળ અસબન્ધ અપ્રમત્તન વાતો પણ જણાવી છે.

હવે ભાટિઆ ભાઇઓની ઉત્પત્તિની આ મ્થા સજન્ધી મોટા મતનદા જે અન્ય પ્રમાણી દખીકત સાથે બધમેસની નથી એમના સજન્ધમા ભાટિઆઓની “જન્ધા” તથા ચોજા વર્ષ પૂર્વે “હૃદય ચતુ” નામના માસિખના કહેના તથા બીજા પુત્રમા ભાટિઆ શુદ્ધ નથી પણ ચદુન શી લગિય છે એમ પ્રતિપાદન કરવામા આન્યુ છે હજીયે જેસલમેરમાં એમના ભાઇઓ રાજ કરે છે અને હેમને જનોઇ છે કે નહી તે જેવુ જેઇએ વળી એમના ઉપરના લખાણ માર્થી પપા ઘણી રાકાઓ ઉ’ હ જેના સમાધાન દુત્તર છે એમા લખે છે ભાટિઆઆને જનોઇ દીધુ તે એઓ જે શુદ્ધ હાય તે મહારાજો શુદ્ધ તે શુદ્ધ પણ વણિકાને પણ ઉપવિતના અધિકારી નથી ગણાતા તેવુ શુદ્ધ માટે ભાટિઆઓ અતિ શુદ્ધ હોવાનુ એઓ જણાવે છ તે અયોગ્ય છે માગીમારો દેવ મ્થાનો તે ગિનાલયો બધાવે એ સમીક્ષીન નથી વાન્તવિષ રીતે ભાટિઆઓની ઉત્પત્તિ ક્ષત્રીયમાથી હોઇ તેઓ ચદુવળી હોવાનુ વિશેષ સંભવનીય છે તેઓના મળ વશજો જેસલમેરમાં રાજ્ય કરતા તેમજ પન્નબના મુલતાન વગેરે રાઉરમાં અને પાછળથી કચ્છ હાલાર વિગેરે પ્રાંતોમા પણ વ્યાપાર અર્થ આવી રહેવા વ્યાપારીઓ હતા

વળી દિલ્લિતજીએ મુર્તિ પધગવવાની બાબતમા મ્હુ કે મહાદેવની મુર્તિ દામની સામે અગલ છે પણ મહાદેવજીને મોડો નથી હોતુ તાદ દિવસમા મદીર ઉધા શુ તેથી અ રો પ્રાણુ આ યો નહી તે આખો આવત તે સાક્ષાત જોલત તેમજ લક્ષ્મીનારાયણની છાતી ધબધારા મારતી હતી’ અવી દખીકતો કેવળ બાલિશ તેમજ ઉપેક્ષ કરના યો પ છે

આ પ્રમાણે કચ્છ માડવીના મુખ્ય ચોરાને પોતાના સ પ્રદાયમા દુશા યો એસે હેની અસર ઘણી થઇ હેમના પત્રો લઇ અન્ય સ્થળોએ ગયા તે પણ એમને શુદ્ધ તરીકે સ્વીકારના લાગ્યા પણ ત્યારે કઈ આવી પડેલી નહોતી જોઈ કે ગાદીનુ સ્થાપન નહોતુ મ્હુ પણ સાધુ સત્ત તરીકે ગણી શુદ્ધ તરીકે માન આપે તે પ્રમાણે માન આપવામા આવતુ દિલ્લિતજીએ આ પ્રમાણે શિષ્યો

કર્તા પછી આ નરીન અનુયાયિઓ આ પંથમા વળગીને ભેરવાયવાજ રહે એ માટે આપ સ્વાર્થી પુસ્તકો લખવા માડ્યા અજ્ઞાન તેમજ અંધ શ્રદ્ધાળુને જુના સિદ્ધાંતો ને માન્યતાઓ ભુલાવવા ને એક ગ્રંથમા લખ્યું છે કે “અન્ય માર્ગિકો સગ કરતો નહી” વળી એક ઠેકાણે લખે છે “અન્ય માર્ગિકો સુઘરી રથા મનની નહી” ભાગવતાદિક કથા પણ અન્ય માર્ગવાળાના મુખે સાલળવી નહીં કારણ વખતે બીજી રીતે અર્થ કરી બતાવે વળી શ્રી ગોકુળનાથજી એમના વચનામૃતમા લખે છે “ઝોર જો શાસ્ત્ર હે” એ સખ પુષ્ટિ માર્ગ સો વિરોધ કરાને વાને હે તાતે જાડા પુષ્ટિ ભકત હોયવેકી ઇચ્છા હોય, યાને પુષ્ટિ માર્ગે અથ બિના અન્ય શાસ્ત્ર શ્રવણ કર નહી” આ પ્રમાણે જ્ઞાનને છેકજ સકુચિત પ્રદેશમા પ્રગી નાખનારને હીન બતાવનાર તેમજ અનુયાયિની દ્રષ્ટિને સકુચિત ને અંધ બનાવનાર આ ઉપદેશથી અજાનીઓ વધુ અજ્ઞાન થયા સત્યાસત્યનો વિવેક ડરનાર ડાઘ રહ્યું ની અને આથીજ આ અનુયાયિઓમા ધર્મશાસ્ત્ર જાણનાર કે ધર્મનું રહસ્ય જાણનારા કે જ્ઞાન, કર્મ ઉપાસનાનું મર્મ મહમજનાર ડાઘ પડિત ઉત્પન્ન થયા નહી. આ વેદ ઉપનીવદની મહાન ગર્જવતી વોપણા ને કયા આ જ્ઞાનદ્રષ્ટિને અંધ બનાવનારી સકુચિત દ્રષ્ટિ? ભાટિઓને આવી રીતે અર્થ પ્રકારે કુહિત કરીને મહારાજોએ ભાટિઓમા મજબૂત પગદડો કર્યો અને જ્યાં તેઓ વધુ જથ્થામા હોય ત્યાં મહારાજ અવશ્ય ગાદીનું આપન કરે છે અગર પહેડી ખોલે છે મુબબમા પહેલી પહેડી ઇ સ ૧૮૬૭ ની સલમા ગોકુળનાથજી મહારાજે ઉઘાડી અને ત્યાર પછી બીજા ગયાગ મહારાજોના રહેણાણ મુબબમા થયા છે એમ્ હે ગોકુળ મથુરામહાવન ની, સીહાડ, અજમેર, કાકરોળી, ચાપાસેની, અમદાવાદ, નડીયાદ સુરત મુબબ કચ્છ માડવી, વિજેતે મળી ‘શ્રીસચિમા’ ૪૫-૪૦ મહારાજો છે અને ભાટિઓ એનના ખાસ સેવકો છે

પ્રકરંગ પ મુ.

— — — — —

આચાર્ય મહા પ્રભુજી તથા બાલકો અને વૈષ્ણવોનો
ગોસાહમં કલ્પસો પ્રતિહાસ.

પુષ્ટિ માર્ગ વેદ ધર્મથી ગોથી જુદા કનાગો છે તેનાં
ઉદાહરણો મહારાજોની તથા તેમના પંથની ઉત્પત્તિ સંબંધી
લખીકત આપણે આગળ પ્રગમના જોઈ ગયા હવે આ સંપ્રદાય
માના વેદ ધર્મથી કેટલો જાંઘો વિરુદ્ધ અશાસ્ત્રીય તેમજ અનીતિ
વર્ધક છે તે સંક્ષેપમાં જોઈશું.

પુષ્ટિ માર્ગનું પ્રાગલ્ભ્ય વળ્યુનોના પરોપકારને અર્થેજ થયું
હોય, એવું સમજાવના આઝ પોતાના દ્વાદશકુળ નામના પુસ્તકમાં
લખે છે કે કેટલાક દેરીછત્ર ગોનોકમાં હતા તેઓને શ્રીકૃષ્ણની સાથે
સંબોગ કરવાની ઇચ્છા થઈ તે નાતની સ્વામીનીછત્રને ખબર પડી
(સ્વામીનીછત્ર તે ભગવાનની કન્યાની જી) એટલે સ્વામીનીછત્રે અત્યંત
ક્રોધ અદ્યો પડી તેઓને શાપ દીધો કે જાઓ પૃથ્વીપર જઈને
પડો એથી હવે ત્યાંથી નીચે પડ્યા જાઓ એક દેકાલો યત્ન કરતા
હતા ત્યાં આવાને પડ્યા તે પડતાજ જાનાના શરીરમાં પ્રવેશ કરી
ગયા કેટલાકવાર થઈ એમને જાનાને કામ વ્યાપ્યો તે કામથી
વ્યાકુળ થઈને આત્મા બોમ્થી નીચે પડ્યા કારણ હવે જાનાના
શરીરમાં પેઠા એટલે કામ ઉત્પન્ન થવોજ જોઈએ) એમ થવાથી
જાનાનું વીર્ય અખલિત થયું તે વીર્ય જાનાએ એક દહિયામાં રાખી
મુમ્મુ પછી જાણ્યો આવ્યા તેન જાનાએ પુછ્યું કે હું મામાતુર
થયો તેથી વીર્ય, અખલિત થઈ ગયું છે તેનું શું કરું ? જાણ્યોએ
કહ્યું કે આ અમિના કુળમાં નાખી દો તે પ્રમાણે જાનાએ કયુર,
એટલે તેમાંથી તરત ૧૬૦૦૦ છોકરા ઉત્પન્ન થયા તેમનું નામ
અમિકુમાર પાડ્યું પછી તેઓને જાનાએ હુકમ દીધો કે જાઓ
પ્રજા ઉત્પન્ન કરો આ માનગો તેઓ ચાર્યા એટલે ગ્તામા

નારદજી મળ્યા. નારદજીએ તેઓને પુછ્યું કે તમે ક્યાં જાઓ છો, આ લોકોએ બધી વાત કહી સંભળાવી, નારદજીએ જગતનાં દુઃખનું વર્ણન કરી કહ્યું કે નારાયણ સરોવર આગળ ગુફા છે, ત્યાં ઇશ્વર તપ કરે તો તમારું કલ્યાણ થશે. બાકી જગતમાં કાંઈ વળશે નહીં. અહિંથી તેઓ તે ગુફામાં જઈ તપ કરવા લાગ્યા. ધણાક કાળસુધી તપ કર્યું ત્યારે તેઓને બ્રહ્મલોકની પ્રાપ્તિ થઈ એ વાતમાં તે લોકોને સંતોષ થયો નહીં, તેથી ફરી પાછા તપ કરવા ગયા. આ તપથી પ્રસન્ન થઈ ભગવાને તહેમને દર્શન દીધાં અને કહ્યું કે તમે વર માગો, હું પ્રસન્ન થયો છું. આથી તેઓ તે ભગવાન ઉપર આશરો થઈ ગયા અને કહ્યું કે મહારાજ અમે સ્ત્રીઓ થઈને હાલ તરત તમારી સાથે ક્રીડા કરવા માગિયે હ્યે. પણ ભગવાને કહ્યું કે તે હમણા તો નહિ અને, પણ થોડા દહાડા પછી સામસ્વત કલ્પ આવશે, તેમા અમે વ્રજમા નંદગાયત્રીને, ઘેર કૃષ્ણ નામથી અવતરશું ત્યારે તમારો મનોરથ પૂર્ણ કરશું- તે પ્રમાણે તેઓ અવતર્યા અને આ લોકો પણ વ્રજના બે ભાગમાં સ્ત્રી રૂપે અવતર્યા એક શ્રુતિરૂપા ને બીજી અગ્નિકુમારરૂપા તેના નવ પ્રકાર થયા. તેઓએ ૭ મહીના સુધી રાસરમણ કરીને પોતાનો મનોરથ પૂર્ણ કર્યો હવે તે કૃષ્ણ પાછા ગોલોકમા ગયા તે જોએતી સાથે કૃષ્ણે ક્રીડા કરી હતી તેઓ પણ ગોલોકમા ગયા. તે પછી બાકી રહેલા કેટલાએક જીવોને શ્રીકૃષ્ણ તારી શક્યા નહીં, તે સારૂ પલ્લભનો અવતાર થયો. તે આ પ્રમાણે -

એક દહાડો ગોલોકમા શ્રીહારજી તથા શ્રી સ્વામીનીજી રાસક્રીડા કરી નીરાતે બેઠા હતા. તે વખતે શ્રીહારજીને બાકી રહેલા જીવોની યાદ આવી તેથી મુખ અત્યંત શુષ્ક થઈ ગયું. આ જોઈ શ્રીસ્વામીનીજી પૂછવા લાગ્યાં કે મહારાજ! આમ કેમ? ત્યારે શ્રીહારજીએ બાકી રહેલા જીવોની વાત કહી. એ વાત સાંભળતાં શ્રીસ્વામીનીજીને પણ અત્યંત વિરહ ઉત્પન્ન થયો. બન્નેના નેત્રમાથી વિરહાભિ નીકળ્યો. એ વિરહાગ્નિ બન્નેના અગ્નિ

સાથે મળી ગયો. મળી વત્તાંમાંજ તેનું એક પતંગું થયું તે કવળ અભિમય થયું ! તે શ્રીહાપુરજી તથા પ્રીયાદેવી સાથે હાથ જોડી ઉભું રહ્યું ને પૂજ્યું કે હા આમા છે ? તેઓએ કહ્યું કે તમે પૃથ્વીપર જન્મ્યા અને ફરી જન્મો જે બાકી રહ્યા છે તેઓને ઉદ્ધાર કરી અતિ નેત્રી લાવો. ત્યારી તે પતંગું આવીને એ પારપ્ત્યમાં પડ્યું. તેને લક્ષ્મણ બદલ્યો તથા હંસમામાજીએ ઉપાડી લીધું અને આગળ જતાં તેણે માર્ગ સ્થાપન કરીયા. પછી જન્મોના ઉદ્ધાર કરવા માંડ્યો. ત્યારે તે વખતે તે બાપડા ૧૦૦, ૧૫૦ જન્મોના હતા તેનો વલ્લભ ઉદ્ધાર કર્યો. પછી જેમ : ખજર પડતી ગઈ તેમ અવતરતા ગયા, અને આ બોલો પાત્ર પોતાનું સ્વરૂપ પોતાનાં છોકરાઓમાં આપનાં તીરોભાવ કરતા ગયા. એટલે વલ્લભાચાર્ય પોતાનું સ્વરૂપ પોતાના એ છોકરાઓમાં મુક્યું. નેમાથી મોટાને તે નાના બાહ્યે પાટ બેસાડી દીધો ત્રાણી એક રહ્યા તેણે પોતાનું સ્વરૂપ પોતાના સાત છોકરામાં મુક્યું પછી તેઓ એક બીજામાં મુકતા ગયા ને જન્મો પાત્ર દાદીદાદીને જેમ અને તેમ જન્મદી જન્મવા લાગ્યા.

• આવી મળાંજલરેલી વાતો વેળુવો ખરી માને છે અને તેઓને પ્રેમપૂર્વક સ્વસ્વ અર્પણ કરે છે. હવે એવી રીતનાં બોળપણમાં જનાના પ્રીય વેળુવલાઈઓને માટે કેટલીક અસંબંધ તેમજ અશાસ્ત્રીય હપ્તકત વિચાર કરવા જણાવીએ છીએ.

૧ અતિ આગળ આઠમો અને સ્વરૂપોલ દરિપત એવો ગોણોક કર્યો છે. જે મરણ પછી મોજ માણવાની લાલચવાળા જન્મોને આપસ્વાર્થી માણસે બોલી લાલચ દેખાડી હોય તેવું મળ્યું છે.

૨ વળી પોતાના પુત્રકોમાં લખે છે કે, ગોણોકમાં જે જન્મ જાય, તે પાછો કોઈ કોઈ પૃથ્વીપર પડે તરી, ત્યારે આ જન્મો પડ્યા તે કેમ, વાર ? હવે એમાં કયો વાત સાચી ને કયી ખોટી.

૩. વળી લખ્યું છે કે જે જ્ઞાનાનો લોકમાં પડ્યા તે જ્ઞાનાની વીરથી અગ્નિકુમાર થયા. તેને જ્ઞાનાએ સૃષ્ટિ ગ્યવા મોકલ્યા તે નારદના કૃદેવથી નારાયણ સરોવરમાં તપ કરવા ગયા, વળી તેમને યજ્ઞલોકની પ્રાપ્તિ થઈ. ત્યારે જ્ઞાના આ પૃથ્વીપર હતા ને મન લોક બીજા છે ? વળી જ્ઞાનાએ વીરને મું કરવું ? એવી મુખ્યાંની વાત જ્ઞાનજોને પૂછી, તો મું જ્ઞાનામાં અકલ્પ નહોતી ?

વળી તે હોકરાઓને પણ મખ્ બનાવ્યા છે કેમકે તેઓએ જ્ઞાનાની વાત ન માની ને નારદની માની એમ કહેવાની મનસુખ એ કે આગળ પંથ ચલાવવામાં બીજાનાં હોકરાને બાપથી ઉવગે ચનાવવાનો બોધ કરવો.

૪ ઉપરોક્ત છવો આદ્યમાં આમમાનથી પડ્યા ત્યાંથી તે પૃથ્વી મુધી વેકુંઠ, જલલોક, જનલોક, તપલોક, મન્યલોક, ભૂલોક ને ગોલોક એ પ્રમાણે માત છે તેને મુકીને પૃથ્વી મુધી કેમ છવો આવી પહોંચ્યા હશે ?

૫ એક જગ્યાએ લખ્યું છે કે અગ્નિકુમારોએ ગમની સ્તુતિ કરી ને આમાં તો બીજા અવતારની સ્તુતિ કરી વળી છે ત્યારે હવે વાત કયી હશે ? પુસ્તકમાં તો બધી ખરી, પણ મનમાં તો એક બોલી જાણી

૬ વળી એ લોકો મું વગર માગશે તે ભગવાન જાણી ન શક્યા એમ દેખાડ્યું છે તેમાં નવાઈ જેવું એ છે કે એક વખત જે કામ કરવાને ભગવાન અશક્ત હતા, તે કામ બીજા વખત કરવાને શક્તિવાન થયા. એમાં અતર્યામિપણું ને મર શક્તિમાન-પણું બન્ને ઉઠાવી દીધા છે તો અતર્યામિ નહિ અને અશક્તિમાન એવો પરમેશ્વર કીયો હશે ?

૭ ફરેક દ્વાપર યુગમાં કૃષ્ણાવતાર થાય છે ગોલોકના છવોનો ઉદ્ધાર તો સારસ્વત કલ્પવાળાં કૃષ્ણો કર્યો એમ લખ્યું છે ત્યારે બીજા

કક્ષપના કૃત્તિકા અવતારે ગાં સાર છે ૧. ને ને કૃત્તિકા ને ને છવોનો ઉદાર રંગા અગત્ય દત્તા કે શું? વળી આટલા દિવસ ને અગત્ય દત્તા માટે શ્રી વસ્ત્રભદ્રમદાપ્રભુદ મહાગજનો અવતાર થયો । ને શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનથી પણ વિશેષ સહિતવાન થયા કે? વળી મારગ્યત કક્ષપને* વગદથી ૧૪૪૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ જેવું ખર્ચ અને મૃમાલિન અમજ) વગેરે થયા તથા ને પાંડી પદ્મદત્ત મયો, ત્યાં જોયોપીઓ દેવો અપાર્ગમાં દરાવ્યો છે અરે? આ કૃત્તિકા અમ્ બસિત વાતો છે, ને હવે શ્રેષ્ઠ લોકોને કાંઈ મંદા પણ થતી નથી

૮ શ્રી વસ્ત્રભદ્ર મદાપ્રભુદ આઠમા આમમાનથી અગ્નિનું પુત્રું થઈને પડ્યા ને જાગીને બુકોએ ન થયા અને અગ્નિ માર્ગમા દાવની ગોધ પ્રમાણે નહ ન થયા એ આશ્ચર્ય છે વળી વચમાંના સાત ભેદ, તાગ, મદ, નદાત્ર વગેરેમાં જન્મ પણ ભગવા નથી એ કેવી અગત્યથી દેવેવાય? મહુમદ પેગમબ, સાદેમને સાતમા આમમાનપદ લઈ જનાર જેમ્સિયલ ફત રખે વસ્ત્રભદ્રને પૃથ્વી ઉપર મુકી ગત હાય નહિ! વળી વસ્ત્રભદ્રમદાપ્રભુદના પિતા લક્ષ્મણ બદ્ધ ધનો હશે છે ને એ છોકરો મારો છે તો તે વાત શું ખોટી? નાપુરુષાદિમા લખેનું છે કે લક્ષ્મણનોજ છોકરો હવેતો થઈને મનો દત્તો તે વાત કેમ બને?

૯ વળી એ પુખ્તમાર્ગવાળાના હાકોરછ (ભગવાન) એવા જે સ્વધન્ધાએ કરી, સ્વઉદ્ધાર કરીજ શકે નહીં, તે સાર પૂતળાને નાખવું પડ્યું ને પુત્રું તો નાખ્યું પણ દેવી છવોને જન્માવી લેમનો તે સમયે ઉદ્ધાર કરી ન શકાયો તે બિચારા દંત જન્મ્યા કરે છે એ કેવળ પોતાનો મ્વાર્થ સાધવા માટે ખોટી તથા અયોગ્ય

* કક્ષપ એવે મહાનો દિવસ તથા રાત્ર હવે બ્રહ્માના દિવસમા એક દત્તર ચાકરી યુગ જય તેમ રાત્રમા પણ તેટલોજ વખત જય ચાકરી યુગ એટલે સંયુ ૧, ત્રેતા, દ્વાપર તથા કલિયુગ, તેમાં સત્રયુગનું આયુષ્ય ૧૭૨૮૦૦૦ વર્ષનું ત્રેતાનું ૧૭૬૬૦૦૦ વૃ. દ્વાપરનું ૮૬૪૦૦૦ તથા કલિયુગના ૪૩૨૦૦૦ મતી મર્વ યુગનું આયુષ્ય ૪૩૨૦૦૦૦ વર્ષ થાય છે.

યુક્તિ છે અને તે પોતાની અયોગ્ય યુક્તિને આરજ ઇશ્વરને
અસમર્થ ઠરાવે છે

એ પ્રમાણે સાદુ નિર્મલ અને બુદ્ધિ વિરહ વાતો વૈષ્ણવો
માને છે વળી માનીને ઉપર લખેલી ગદાઓ કાઢી નથી ગકના
તો રહ્યું, પણ દરેક ઠેકાણે જુદા જુદા સિદ્ધાંતો લખ્યા છે, તે
વિશે પણ કાંઈ શકા કરતા નથી એ કેટલું અમ્ભયમીભરેલું છે ?

હવે બીજે ઠેકાણે ગુસાઈજીની નિજ વાર્તામાં લખે છે કે આ
પૃથ્વીની નીચે સાત પાતાળ છે અને ઉપર છ લોક છે તેથી ઉંચુ
ચેકુંડ અને સૌથી ઉચો ગોલોક છે ત્યાં સત્તમય અને યોગી સ્થાના
જેટલા તેજોમય મહેલ છે તથા ગઢ ઝિલ્લા, નદી અને પર્વત છે
ત્યાના રાજા શ્રીકૃષ્ણ છે ત્યાં પ્રીયાળ ગધાળ અથવા સ્વામિ-
નીળ છે, તથા ચંદ્રાવળી વગેરે ત્રણ રંગેડ ગણીઓ છે, તે
રાણીઓને રહેવા સાડ જુદા જુદા કુંજ (બગીચા) છે ત્યાં નિવિધ
પ્રકારના વૃક્ષો, ગાયો, મેર, પોપટ વગેરે પહોંચી પહોંચી પહોંચી
સમયે શ્રીકૃષ્ણજીને પ્રીયાળએ બોલાવવા સાડ પોતાની સખી લલિ-
તાજીને મોકલી લલિતાજી કૃષ્ણને લઈને સ્વામિનીજીના બગીચા તરફ
જતી હતી એટલામાં ચંદ્રાવળી આમી મળી તેણે વિચાર્યું કે
કાંઈ કપટ કરીને શ્રીકૃષ્ણને મારા બગીચામાં લઈ જઈ એમ
વિચારીને બોલી કે આ મારે પ્રીયાળના બાપ વૃષભાનજીને જતા
દીદા છે, મારે અ, બીજે રસ્તે થઈને જાઓ તો હીક પછી
શ્રીકૃષ્ણજીને એવા કામમાં કાંઈ વૃષભાનજીની ખેડી હશે તેથી
ચંદ્રાવળીએ કહેને રહેને ચાલ્યા તે ગમે ચંદ્રાવળીના બગીચા આગળ
ચંદ્રાવળીની સખી ચંદ્રાનના ઉભી હતી, તેણે જાણ્યું કે ચંદ્રાવળી
તદનીર કરીને શ્રીકૃષ્ણને લાવી તો બગી, પણ લલિતા નાથે તે
જાણ તો હીક એવું વિચારીને બોલી કે આ મારે ચંદ્રાવળી
જતા હતા હવે ચંદ્રાવળી લલિતાનો કાંઈ સંગ થતો હતો તેથી
લલિતા તેનાથી ડરીને જતી રહી પછી ચંદ્રાવળી શ્રીકૃષ્ણને પોતાના
કુંજમાં લઈ ગઈ અને શ્રીકૃષ્ણે ચંદ્રાવળીના તનનો તાપ નસાડ્યો
પછી લલિતાજીએ એ વાત જાણને પ્રિયાજીને કહી એમથી પ્રિયાજી
અને ચંદ્રાવળીજી વચ્ચે લડાઈ થઈ તેમાં પ્રીયાજીએ ચંદ્રાવળીજીને

શાપ દીધો કે તારા કુંજ મહિન તું પૃથ્વીપર જન્મ ધરે તેમ
લલિતાજીએ સ્વામીનીજીને શાપ દીધો કે તારા કુંજ મુદ્દા તું પણ
પૃથ્વીપર ચડ. પત્રી શ્રીકૃષ્ણે એ ટટાનુ અમાધાન કરીને કહ્યું કે
તમે બન્ને જાણીએ પૃથ્વી ઉપર તમારા કુંજ મુદ્દા અવતાર ધરે
અને હું બે રૂપે જન્મ ધરીશ અને તમારો ઉદ્ધાર કરીશ પત્રી
પ્રિયાજીનો કુંજ એ પાશ્વર્યમાળ જન્મ્યો અને અંદ્રાવળીનો ચરણુ
દ્રિમા જન્મ્યો તેઓનો ઉદ્ધાર કરવા મારે શ્રીકૃષ્ણજીએ મેં ૩૫
ધર્મા એક રૂપે ચ પાશ્વર્યમા વલ્લભાચાર્યના અવતાર થયો
બીજે રૂપે ચરણદ્રિમા વિઠ્ઠલનાથજીનો અવતાર થયો વળી લખ્યુ
છે કે ચંપારણ્યમા જ્યારે વલ્લભાચાર્યજી જન્મ્યા, ત્યારે એ વનમા
જાડ સરળા મુકાફ ગયા તથા ગાયો વાછગડા અને પક્ષીઓ
વગેરે મરી ગયા નારણુ કે એ મધળા ગોમેઠમાધી આવીને અવ-
તાર્યા, હતા માટે વનભાથે તેમનો ઉદ્ધાર કર્યો તેમજ વીઠ્ઠલનાથ
જીએ ચરણદ્રિમા જાડો તથા જનાવરોનો ઉદ્ધાર કર્યો
એ બંને જાણીઓની દારીઓ (નણુ કંગોડ) પૃથ્વી
પર થોડે થોડે વરસને અતરે જન્મી તેમ કેટ-
લીએક સો પુરુષરૂપે જન્મી ને કેટલાંએક સ્ત્રીરૂપે જન્મી, અદ્યાપિ
પણુ બે રૂપે જન્મે છે તેનો ઉદ્ધાર શ્રીકૃષ્ણજી અવતાર ધરીને કરે
છે માટે ત્યાથી આવેના જન હશે તેટલાજ અમારા પંથમા આવે
છે વળી અગાઉ ચોપાંશી તથા બસે જાવન વેળાનો આચાર્યજી
અને ગુસાઇજીના થયા, તેઓ કઇ કઇ સખીના અવતાર છે તે પણ
લખ્યુ છે તેમાથી થોડા નમુના સાર આવી લખ્યુ થોડા
વીચારુ છે

દેખ્યુવના નામ

કઈ રાખીનો અવતાર.

૧ દામોદરદાસ બરસાની

લલિતાજી

૨ કૃષ્ણદાસ મેધત

વિશાખાજી

૩ દામોદરદાસ સબરવાર

ચિતામણીજી

૪ પદ્મનાભદાસજી

ચ પદ્મનાજી

૫ પદ્મનાભની પુત્રી ગુલરુસા

મળીકુન્દજી

૬ પદ્મનાભના દીપ્તગતી વડ પાગતી રૂપવિરામિ ॥જી

૭ પદ્મનાભનો દોડરો રત્નનાથ	ગુણચલિરામા
૮ ગંગેબાઈ લખિયાણી	રતિલા
૯ ડાશીના રોક પુરોત્તમદાસ	હંદુમેખા
૧૦ પરશોતમદાસ રોડની ડોડરી રત્નમણી	મોદીની
૧૧ ,, ગેકનો ડોડરો ગોપાળદાસ	ગાયન કલા
૧૨ સારસ્વત શાસ્ત્રી ગમદાસ	ત્રેમ મંત્રી
૧૩ ગદાધર કપીલ સારસ્વત	કમરો
૧૪ વેણીદાસ લતી (ખતી)	ન દગાયજનો બન
૧૫ તેનો ભાઈ માધવદાસ	ગ્નપ્રભા
૧૬ હર્ષવ શ પાંડ	ગવીઉતાવીડા
૧૭ ગોવી દદાસ	ન દરાયજનો પાડો
૧૮ અબા ખતરીઆણી	ગાંગીજી
૧૯ ગજનધાવન લતી	તેના
૨૦ નાગણદાસ શ્રદ્ધાચારી	મયુરછલણા
૨૧ ચતુરધામા લતીઆણી	ભા
૨૨ બાબાદાસ (આધજો ખતી)	સામાવતી
૨૩ દયજીવ લતી	પ્રતીણા
૨૪ તેની સ્ત્રી રામરાણી	સ્ત્રી
૨૫ દીનકર શેર	આતુરી
૨૬ તેનો ચાકર મુકુ નાસ	ધુનાન દ
૨૭ પ્રભુદાસ ખતી	મનમથ
૨૮ શીલાન દ ભા	કુમરો
૨૯ પરશોતમદાસ ખતી.	માધની
૩૦ તેની સ્ત્રી	માલતી
૩૧ ત્રીપુરદાસ ડાસ	હંદુ પ્રશસ્ત.
૩૨ પુરણમળ	ચિત્રમેખા
૩૩ જાદવે દદાસ	મદાનમસ્ત
૩૪ ગુલામદાસ	ગોવિ દુડનો પોપ
૩૫ માધવ ભટ કાસ્મીરી	રત્ના

૨૬ ગાપા ગદાસ વારાનાજના	૨૭ પ્રકાસ [નામ ગીમવા
૩૭ પદ્મ રાવળ	દ્વારનાની અખી રૂઢમણીછની
૩૮ પુરુષોત્તમ જોશી	ગુણમુકા
૩૯ તેની સ્ત્રી	દુરના
૪૦ જગનાથ જોશી	જોરબી
૪૧ તેની મા	અમીસિધા
૪૨ નરહર જોશી.	ગાધનખા.
૪૩ ગાપા ગ્યાસ (ગોધગના) નામન્વેન	
૪૪ જોશી દ બ	દુવાન્નાની સખી
૪૫ રઘુનંદુળ તે માધવદુમ	લક્ષ્મીનાની સખીઓ કુ જરી ને
	તે રસરસાલીકા.

૪૬ ઉત્તમચંદાસ	શિન્તા
૪૭ હર્ષદાસ દુબે	મેના
૪૮ વામુદવ છ ડો	લાતો મનસુખોન દગએછનો સખી
૪૯ કુ પદાસ	ગુરસેની
૫૦ ગા નવાસ ખનાસ	તિનમ્ની
૫૧ જગતાન દ ગાધિરા	
• (યાનેશ્વરના)	માધુરી
૫૨ આન દદાસ	નાગી
૫૩ વિશ્વભરદાસ	સલમા
૫૪ અકુરની ગાધિપુ	સરીના
૫૫ કાજાલી અક રાધ	સીલા
૫૬ ગુરજ	ન દા,
૫૭ સભરાધ	વૃદા
૫૮ કૃષ્ણદાસ ખનાસ	અ દમ ગા
૫૯ ધોનામિથ	નુમ દાગ
૬૦ રામદાસ	મયા
૬૧ રામદાસ ચનાણુ	મધુ
૬૨ રામાન દ પડીત	માતમ
૬૩ વિપ્લવદાસ (છીપો)	કમળા

૬૪ હવણુદાસ કળુર તંત્રી.
 ૬૫ ભગવાનદાસ સારસ્વત.
 ૬૬ ભગવાનદાસ ભીતરીઓ.
 ૬૭ અચ્યુતદાસ સનોડીઓ.
 ૬૮ અચ્યુતદાસ કડાનાં.
 ૬૯ અચ્યુતદાસ (ગોડ આઘણ.)
 ૭૦ નારણુદાસ (અંબાલાનાં.)
 ૭૧ નારણુદાસભાટ (મથુરાનાં.)
 ૭૨ નારણુદાસ હુઆણો (હાનો.)
 ૭૩ શીલાનંદની ક્ષત્રાણી.
 ૭૪ દામોદરદાસની મા, વીરબાઇ.
 ૭૫ નંદમાખનાં સ્ત્રીપુરુષ.
 ૭૬ ખાતી સુથાર.
 ૭૭ ક્ષત્રી.
 ૭૮ પુરપોતમ કવિ.
 ૭૯ ઉમા શંકર.
 ૮૦ ગોપાળદાસ (નરોડાના)
 ૮૧ જનાર્દનદાસ ખત્રી.
 ૮૨ ગહુ સ્વામી.
 ૮૩ કનૈયાલાલ ક્ષત્રી.
 ૮૪ નરહરિદાસ વિગ્ર.
 ૮૫ નરહર સન્યાસી.
 ૮૬ શહુ પાંડે.
 ૮૭ તેનો ભાઇ માણેકચંદ.
 ૮૮ સદુની વહુ ભવાની
 ૮૯ સદુની છોકરી નરો.
 ૯૦ ગોપાળદાસ જટાધારી.
 ૯૧ કૃષ્ણદાસ શાસ્ત્રી.
 ૯૨ સંતદાસ ચોપડા.

• ઇશ્વરી.
 વસુગંધ.
 મુંદરી.
 માધુરી.
 રસાત્મિકા.
 મોહની.
 વ્રજવિલાસિની.
 ગોકુળનો વાંદરો.
 કેતકર.
 સુનંદા.
 પુલાંદીજી (વનદેવી.
 રંજા, દશા.
 સુદામાનો સખો.
 મોહની.
 નંદરાયનો ભાટ.
 શાંડેલ.
 સંગીતકળી.
 કૃષ્ણાવતી.
 વંદી.
 કમોદીની.
 સુંગર.
 ગુલાબી.
 ચંદ્રભાતુ ગોપ.
 મધુમંગળા.
 રામદે } નંદરાયજીની નણ-
 રામદે } દીઓ.
 મુલદા.
 નંદા.
 ચંદ્રિકા.

૯૩ મુંદર અખી.	માધવા.
૯૪ માધવજી પટેલ.	મુઆ દરખા.
૯૫ ગોકળદાસ (નરોડાનો) - ખીનો.	જગવંત નંદરાયનો ખવાસ.
૯૬ બાદરાયજીદાસ.	શ્રુતિરૂપા.
૯૭ તેની આ.	ગંગા.
૯૮ મુરદાસ.	ચંપકલતા.
૯૯ પરમાનંદદાસ.	ચંદ્રભાગા.
૧૦૦ કુમનદાસ.	વિશાખાજી.
૧૦૧ કૃષ્ણદાસ.	અમતુ ગોપ.
૧૦૨ કૃષ્ણદાસ અધિકારી.	રીસલસખો, લલીતાજી સખી

આમાં જેવાતું એ છે કે પુસ્તકમાં લખેલું છે કે ચંદ્રાવળીને સ્વામિનીજીની લગાઈમાં એક બીજાને શાપ આપ્યો. તે તેઓની સખી-ઓનેજ અહિં પકવાતું હતું પણ આમાં તે નંદરાયનો બળદ પણ પડેલો છે. તેમ નંદરાયનો પાડો પણ પડેલો છે. વળી ગોવિંદકુંડનો ચોપટ પણ પડેલો છે. (ત્યાં મજમાતું ગોવિંદકુંડ પણ છે.) સાથે દારિકાના રક્તિમણીજીની સખી બીમલા પણ છે. નંદરાયનો લાલો મનસુખો પણ છે, ગોકુલનો વાદરો પણ છે, વનની દેવી પણ છે, મુદામાનો સખો પણ છે, નંદરાયનો ભાટ પણ છે, ચંદ્રભાતું ગોપ પણ છે. વળી એ તો નંદરાયની નણંદીઓ લખી છે. પુરુષની નણંદીઓ પણ ગોલીકમાં થતી હશે ! કેમ સખીનો સાજો લખ્યો નથી તે પણ ત્યાં થવા જોઈએ ! નંદરાયનો ખવાસ પણ છે, અમતુ ગોપ પણ છે. છેલ્લો કૃષ્ણદાસ અધિકારી તો ત્યાં બનની પેઠે એ રૂપે રીસલ સખાને રૂપે ને લલિતા સખીને રૂપે ભટકતો દેખાય છે. આ બધી અંડબંક બકવાદ જેવી વાતો છે. અવતરવાનાં બ્હાનાંમાં લખ્યું છે કે એક પુરુષની ઇચ્છા કરનારી એ સ્ત્રીઓની લગાઈ થઈ. તેથી તેઓની સખીઓ સુદ્ધાં પૃથ્વીપર આવી પડી ત્યારે નંદરાયના પાડા, બળદ, ભાટ, સખા, ખવાસ વગેરેને શું ઇચ્છા થઈ હશે કે જેથી બિચારા તેઓ પણ આવીને પડ્યા ? વૈષ્ણવ ભાઈઓ, આ બધી કેવી વાતો છે તે જો સુદ્ધિપ્રવંક વિચારે તો ખરેખર એક પણમાં વિચાર આવવો જોઈએ. પણ જો સુદ્ધિ ન હોય તો પછી

બોલવાનું કાંઈ રહ્યું નથી. તો પણ અમારે બુદ્ધિમાન, ડાહ્યા, સમજી, વીચારશીલ વૈજ્ઞાનિકોને કહેવું જોઈએ કે આવી વાતો જરૂર તમારે વિચારવા જેવી છે. આમાં કેવળ ઠગાઈ શિવાય બીજું શું હોઈ શકે તે તમારે જરૂર તપાસવું જોઈએ. કોરણ અંધ અંધ કે આસરે એવી વૃત્તિ જો રાખવામાં આવે તો સત્ય પ્રાપ્તિના ઉચ્ચ ગિરીશૃંગ પર કદી પણ પહોંચાતું નથી.

એ પ્રમાણે ચોર્ચાંશી તથા બસે બાવનના અવતાર લખ્યા છે.

હવે આ વાત અકકલથી ઉલટી હસવા સરખી, કેવળ સ્વક-પોલ કલ્પિત અને સાફ જુઠી તથા ઉપર કહેલી એઓની પોતાનીજ વાતથી અત્યંત વિરક્ત એવી સ્પષ્ટ જણાય છે. તે છતાં બેઉ સાચી માની બેઠા છે. વળી આ ત્રીજી કલ્પના જુવો:-

૩. આખ્યાનમાં વળી જુદુંજ લખે છે કે જેને બધા ટીકાકાર મહારાજો ગુસાઇજીની પોતાની વાણી ગણે છે, તે આ પ્રમાણે:-

આખ્યાન પેહેલાંમાંથી કેટલાંક ચરણો.

વંદુ શ્રીવિક્તલ સુંદર વર, નવ ધન સ્યામ તમાલજી;
જગતી તલ ઉદ્ધાર કર્યા, પ્રગટ્યા શ્રી પરમ દયાળજી ૧
વ્યાપકરૂપ અદ્વૈત બ્રહ્મ જે, તેજોમય કહેવાયજી, •
આરજ પથ અધિકારી મુનિજન, તે માહે લય થાયજી. ૪
અક્ષર આદ્ય અખડ અનુપમ, ઉપમા કહિ નવ જાયજી;
અસ્તુ અસ્તુ સહુકો મળી બોલે, નિગમ નેતિ નેતિ ગાયજી. ૫
નિરગુણનો નીરદેશ અટપટો, રસના શી પેરે કહિયેજી;
રૂપ, વરણ, વપુ દટ પદારથ, ત્યાં એકો નવ લહિયેજી. ૬
તેહથડી પુરુષોત્તમ અળગા, લીલા અચલ વિહારજી,
બ્રહ્મજ્ઞાનીને મુક્તમારગી, સ્વપ્ને. નહીં વેહેવારજી. ૭
તે પ્રભુને મન ઇચ્છા ઉપની, જશ થાવા વિસ્તારજી;
અધિકારી પામે એ વાણી, નહિ કોને ઉચ્ચારજી. ૧૫
બ્રહ્મગેથી સૃષ્ટિ ઉપની, અતિ સુંદર બ્રહ્માંડજી;
ચાંદ લોક નાના વિચિત્ર, ભૂમંડલ નવખંડજી. ૧૬

શ્રી પુરુષોત્તમે વળી વિચાર્યું, હવે પ્રકાર શો કરીએછ; મારી સેવા અનેક કથારસ, નીરૂપવા તનુ ધરીએછ. ૨૨
ભક્ત છવના ભાગ વિમ્બ્યા, કૃપા કરી દરિ સારછ;
તેણે હંતે આપો પેં પ્રગટ્યા, શ્રી વલ્લભરાજકુમારછ. ૨૩
પૂર્ણ બ્રહ્મ શ્રી લક્ષ્મણ સુત પુરુષોત્તમ શ્રી વિદ્યનાથછ;
શ્રી ગોકુલમાં પ્રગટ પધાર્યા, સ્વજન કીધા સ્તનાથછ. ૨૪
એની મતલબ એ કે પરમેશ્વરને પોતાની સેવા તથા કથાનો પ્રચાર વધારવા સારૂ આપક એવા પૂર્ણ બ્રહ્મ જે ભગવાન હતા, તેણે શ્રી વલ્લભજીનો અવતાર ધર્યો, ને તે યજ્ઞ જે “પુરુષોત્તમ અળગા” તેણે વિદ્યનાથજીનો અવતાર ધર્યો ને ભક્તજીવોના ભાગ મોટા થયા. ઉપર કહેલા બેથી આ ત્રીજી વાત સારૂં જુદી અને જુદાં કારણવાળી છે. ત્યારે આ ત્રણમાંથી કયી માનવી ? આ ચોથી પણ જરા જાણવા યોગ્ય છે:—

૪. ૪ કૃષ્ણદાસ અધિકારીની વાર્તામાં લખે છે કે કૃષ્ણદાસ અધિકારી લલિતા સર્પાનો અવતાર હતો અને શ્રી ગુસાંઈજી શ્રી સ્વામીનિજીનો અવતાર હતા. હવે અસલ ગોલોકમાં કોણ વખત લલિતાને તથા સ્વામીનિજીને બોલાચાલી થઈ હશે, તેથી સ્વામીનિજીએ લલિતાને શ્રીકૃષ્ણનાં દર્શન બંધ કર્યાં. પછી આ લોકમાં જ્યારે બેઉ જન્મ્યા ત્યારે લલિતાએ પોતાના લોકમાંનું વેર વાળવા સારૂં શ્રી ગુસાંઈજી (સ્વામીનીજી) ને ૭ મહીના શ્રી નાથજીનાં દર્શન બંધ કર્યાં. આ ત્રણ કહપનાઓથી ચોથી જુદી. આ પાંચમી કહપના જુઓ:—

૫ પોતે જાણે પુરાણમાં પણ પ્રસિદ્ધ હોયની તેમ જોળા વૈષ્ણવોને દેખાડવા અગ્નિપુરાણ અને બ્રહ્માંડ પુરાણનું નામ આપીને એક એક અધ્યાય સ્લોકપોલકલિપ્ત બનાવ્યો છે. તેમાં વળી આમ લખે છે:—

અગ્નિપુરાણનું નામ જેને આપ્યું છે તે અધ્યાયના
ચોળા સ્લોક:—

શૃણુ ગૌતમ મિદ્ધાંતં । પુરુષોત્તમ સંશ્વરઃ ॥

દ્વિજો મલ્લોદરેશ્વરઃ । અગ્નિર્વિદુઃ પુરાણભૂતઃ ॥ ૧ ॥

× × × ×

સ્નેહમાર્ગી શતે વર્ષે । જાનીભવતિ સર્વથા ॥
 પુનરેવં તથોત્પત્તિ । મગ્નિપ્યતિ કલ્પયુગે ॥ ૧૯ ॥
 તદાદં દ્વિજરૂપેણ । અવર્તીયંચ ભૂતલે ॥
 સ્નેહમાર્ગ પ્રવૃત્યર્થે । હિતાયચ કુરેતય ॥ ૨૦ ॥
 ઘોરે કલ્પયુગે પ્રાપ્તે । પ્રવૃટ્સ્તુ સ્વયવને ॥
 અગ્નિરૂપ દ્વિજાચારે । મગ્નિપ્યતિદ્ વહ્નમ્ ॥ ૨૧ ॥
 વહ્નમોદ્યગ્નિરૂપ.સ્યા । દ્વિઢલ ગુરુષોત્તમ. ॥
 પુષ્ટિમાર્ગપ્રવક્તાચ । માયાવાદ નિષેધક ॥ ૨૨ ॥

× × × ×

एक एष सदाग्न्यात. । शरणं पुरषोत्तम ॥

द्वाविंशत्यास्यलक्षणानि । युगानि तस्य सप्तति. ॥ ૪૬ ॥

હે શૈનક એક સિદ્ધાંત કહ્યું છું તે સાલજો. પૂર્વે પુરુષોત્તમ
 નામનો આશ્રમકંદુ એ રીતે પ્રસિદ્ધ બ્રાહ્મણ હારનો લક્ષ્મ હતો ॥ ૧ ॥
 વળી તે સો વર્ષ સુધી સ્નેહમાર્ગમા (અર્થાત) ભક્તિમાર્ગમા
 રહી પાછા કલ્પયુગમા તેનો ઉત્પત્તિ થશે ॥ ૨૮ ॥ ત્યારે બ્રાહ્મણના
 રૂપથી પૃથ્વીને વિષે જગતના હિત સાર અને સ્નેહમાર્ગની જ્યારે
 ઘોર કલ્પયુગ પ્રાપ્ત થશે ત્યારે પોતાની મેળે વનમા પ્રવૃટ્ થઈ,
 તારા કુળમા અગ્નિરૂપ દ્વિજના આચારયુક્ત વલ્લભ એવા નામે
 થશે. ॥ ૨૦ ॥ ૨૧ વલ્લભ અગ્નિરૂપ છે અને વિઢલ તે પુરુષોત્તમ
 રૂપ છે કે જે વલ્લભ પુષ્ટિમાર્ગનું કથન કરનાર અને જેમણે
 માયાવાદનો નિષેધ કર્યો ॥ ૨૨ ॥ વળી તે પુરુષોત્તમ શરણે રાખિ-
 નાર, હમેશા એક ઉપજ છે તેમજ તેની ચોસક લાખ સંતતિ છે.

જેને બ્રહ્માંડપુરાણનું નામ આપેલું છે તે અધ્યાયના
 કેટલાક શ્લોક. .

॥ ब्रह्मोवाच ॥

त्वया परमं कल्याण । देवदेव जगत्पते ॥
 युगेतयावताराणां । कारणानि मम प्रभो ॥ ૧ ॥
 कथितानि सविस्तारं । चरितानि च सर्वश ॥
 कलौऋत्यवतारास्ते । कथ्यतां विमलागया ॥ ૨ ॥
 श्रोतुमिच्छामि तत्राहं । कारणानिच सर्वश ॥
 चरितानि तु सर्वश । भूतं यावत् पूज्य ॥ ૩ ॥

દે પુત્ર ગુમથી ગુમ એવો મારો સિદ્ધાંત કહું તે સાંભળ,
 ૪ ધર્મરહિત, પાપી લોકોએ વખાણવા યોગ્ય, અને જે યુગમાં
 ૫ મનુષ્યો મ્હેન્દ્ર ધર્મને વિશે પ્રીતિયાળા છે એવો અતિ અપ-
 ૧૩ વેર કલિયુગ પ્રાપ્ત થશે ત્યારે હું પૃથ્વીને વિશે દિગ્ગતા આગા-
 માં પ્રીતિયાળા અતિ નિર્મળ એવા વલ્લભના ધરને વિશે વિદ્વેશ
 ૧૪ વિખ્યાત નામને પ્રાપ્ત થઈશ. હમેશા ધણાં રૂપને ધારણ
 ૨૫ નાર હું જ્યારે એક રૂપને ધરનાર અન્નરૂપ મારી અર્થાત્ આત્મ-
 ૩૫ ના રૂપને ધારણ કરી પ્રભુ થઈ ખરેખર તેજ અવતારમાં જન્મીશ
 ૪૫ હવના ઉત્તમ ગણનો ઉદ્ધાર કરીશ.

હવે આ વાંચી જતાં તો એમાં વલ્લભ વિદ્વનો અવતાર
 વેખવનો દેખાયો છે, કારણ કે એ લોકોએ તો અક્ષર અન્નથી પણ
 જે ઉપર અજગો પુરુષાત્તમ છે, તે ભગવાન માનેલા છે, ને 'આતો
 વૈકુંઠવાસી રિપ્પુ કે જેણે બીજા અવતારો ધર્યાં છે તેનું નામ
 કહ્યું' છે. વિશેષ કારણ બતાવ્યું કે યોગ કલિયુગ આવશે ને બધા
 ધર્મો નાશ પામશે ત્યારે હું અવતરીશ. હવેને છુટવાનું બીજું
 કાંઈ કારણ દેખાતું નથી. વળી કહ્યું કે તે વખતે સાઠ લાખ
 માણસોનો ઉદ્ધાર કરીશું ને નિજવારતામાં તો વધુ કરોડ લખે છે.
 ત્યારે વૈષ્ણવ ભાઈઓ તમારે સાચું તે કયું માનવું ? કે એ
 લોકો ગમે તેમ બદલાદ કરે તે પણ સાચું ?

૬ વળી વલ્લભાચાર્ય પોતે કૃષ્ણાશ્રયમાં કહે છે:

શ્લોક:

મ્હેન્દ્રાચાર્યે દેશે પાવેક નિર્ણયેષુ ॥

સત્પીઠા વ્યપ્ર લોકેષુ । કૃષ્ણાન્નગતિર્મમ ॥ ૧ ॥

ગંગાદિર્તીર્થયેષુ । દુષ્ટેષામ્ભૃતેષ્વિ ॥

તિંગાદિતાપિદેવેષુ । કૃષ્ણાન્ન ગતિર્મમ ॥ ૩ ॥

અર્થ— મ્હેન્દ્રાચાર્યે દેશે ઘેરીને પાપના હામે જેવા કરી મુક્યા
 અને સત્પુરુષો પીડાય છે. આવા વખતમાં હું કૃષ્ણ ! મારી સહાય
 કરી. ગંગા આદિ તીર્થો મ્હેન્દ્રાચાર્યે પીડી લીધાં તેથી તીર્થોના

અધિપતિ દેવતા અંતર્ધાન થઇ ગયા. એવા વખતમાં હે કૃષ્ણ
મારી સહાયતા કરો. વળી સિદ્ધાંત રહસ્યમાં લખે છે કે,

આવળગ્યામલે પદે । જ્ઞાનદર્યા મહાનિર્ગિ ॥

સાધાન્ ભગવતાપ્રોક્તં । સદ્ગુણ રચ્યતે ॥

એક સમે ચિંતા ચિત્ત આછ, દેવી કઇ બીધું જની જઇ;
આશુરસે સખ મિલિત સદાઇ, બિન હોય સો કોન ઉપાય ॥ ૭૬ ॥
લિનકોં જળાં ચિત્ત ધાયોં. તખ પ્રભુ પધારે તીહી સમે ॥ મધુર
રૂપ આનંદ મોહીતા કહલ સુધ કીને હમે ॥ કરો અખતેં બ્રહ્મકો,
સંબંધ દેવી સદિદો પંચ દોષ ન રહે તાકો નિવેદન કરો વૃષિસોં ।
(“મળ પુરૂષ”માં લખ્યા પ્રમાણે).

અર્થાત્—એક સમે વલ્લભને અતિ ચિંતા ઉત્પન્ન થઇ કે
આગળ હું કેમ કામ ચલાવું? ત્યારે શ્રાવણ સુદ
એકાદશીને દહાડે સાક્ષાત્ ભગવાને આવીને દર્શન દીધાં અને
રસ્તો બતાવ્યો કે તું જીવોને કાનમાં બ્રહ્મ સંબંધનો મંત્ર આપ
એટલે થયું. હવે જુઓ વૈષ્ણવ ભાઇઓ ! આ વળી પાંચેથી જુદોજ
ગપાટો. આમાં શ્રીવલ્લભજીને માત્ર સાધારણ જીવોની માફકે ચિંતા-
તુર અને સ્તુતિ કરનારા લખ્યા છે. ત્યારે એ વાતોનો શું વિચાર
કરશો? વાર એને કાનમાં મંત્ર સંભળાવવાનું વિચાર કરતાં તો
ન સૂઝયું તે ભગવાને આવીને કહ્યું, પણ પેલા ભવિષ્યના અધ્યા-
યમાં લખ્યું છે કે “કર્ણેચ દક્ષિણેનૂન કપાલિત્યા પ્રજાયતે અઠમેવનમન્તો-
ન્યઃ શરણાગતયત્સલઃ ॥ ૪૧ ॥ એટલે જમણા કાનમાં મારો શરણ
મંત્ર દેશે તેથી જીવોનો ઉદ્ધાર થશે. તે અધ્યાય પણ શું વલ્લભા-
ચાર્યે જાણ્યો નહોતો કે હવે એવી કેવળ જુદી જણાતી વાતોને
ખરી માની ખેદા છે.

હ વલ્લભાચાર્યજીએ નિર્ગંધ, સાસ્થાઈ મંથમાં કહ્યું છે કે
“વેદા ધર્મ કૃષ્ણ વાક્યાનિ” વગેરે અમારે પ્રમાણ છે. ઉપર લખેલી
વાતો વેદોમાં પણ નથી, તેમ એના કેહેવા પ્રમાણે. વ્યાસ સૂત્રમાં
પણ નથી, તેમ વળી ભાગવતમાં પણ નથી. એ રીતે તો વૈષ્ણવ-
ભાઇઓ ! તમારું માનવાનું બહુ દોષદ યઇ જાય છે તેડું કેમ?

૮ વલ્લભાચાર્યે દામોદરદાસ હરસાનીને કહ્યું કે “દમલા
યહ મારગ તો સ્ત્રી શુદ્ધાદિકનકો ઉદ્ધાર કરીને કે લીધે પ્રગટ કીધો
હો.” તેવું કારણ બતાવ્યું છે કે વેદાદિકમાં સ્ત્રી શુદ્ધોનો ઉદ્ધાર નથી
તે સાર કયો છે, પણ એમ નથી. આગળ કહ્યું છે કે “જુવ
છુટા પડ્યા તે સાર કયો છે.” ત્યારે તેમાં ખરું કયું ?

૯ વળી વલ્લભાચાર્યે પોતાના સંસ્કૃત ગ્રંથોમાં સિદ્ધાંત જુદોજ
લખ્યો છે. “શુદ્ધાદૈત ” કરીને પુસ્તક છે તેમાં એમ કહે છે જે
આ જગત બધું કૃષ્ણના અંગમાંથી ઉત્પન્ન થયું છે, તેથી પુરુષો
બધા કૃષ્ણરૂપ છે ને સ્ત્રીઓ બધી સ્વામિનીરૂપ છે, પણ તેઓ
ત્યારે શુદ્ધ થાય એટલે અમારી પાસેથી બ્રહ્મસંબંધ છે ત્યારે
કૃષ્ણરૂપ થઈ જાય.

પણ એમના માર્ગના બોધ લીધેલા તો બહુ જણાય છે તેમાં
એક પણ શ્રીકૃષ્ણરૂપ નથી. એટલુંજ નહીં પણ કેાઈ મહારાજને પણ
શ્રીકૃષ્ણ જેવા દીઠા નથી. બાકી રાસધારીઓ નાટકમાં શ્રી કૃષ્ણનો
વેશ લે છે, તેમાં જોવામાં આવે છે ખરા. આ નવમાં ખરો
સિદ્ધાંત કયો ?

આ પરસ્પર વિરોધી પ્રમાણે વાતો બેસુમાર છે, તેના ફક્ત
નમુના ઉપર આપ્યા છે. છતાં વલ્લભાચાર્ય, વિઠ્ઠલાચાર્ય અને
અગાઉ થઈ ગયેલા સધળા મહારાજોને જોળા વૈષ્ણવો ગોલોકવાસી
પરમેશ્વરત્વ રૂપ જાણે છે; પણ અફસોસ! જે તેઓ ગ્રંથો તપાસે
તો ખબર પડે કે તેઓમાંના કેટલાએકને પ્રસાદ ખાવાની લાલચ,
કેટલાએકને સ્ત્રીઓની સાથે સ્પર્શ અને રાસાદિ લીલા કરવાની
લાલચ કેટલાએકને રાગ અને કેદાદિકની લાલચ, તેમ કેટલાએકને
સુગંધની તથા નવીન વસ્તુના દર્શનની લાલચ હોય છે. તેથી તેઓ
કાંઈ ગ્રંથો તપાસવાની તજવીજ કરતા નથી. તેમ તેઓનો મોગ
લાગ અલણુ છે તેથી સારાસાર વસ્તુની પરીક્ષા કરવાની શક્તિ
તેઓમાં હોતી નથી. તેથી ઘણીવાર એમ બને છે કે, જે કેાઈ એ
ખાખત તપાસ કરી તેઓને તેમાંથી પ્રાપ્ત થયેલા અમૃતસમ ફલો
ખવડાવવાની તજવીજ કરે છે તો તેને પોતાના દુરાગ્રહથી વિષ

વત સમગ્ર ઉલટું તેવાઓને નિંદે છે અને પોતે “ગતાશ્રુતિમો ન લોકો પારમાર્થિકઃ” તેમ લોકોની દેખાદેખી માત્ર કરે છે પણ તેમાં પારમાર્થિક શું છે તે સમજતા નથી.

એમ, છતાં કેટલાએક ડાહ્યા, હુડીઆર, સમજુ, શાહુ, અને કેટલીક રીતે ધણા ચંચલ હોવા છતાં આવા હમાઇ ભરેલા મતદારી માર્ગને જાણી શકતા નથી. એટલુંજ નહિ પણ પુષ્કળ પૈસા આપી સેવકબને છે એ કેટલું બધું આશ્ચર્ય ?

એ પ્રમાણે નિર્મળ અને કપોળકલ્પિત પોતાની ઉત્પત્તિનાં કારણો બતાવીને બોળા વૈષ્ણુવને દૃઢ વિશ્વાસ બેસાડેલો છે. તે પ્રમાણે તેઓ માનીને પોતે સામીલ થઈ ગોઠોડનાં મુખની લાલચે પોતાના પુત્રો અને મિત્રોને સામીલ કરવા તગ્વીજ કરે છે ને ધણાએક સામીલ પણ થાય છે. પછી વૈષ્ણુવોને કેમ પોતાના સેવક કરે છે તે આગળ લખિયે છીએ.

પ્રકરણ ૬ કું.

સાંપ્રદાયિક રાસેકારની અશાસ્ત્રીયતા.

હિંદુસ્થાનના ધર્મવાદો અને સર્વ સંપ્રદાયોનું નિરીક્ષણ કરીશું તો જણાશે કે તેમાં ઘણાખરા હિંદુ ધર્મીઓ, વેદ, વેદાંગ, દર્શન, શાસ્ત્રો ઇત્યાદિ મંથોને સ્વીકૃત ગણુવા સંબન્ધી એકમત છે. તેઓ વેદને સ્વતઃ પ્રમાણુ સ્વીકારી મુખાધાર માને છે. જીવનનો ઉત્તુ ધર્મ, અર્થ, કામદારા મોક્ષ પ્રાપ્તિનો હોય છે. અને તત્સંબન્ધમાં જ્ઞાન, કર્મ અને ઉપાસના કે ભક્તિના વિધાનો નિર્દેશવામાં આવેલા છે. પ્રત્યેક સંપ્રદાય કે ધર્મની શાખામાં જે લિખતા જોવામાં આવે છે તે તત્ત્વજ્ઞાન વિષયક તેમજ જીવ ઇશ્વરનો સ્વરૂપના સંબન્ધને અનુલક્ષનારી હોય છે. જોકે વ્યવહારમાં તો પોતાના સિદ્ધાંતોની

અજ્ઞાનતાને લીધે આવે ભ્રાણ ગયલું છે અને પાછલા કાળના આચાર્યોએ તો આ તત્ત્વજ્ઞાન તેમજ યોગ સરખા ચિંતનીય વિચારો અને ધર્માંગોને ગૌણ કરી નાંખી તેમજ પરમાત્માની ઉપાસનાના શુદ્ધ જ્ઞાનમય ચેતન સ્વરૂપનું વિસ્મરણ કરી, ભક્તિને એટલી બધી પ્રાધાન્યતા આપી કે જ્ઞાન, અને કર્મ માગની ભાવનાઓ હુમ થતી ગઇ. આના ઐતિહાસિક નિરીક્ષણ સાથે આપણે આથી વધુ સંબન્ધ વિષયાન્તરતાના ભયને લીધે નથી, એટલું તો ખરું કે આ ભક્તિ તે શુદ્ધ જ્ઞાનમયી પ્રેમભાવના નહોતી પણ એક અંધ આવેશમયી હતી. અને અજ્ઞાનમાંથી તેની ઉત્પત્તિ હોવાથી ઘણા અનર્થો થયા છે. પ્રાચીન આર્ય શાસ્ત્રોમાં સંસારમા છવન શુદ્ધિ અર્થે સોળ સંસ્કારની ઉપયોગીતા જણાવેલી છે. તેનો હેતુ આ લોકમાં સુખપ્રાપ્તિ અને પરલોકમાં મોક્ષપ્રાપ્તિ એ મુખ્ય કરી છે. આજે જો કે આ સર્વ સંસ્કારો મોટે ભાગે પ્રચરિત જોવામાં નથી આવતા અને લગ્નનો સંસ્કાર કે એવું કંઈ જે જોવામાં આવે તેમાંયે વર્તમાન કાલમાં શુદ્ધ શાસ્ત્રીયતા તો નથી જ જળવાતી, છતાં એ સોળ સંસ્કારોનું વિધાન જોવામાં આવે છે અને તે સંબન્ધમાં કોઇપણ ધર્મના અનુયાયિ કે આચાર્ય આ સંસ્કારોની શાસ્ત્રીયતા સંબન્ધી એકમત છે છતાં તેને કેકાણે આ સંપ્રદાયમાં તો કેવળ નરીનજ પ્રકારના સંસ્કારનો ઓપ ચઢાવવામાં આવે છે, જે કેવળ અશાસ્ત્રીય છે. એ ક્રિયા જાણવાનું જાણવા-જોગ થઇ પડશે. પ્રથમ જાળકનો જન્મ થયા પછી થોડે મહિને મહારાજ પાસેથી નામ લેવાય છે પછી મહારાજ નામ આપી તે જાળકના કાનમાં “શ્રીકૃષ્ણ શરણ મમ” એ નામ સંભળાવે છે અને કંઠી બાંધવા આપે છે. તે વખતે મહારાજ સન્મુખ અમુક ભેટ ધરવામાં આવે છે. પછી જાળક જો છોકરો હોય તો તે ત્રણ ચાર પાંચ અથવા આઠ દસ વર્ષનો થાય ત્યારે બ્રહ્મસંબન્ધ (સમર્પણ) ની મંત્ર દિક્ષા આપે છે. છોકરો જો ઉપવાસ કરી શકે એમ હોય તો તે કરવા દે છે ને નહીંતર એમજ ચલાવી લેવાય છે. મહારાજ તેને ખાતગી સ્થળમાં લઇ જાય છે અને હાથમાં ઘુઝસીનું પાંદડું આપી પોતે બેસે તેમ બેસાડવા કહે છે. બિચારું

નિરક્ષર બાળક જે ઉચ્ચારણ પણ ભાગ્યેજ કરી જાયું, હોય છે તેની આગળ નીચે પ્રમાણેના મંત્રો બોલવામાં આવે છે.

एकमेवाद्वितीयं ब्रह्म ॥ श्रीगृष्ण, शरणंमम ओं सहस्रपरिवत्सरमि-
च्छालज्जातगृष्णप्रियोगजनितसापह्नैशानततिरामात्रोहं तद्वियोगजनितत्योदं यथा-
मम भगवते श्री गृष्णाय श्री गोपीजनवल्लभाय देहेन्द्रियप्राणांत करणा-
निद्राविमोहपौदासौ संपूज्यौसखायौ कामपूज्य अरुणा धर्मकामास्तु
नित्यधर्मांधशरा गाएषुवासे वितेहपराण्यात्मनासह समर्पयामिदासोहं गृष्ण-
तवाम्भि ॥ १ ॥

અર્થાત બ્રહ્મ એક અદ્વિતીય છે શ્રી કૃષ્ણને હું શરણ હું હૈનરો વર્ષ
ન્યતીત થયા છતાં શ્રી કૃષ્ણથી મહારો વિયોગ રહ્યો છે તે વીરોગ પડવાને
હોયે ઉપજેલા વારવાર જન્મ મરણાદિકના તાપ અને દુઃખથી મહારો નારા
થયો છે. તે સાથે મહારો દેહ, સર્વ ઇન્દ્રિયો, મન, માણ, અંતઃકરણપુર્વકે હું
દાસ થાઉં છું. મહારો સમારમાની સર્વ વસ્તુઓ ધન, પુત્ર, દારા ધરમાર,
સર્વ શ્રી કૃષ્ણને અર્પણ કરું છું હે કૃષ્ણ હું હૈનરો દાસ છું”

પણ આ મંત્રનો ઉપદેશ કરે તે દિવસે જે ક્રિયા કરે તે
ખરેખરી વિચીત્ર છે. તે માણસને મહારાજ પોતાનું જીવંજી
(એકું) ખવડાવે છે, અને એવો સમય હોય કે બેચાર કલાક જીવંજી
ને થવાને વાર હોય તો તરત જીવે પોતાના મહેમાના પાન સોપારી
અથવા એલચી ચાવીને તે પ્રસાદ તરીકે આરોગાવે છે. ધણીક
જકતો પણ “જે સુધ, જે સુધ,” કરી બિલા માંગી પોતાની
તૃણા સંતોષે છે. કદાચ આનું કારણ એમ પણ હોય કે પોતે
અસહ્ય ન્યાતબહાર થયેલા હોવાથી જે સેવક થાય, જીવે
પણ વટલાવાય.

મુર શિષ્ય વચ્ચે આવો રસવિહાર શુદ્ધ ભક્તિ પોષક નથી
પણ નીતિદૈયિહ્ય કરનાર તેમજ અશાસ્ત્રીય અને વૈદક વિરુદ્ધ છે.

આ પ્રમાણે વૃકવત્ મંત્ર લખાવી રબ આપી દે છે બહુ
સંબંધનો આ વિધિ થયાથી સર્વ પાપો બળી ભસ્મ થઈ જાય
છે અને સર્વ દોષોનું નિવારણ થઈ જાય છે. આવી અંધશ્રદ્ધા
હોવાથી અન્ય ધર્મમાનની અપેક્ષા રાખતા નથી. “સિદ્ધાત
રહસ્ય” વચનામૃત અને ભાવનાદિકના ધણા ગ્રંથોમાં કહ્યું છે. કે

આ રીતે સમર્પણ ક્યાંથી નવધા લક્ષિત સિદ્ધ થાય છે. લક્ષિત શુ, જ્ઞાન શુ, એતુ રહસ્ય શુ, લક્ષ્ય ક્યારે બની શકાય છે વિગેરે સંબંધમાં કાંઈપણ અર્થલયુ વિવેચન જોવામાં આવતું નથી. પુરાણોમાં કેટલેક ઠેકાણે લક્ષિતના વર્ણન આવે છે પણ તેમાં તો કેટલાંયે વર્ષો સુધી કળે અને તપ સહ્યાં પછી લક્ષિત સિદ્ધ થયેલી જણાવવામાં આવેલી છે. જેવી રીતે અર્જુનને સખા લક્ષિત, હનુમાનને દાર્મ્યલક્ષિત, પરિક્ષિતને શ્રવણલક્ષિત અને બલિરાજને આત્મનિવેદન લક્ષિત સિદ્ધ થઈ હતી વિગેરે.

ગીતામાં બ્રહ્માર્પણં. ઇત્યાદિ શ્લોકમાં અર્પણ ભાવની આ ભાવના ઉપદેશાયેલી જોવામાં આવે છે પણ અર્પણ અને સમર્પણની તે ભાવનાનું અહીં તો કેવળ વિસ્મરણ થયેલું છે. આ લક્ષિત તે શુદ્ધ જ્ઞાનમયી, ચેતનમયી દિવ્ય ભાવના નહિ પણ આવેશમયી, અજ્ઞાનમયી, પ્રેમ નહીં પણ પ્રેમના આભાસરૂપ, ઇલરૂપ, કોઈ વખત જડ અને કોઈ વખત તો પાશવતાની પૂજક એવી એક પ્રકારની રોગી પ્રવૃત્તિ હોય છે. શુક્રવત્ શબ્દોચ્ચારણ માત્રથી બ્રહ્મનો સંબંધ થતો હોય, સમર્પણ થઈ જતું હોય, ને સ્વર્ગ પ્રાપ્તિ થઈ જતી હોય તો વેદ, ઉપનિષદ, પડદશન ઇત્યાદિ સર્વ શાસ્ત્રોની બિચારાની શા દશા થશે ? આટલા મંત્રોચ્ચારણ ને બ્રહ્મસંબંધના વિધિમાનથી સર્વ પાપો ને દોષોનું નિવારણ થઈ જતું હોય તો શ્રુતિ સ્મૃતિ, વિગેરે બિચારી રહેશે. તેને કાણુ સંભારશે ? પ્રાયશ્ચિત વિધાનના પ્રકરણો બધાં અર્થહીન થઈ પડશે આટલી નજીવી રકમની ભેટથી પ્રભુપ્રાપ્તિ થતી હોય, સ્વર્ગપ્રાપ્તિ આટલી સહેલી, સોંધી હોય તો શાસ્ત્રોપદેશિત પુરુષાર્થોની આવશ્યકતાયે ક્યાં રહી ? અમે આ પર વધુ વિવેચન ન કરતાં હવે વાચકોને વિચારે કરવા જણાવી એટલું જ કહીએ છીએ કે આ પ્રભુપ્રાપ્તિ નિરંતરની ઉધારજ રહેતી હશે. ને જમેજ ન થતી હોય.

તિલકની ઉત્પત્તિનો ઇતિહાસ.

સંસ્કારો સંબંધી એક વાત ધ્યાનમાં રાખવાની છે. કેટલાક સંસ્કારો આત્મ સંબંધી છે તેમજ કેટલાક સંસ્કારો શરીર

સંબન્ધી છે આ સર્વ સંસ્કારોનો ઉત્તુ દુઃખ મુક્ત બની મુખ કે
શ્રેય પ્રાપ્તિનો છે એટલે સર્વ સૌ સૌને યથાને યોગ્ય છે યથા એકંદરે
વિચાર કરતાં આત્મ સંબન્ધી સંસ્કારની કેંદ્રક વિશેષતા ગણી
શકાશે કારણ મુખ દુઃખાદિ વૃત્તિનો સંબન્ધ અંતઃકરણ સાથે
હોવાથી એટલે અંશે એ વિશેષ છે યજોપવિત વેદારંભ કરવાના
કાલ માટે ઉપયોગી ગણાય છે. અને એક સારિરીક સંસ્કાર
તરીકે માનવામાં આવે છે. પણ જોમ કોઈપણ સ્થળે 'બ્રહ્મ
સંબન્ધ'ના વિધિનું વર્ણન નથી એ ઉપર આપણે નોંધ ગયા
તેમજ કંઈ કે તિલક સંબન્ધી પણ કેથે ઉલ્લેખ નથી. આ રીતે
પુષ્ટિમાર્ગે વેદાંત ક્રમ છોડાવી તોડું વિસ્મરણ કરાવ્યું છે. તોને
ઢેકાણે એ લોકો સામાન્ય કુદરતી ક્રમમાંથી નિવૃત્ત થઈ રનાન કરીને
ઉપ્વૃંપુંડ તિલક કરે છે. કેટલાક દેખાદેખી કરે છે, કેટલાક રોભા
ખાતર કરે છે, કેટલાક ધર્મ સહમણ કરે છે, કેટલાક જોમ સમજે છે કે
ભગવદ્ મંદિરને આપણે કપાળ ઉપર ધારણ કરીએ છીએ ને તોમાં
શ્રી હાકુરણ વિરાજે છે. કેટલાક માન કપાળ ઉપર, તો કેટલાક
વળી ખાચો તેમજ બુબ્બ ઉપર પણ કરે છે. કેટલાક પુરાણમાં
કહેલાં બાર સ્થાન ઉપર તિલક કરે છે. જોકે તિલકનો વિધિ પુરા-
ણમાં છેજોમ ભાગ્યેજ તેઓ સહમજતા હશે. પુરાણમાં કહ્યું છે કે,

* છલોટે કેશવ વિશાત્ । નારાયણ મધોદરે ॥

માધવ હૃદયેન્યસ્ય । ગોવિંદ વંટરૂવરે ॥

ત્રિજ્ઞા દક્ષિણે યુક્તૌ । તદ્વાહુર્મધુમદન ॥

ત્રિવિક્રમ વર્ણમૂલે । વામકુક્ષૌતુ વામન ॥

શ્રીધરંચ સદા ન્યસ્ય । વામચાહીનર સદા ॥

પદ્મનાભ પૃષ્ઠદેશે । વસુદ્ દાંભોદરસ્તથા ॥

વાસુદેવંસ્મરંનમુર્તિ । ધારયેદુર્ધ્વગૃધ્ર ॥

* અર્થ-સવારને વિષ કેશવ ભગવાનને ધારણ કરે છુ, નારાયણને પેઠ
ઉપર, હૃદયમાં માધવ, કઠમાં ગોવિંદ, જમણી મુખ ઉપર વિજ્ઞા જમણી બાહુ
ઉપર મધુસૂદન, ત્રિવિક્રમ નામના ભગવાનને કાનોનાં સુગમ ધારણ કરે છુ,
દાબી મુખ ઉપર વામન, શ્રીધરને દાબી બાહુ ઉપર, પદ્મનાભન પૃષ્ઠ ઉપર
આહવીની નીચે માધ ઉપર દાંભોદરને, તથા વાસુદેવ ભગવાનને મસ્તક ઉપર
ધારણ કરે છુ

હવે પુષ્ટિમાર્ગ એ વેદ અને પુરાણના માર્ગથી ભિન્ન છે તેમજ આ શ્લોક શરીરના અંગોને સંબંધ કરનારા વેદના પરમાત્માવાચક પ્રાર્થનાના શ્લોકથી કેવળ જુદા છે એટલે પુરાણમાં મૂકીને પાછળથી જુદા ભાવ લગાડેલા છે. ગોકુળનાથજી કૃત રસભાવમાં લખ્યું છે કે 'એક દિવસ શ્રી સ્વામિનીજી અને ઠાકોરજી આનન્દપૂર્વક વિરાજેલાં હતાં. સ્વામિનીજીએ શરીર ઉપર ચંદનાદિ લેપન કર્યું હતું. તે જમીનપર નાંખ્યું. પછી ત્હનો કાદવ કરીને ત્હમાં પ્રોતાનો સ્તંભ જોડ્યો. તે ચરણથી શ્રી ઠાકુરજીના કપાળમાં નેરથી લાતે મારી, તેથી ઠાકુરજીના કપાળમાં ચરણનું ચિન્હ થઈ રહ્યું. આથી ઠાકોરજીએ કહ્યું 'આજથી ત્હમારા ચરણનું ચિન્હ મ્હારે ધારણ કરવું.' એટલે શ્રી ઠાકોરજી કપાળમાં તિલક કરે છે તે શ્રી સ્વામિનીજીના ચરણ ચિન્હનો ભાવ છે! તેથી વૈષ્ણવોએ પણ ધારણ કરવું એમ કહ્યું છે. વળી આમાયે હડહડતા અનન્ય વૈષ્ણવો કહેવાય છે જે પોત પોતામાં રસમંડળોએ જેવી અનીતિ કરે છે તેવા વૈષ્ણવો તિલકને શ્રી સ્વામિનીજીનાં ગુહ સ્થળનો ભાવ કહે છે એમ ગૃહ ભાવના ગુપ્ત ગ્રંથોમાં છે. આ વાત લખતાં અમને લજ્જા આવે છે પણ સત્યને વશ થઈને કતવ્ય કરવું પડે છે. નિંદા કરવાનો હેતુ લેશ પણ નથી.

અહીં આગળ આ તિલકની ઉત્પત્તિનો ઇતિહાસ પૂરો થાય છે તથાપિ થોડુંક લખવું અસ્થાને ન ગણાશે. જેવી રીતે યજ્ઞોપવિતનો સંસ્કાર વેદાધ્યયનના પ્રારંભ માટે આવશ્યક ગણાય છે તેવી રીતે આ સંપ્રદાયમાં નથી. આ પ્રમાણે અશાસ્ત્રીય નામકરણ સંસ્કાર પછી કંઠી બાધવાથી તે વૈષ્ણવ ગણાતો થાય છે, અને સાંપ્રદાયોક્ત સંખ્યા કરે છે. તિલક કરી માળા ફેરવે છે. બહુ કરીને શ્રી આચાર્યજી મહાપ્રભુજી, કે ગુસાંધજી, કે જીવણજી, ગોપકેશજી, ધીશજી, એવાં નામોની માળા ફેરવે છે, અથવા તે જંહેની પાસે સમર્પણ લીધું હોય છે ત્હેના નામની માળા ફેરવે છે. વેદોક્ત મંત્રોચ્ચારને સટે યમુનાષ્ટકનો, મધુરાષ્ટકનો, ગોકુલાષ્ટકનો કે સ્વામિન્યષ્ટકના સ્તોત્રનો પાઠ કરે છે, પણ ઘણા ખરા સર્વોત્તમ સ્તોત્રનો પાઠ કરે છે, આમાં માત્ર શ્રી વલ્લભાચાર્યજીના

૧૦૮ નામ છે. આ પાઠ કર્યાનું અત્યંત પૂજ્ય ગણવામાં આવ્યું છે. જે સેવકોમાં પરંપરાથી ઉપવિતનો ચાલ પડી ગયો છે તેને કોઈક વખત મહારાજ ઉપવિત પણ આપે છે, અને કોઈ વખત તો મહારાજની વહુ અને છોકરી પણ આપે છે. કચ્છ માંડવીમાં હોરાજી મહારાજની વિધવા સ્ત્રી ઘણાં કાળ સુધી તેમ કરતી હતી. માત્ર રૂપા નાણું કે સુનાની બેટ લઈ જનોઈ ગળામાં નાંખી દે. વેદોક્ત યજુર્વિધિપૂર્ણ સંસ્કારને ડેકારો. આ ધંધાની દુકાનદારી નહીંતર ખીણું શું ? આ શિવાય સમર્પણ મંત્રોની ક્રિયાને અંગે જે જે “દુરાચારો આ માર્ગમાં પ્રવર્તે” છે તે એટલા તો અનિષ્ટ છે કે લખતાં પણ કમ્પ યાય છે. બોળા, અગાન કે સ્વાથી સેવકો કસમે ન કહ્યું જાય એવા પ્રકારનું મહારાજનું દૂતી કર્મ કરતાં પણ અચકાતા નથી આવી સત્ય વાત લખતાં અમને સંકાય થાય છે, પણ ધર્મને નામે કેટલો અધર્મ આ સંપ્રદાયમાં પ્રવર્તે છે તેનો કોઈક ઇતિહાસ સમ્યક્તાને બોમે પણ સત્યતાને ખાતર આપવોજ પડે છે. પરિણામમાં ભક્તિમાર્ગના આવા પ્રચારણથી ભક્તને સ્વર્ગગામી ઉર્ધ્વગતિને સ્થાને નકરું કુંડની પ્રાપ્તિ થતી હશે.

‘ એ માર્ગમાં સ્ત્રીઓને અપાતો ઉપદેશ

તથા

તેઓ કેમ વર્તે છે તે વિષે.

ઉપરના પ્રકરણમાં આપણે જે વિવેચન કરી ગયા તે બહુધા પુરવોના સંબંધમાં છે પણ એ સંપ્રદાયમાં સ્ત્રીઓને જે ઉપદેશ આપવામાં આવે છે તેમાં અમૃતનું પાન કરાવવામાં આવે છે કે વિષનું દાન દેવામાં આવે છે તે હવે જોઈશું. ન્હાની બાળાઓને બાળવયમાં છોકરાઓની માફક નામ આપવામાં આવે છે.

• હાલના આ કાળમાં આ ઘટી જઈ સગબત નહીં થતું છે, પરંતુ ૫૦ વર્ષપર લેખકે લખ્યું ત્યારે તેને તેમ લખવાને મનજૂત કાણો હતા સંશોધક •

કુમળાં મગજોપર મહારાજો તે લગવાનું છે એવા સંસ્કારો બાળ-વયમાંજ પડતા રહે છે. અને પછી સમર્પણની મંત્રદિક્ષા 'અર્પી' શિષ્યા બનાવવામાં આવે છે. આ ક્રિયા પરણ્યા પછી તરતજ કરે છે. એ વિષે ગોકળનાથજીની ટીકામાં આ પ્રમાણે લખ્યું છે:

તસ્માદાદૌ સ્વોપભોગાત્પૂર્વમેવ સર્વં વસ્તુ પદ્મન માર્યા પુત્રાદિનામપિ સમર્પણં, કર્તવ્યં વિવાહાનંતરં સ્વોપભોગે સર્વં કાર્યં સર્વં કાર્યં નિમિત્તં તત્તત્કાર્યાપયોગિવસ્તુ સમર્પણ કાર્યં સમર્પણ વૃત્ત્વા પદ્માત્તાનિતાનિ કાર્યાણિ કર્તવ્યાનીત્યર્થઃ ॥

અર્થ—તે કારણ માટે પોતે ભોગવ્યાની પહેલાં બધી વસ્તુ ગુરૂપી લગવાનને અર્પણ કરેલી

આ શ્લોકની ટીકામાં સ્પષ્ટ લખ્યું છે કે લગ્ન પછી પોતાના ઉપયોગમાં લીધા અગાઉ નવ વધુને અર્પણ કરી. અને મૂળના શ્લોકમાં દેહ અર્પણ કરવાનું કહેતું છે તેથી તે વખતે દેહ પણ અર્પણ કરે છે અર્થાત મનુષ્યો તરફથી સ્ત્રીઓ અર્પણ થાય ને સ્ત્રીઓ પોતાની દેહ અર્પણ કરે. થઈ રહ્યું, બાકી શું રહ્યું ? પાપની પરિસીમા.

હવે એમના પોતાના બહુ સંબંધના મંત્રથી શિષ્યા બનાવવાની આ પદ્ધતિ કેટલી વિરૂદ્ધ છે તે જોશું છોકરો ન્હાનો હોય તથા કૌમાર અવસ્થામાં હોય છે ત્યારે તેને બહુસંબંધ આપવામાં આવે છે તે વખતે “દારાગારપુત્રાન્નેવિત્તેહાં” સ્ત્રી, પુત્ર, ધર, ધન બધું અર્પણ કરવું એમ કહેવામાં આવે છે. હવે દરેક સ્ત્રી કૌમરપણુ પુરૂષને પરણે છે ત્યારે તેના સ્વામિએ તો તેને પ્રથમજ અર્પણ કરી મકેલી હોય છે તો પ્રસાદી જે બીજી વાર અર્પણ થાય તો તે દોષ ગણાય છે વળી એ મંત્રમાં જે ‘દારાગાર’ શબ્દ પ્રયોગ છે તે પુરૂષને લખે છે અર્થાત પુરૂષ પરણે છે ત્યારે એ દારાને અર્પણ કરે, પણ સ્ત્રીઓ કંઈ સ્ત્રીઓને પરણતી નથી જે દારાને અર્પણ કરે. તેમજ

શ્રી વલ્લભાચાર્યને પોતાના સંપ્રદાયમાં લખ્યા પ્રમાણે પરમેશ્વરે
 શ્રાવણ સુદ એકાદશીને દિવસે ને આના કરી ત્રેમાં સ્પષ્ટ કહ્યું છે
 કે પુરોને સમર્પણ મંત્રનો ઉપદેશ કરવો. હવે આ પૂર્ણ પુરો-
 તમ અને ભગવાનરૂપ મહારાજો મુખ્ય પહેલી અને મુગ આશાનું
 ઉલ્લંઘન કરી સ્ત્રીઓને બ્રહ્મ સંબંધ કરાવે એ કેટલા બધા દોષિત
 થવા ભેદાયે? વળી એવું પણ માનવામાં આવે છે કે દરેક સેવકે
 એમ માનવું કે અમે વ્રજની ગોપીઓ છીએ. પણ ઉપલા મંત્ર-
 માંથી તેવો અર્થ નીકળતો નથી ને પુરોનેજ સ્પષ્ટ રીતે ઉદેશ-
 વામાં આવેલો છે.

મરજદ.

વૈષ્ણવોના રીતરિવાજ અને આચારવિચારમાં આ “મર્યાદ”
 ની પદ્ધતિ એક અતિ વિચિત્ર ને હાસ્યજનક આચાર છે. કેટલીક
 સંખત મં-૬૦ વર્ષની ઉંમર થાય કે સ્ત્રી કે પુરુષ મરજદ લે છે
 તેમ કેટલીક વખત તો સ્ત્રીઓ યુવાવસ્થામાંજ મરજદ લે છે. પુત્રી
 પોતાની માતાના હાથનું ખાધ કે પત્ની પોતાના સ્વામિના હાથનું
 ખાધ તો અલગાઇ બધ. આલડછેટનો આ પ્રકાર એક ધૂરમાં અનેક
 જાતિભેદ પાડે છે. કાંઈપણ પ્રકારનો વિશેષ શુદ્ધ ધર્મ કે શાસ્ત્રીયતા
 એમના વર્તનમાં જોવામાં આવતી નથી. વાસ્તવિક રીતે મરજદને
 કેકાણે સાફ અમરજદ છે કારણકે પહેલા તો તે પોતાની જાતિથી
 બહિષ્કૃત થાય છે. સર્વ પ્રકારનો અવહાર મરજદ લેનારનોજ બંધ થાય
 છે. આ મરજદમાં પણ બીજા છ અવાતર ભેદો છે. આ બધાનું વીવેચન
 કરવું જરૂરનું નથી પણ આના નિયમો કેટલાક તો વિચિત્ર અને
 અતિ હાસ્યજનક છે. સ્ત્રી પોતાના પતિ કે પુત્રનો સ્પર્શ કરે
 તોયે માથાઓળ સંયેલ રનાન કરવું પડે છે. અંત કરણની મલિનતા
 બહારના કપડાંલતાંના જોવીજ હોય છે. વૈરાગ્ય વિચાર કે જ્ઞાનનો
 ગંધ સરખો નથી હોતો છતાં માત્ર ન્યાત જાતમાં, જમવા ખાવા
 જવું નહીં એટલુંજ નહીં પણ કાંઈ શુદ્ધ હોય તો, તે ઉંચા
 બ્રાહ્મણના હાથનું પણ ખાઈ નહીં એવું એમાં હોય છે.

ચરણામૃત-

શ્રીઓ સંધ્યાવંદનાદિ કર્મકાંડમાં મુખ્ય કરીને સ્નાનાદિ કરી ચરણામૃત લે છે. આ ચરણામૃત પુરુષો પણ લે છે, ચરણામૃત એ એક પ્રકારની પીળા માટી થાય છે. શિયાળ ગામની આસપાસ કાંઈક સ્થળેથી નીકળે છે વૈષ્ણવો જાત્રા જાય ત્યારે એ માટી લઈ આવે છે તેઓ એ માટી શાયે જઈ આવ્યા પછી પણ ખાય છે. દિવસે કે રાત્રે કાંઈપણ વખતે ખાવા બેસે ત્યારે પણ ખાય છે. તે ચરણામૃત લઈ સર્વોત્તમ વિગેરેનો પાઠ પણ કરે છે. પછી ગામુખી કે લુગડાંમાં ઘાલી માળા પણ ફેરવે છે. મરજાદી શ્રી હોય તે સવારે ઉઠી મંદીરમાં દર્શન કરી મંગળા કરી પોતાના ઘરની બાળકજીની મૂર્તિને શૃંગાર ધરે છે. રસોઈ તૈયાર થયા પછી ભોગ ધરાવી આરતી ઉતારી મંદિર બંધ કરે અને 'પછી જન્મવાની તજવીજ કરે' છે. સાંજના ઉત્થાપન કરે છે. ને રાતના શયન ભોગ ધરીને પછી હાકારજીને એક ન્હાની સરખી સુખ શેયામાં સુવાડે છે. આને હાકાર સેવા કહેવામાં આવે છે.

ભજનમાં શ્રીઓ ઘણી ખરી શ્રીકૃષ્ણની રાસલીલાના પદો, શૃંગારના ગ્રેમ વધારવાના—મહારાજોપર પ્રીતિ થવાના તેમજ શ્રી વહલભાખ્યાન તથા મૂલ પુરૂષના કાવ્યો ગાય છે. વળા બીજા કેટલાએક ઘોળ તથા વધાઈઓ જેમાં મહારાજોની સ્તુતિ પ્રાર્થના હોય છે તેનો પાઠ કરે છે. 'કેટલાક અનીતિ ભરેલાં નવરશિ શીખી લે છે ને મહારાજોની પધુરામણીમાં બહુ ઉમળકાથી ગાય છે. દર્શન કરવા તો બેચાર વાર ફરસદ મળે તેમ જાય છે. નહીં તો એકવારે ચલાવી લે છે. જે પોતા પાસે કાંઈક પૈસા હોય તો મહારાજોને ખાનગીમાં આરોગાવવા અથવા રાસક્રીડા કરાવવા નો મનોરથ કરી ભેટ મૂકી આવે છે

આ સર્વ બાબતોનો જ્યારે વિચાર કરીએ ત્યારે જણાય છે કે સ સારને કેટલી અધમતાએ લાવનાર આ સંપ્રદાય છે. શ્રી કે જેની ઉત્તતિપર સકલ સમાજનો આધાર રહેલો છે તેની શી

દયા કરવામાં આવે છે. ભિચારી કુમળા બાળાઓને બાળવયમાંથી જ કેવું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. એઓ જડને પ્રમાણ ગણે છે એવા શાસ્ત્રોમાં પણ અપટ કહ્યું છે જે-શ્રીને પતિ તેજ ગુરુ છે. ભાગવતમાં શ્રીકૃષ્ણ વિદુરજીને કહે છે કે :

મત્તદિયો ગુરુમત્તાં ધર્મસીધં વ્રતાવિષ ।
તત્માત્માનં પતિવિજય વતિમેકં મમચ્ચેદ્ ॥

શ્રીને દેવ પણ પતિજ, ગુરુ પણ પતિજ જાણવો. ધર્મ, તીર્થ, ને વ્રત પણ પતિજ છે માટે સર્વને ત્યાગ કરી સ્વામિસેના એજ કરવી.

વળી ભાગવતમાં નારદજીએ કહ્યું છે કે—

તત્માત્મવિવ્રતા નાર્યૌ શ્રેયસ્કામા સમખ્યયૈ ।
યત્તત્તેડનન્યમાર્ગેનપતિમાત્માનમીશ્વર ॥

તો આ ભક્તિ ભાવ જે પોતાના સ્વામિ પ્રત્યે રાખવાનો તેને તેમણે ખુદ ધર્માચાર્યો પોતે આ વચનનું ઉલ્લંઘન કરે તે અનીતિની શાળા ચલાવે તેમજ સ્વામિયો પોતે આ અનીતિની શાળામાં આ પ્રકારના શિક્ષણ માટે પત્નીઓ માટે બેઠરકાર અને કે જાણ્યે જાણ્યે આંખ આડા કાન કરે એ કેટલું બહુ દિનપસીબકું છે ?

વેદના દિવ્ય સ્તોત્રોને મંત્ર ગાનના આલાપ કરનારી તેમજ ઉપનીષદના તત્ત્વવિચારના રહસ્યની ચર્ચા કરનારી મંત્રથી અને ગાગીની પવિત્ર ભૂમિ આપાવતમાં—શ્રીઓને આ શિક્ષણ— અધમતાની આ અવદશા !.....સદભાગ્યે યુગ બદલાતો જાય છે

પ્રકરણ ૭ મું,

સેવાના વિધિ અને પ્રકાર.

આપણે જાણીએ છીએ તેમ પ્રાચીન કાળની જે શાસ્ત્રોપદેશિત આશ્રમ વ્યવસ્થા હતી તેમાંના વાનપ્રસ્થાશ્રમ તથા સંન્યાસના આશ્રમને એ સંપ્રદાયમાંથી તિલાંજલીજ અપાયલી છે. તેમજ જ્ઞાન, તત્ત્વજ્ઞાન, વેદાંત, યોગ વિગેરેના શાસ્ત્રજ્ઞાનની પણ આવશ્યકતા સ્વીકારાયલી નથી. બાળપણથી કેવું જ્ઞાન, જે કેવા સંસ્કાર આપવામાં આવે છે તેવું વર્ણન આગલા પ્રકરણમાં કરી ગયા છે. વરોક્ત યસ્યાસાદિની પણ આવશ્યકતા નથી. માત્ર ભક્તિથી સ્વર્ગપ્રાપ્તિ સ્વીકારાયલી છે. ભક્તિ એટલે અમુક પ્રકારની મુર્તિઓની સેવા. પ્રચરિત બ્રાહ્મણધર્મીની મુર્તિપૂજા નહીં, પણ અમુક મુર્તિઓની સેવા. ભક્તિ અને આ મુર્તિસેવા એ બન્ને પર્યાય ગણીએ તો ચાલે. એ મુર્તિઓ વિવિધ પ્રકારની આવે છે, ઘણા મહિમાવાળા અને મોટામાં મોટી તેને શ્રી ગોવર્ધનનાથજી કહેવામાં આવે છે. એ મુર્તિ સામાન્ય મનુષ્યના અર્ધ ભાગ જેટલી છે અને સ્ત્રી સંયુક્ત નથી. ભૂકરા પત્થરની છે. જોકે આ મુર્તિને મહારાજો કે વૈષ્ણવો પોતાના ઘરમાં રાખતા નથી પણ સૌથી વિશેષ મહત્વતાવાળી ગણાય છે. તેને શ્રીજી બાવાને નામે ઓળખે છે

બીજી બળદેવજીના નામની તે ગોકુળ તરફ છે. તેને વૈષ્ણવ ભાંગતો ભોગ ધરાવે છે. ભાગવતાદિ કેટલાક ગ્રંથો ઉપરથી લાગે છે કે શ્રી કૃષ્ણચંદ્રના ભાઈ બળદેવજી કેરી પીણાના શોખીન મદિર, સેવી હતા. માટે તેને પ્રસન્ન કરવા એ ભોગ ધરાવે છે.

૧ નવનીત ત્રિમાણની પીત્તળની એક નાની મુર્તિ છે, હાથમાં માખણના લોંદા સાથેજ ધોડેલી છે. તેની સાથે સ્ત્રી બેસાડતા નથી.

બીજી મુર્તિનું મદનમોહન નામ છે, જોકે એક સ્ત્રીની મુર્તિ હોયી રાખે છે તેને 'સ્વામિનીજી' એવું નામ આપેલું હોય છે.

ત્રીજી દારિકનાથજીનાં નામની પત્થરની બનાવેલી એક મૂર્તિ છે, તેની જોડે સ્ત્રી ઉભી રાખવામાં આવેલી નથી.

ચોથી મથુરેશજીના નામની કાળા પત્થરની એક મૂર્તિ છે.

પાંચમી વિદ્યનાથજી, અથવા વિદ્યેશરાયજી એવા નામની પીત્તળની મૂર્તિ છે. 'વળા તેની જોડમાં એક સ્ત્રીની મૂર્તિ ઉભી કરેલી છે.

છઠ્ઠી ગોકુલેશજી અથવા ગોકુલનાથજીની પીત્તળની મૂર્તિ છે તે ચતુર્ભુજ માણસના ઉભા ધાટની છે. તેની જોડે બે સ્ત્રીઓ ઉભી રાખેલી છે.

સાતમી ગોકુળચંદ્રમાજીની પત્થરની એક મૂર્તિ છે, તેને બે હાથ છે, તેની જોડે સ્ત્રી ઉભી રાખેલી છે.

એ મૂર્તિઓની પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કે કોઈ મંત્રોથી સ્થાપન કરવામાં નથી આવતું, પણ કોઈ નવા મહારાજને જરૂર પડતાં તે જુના મહારાજને ત્યાંથી માંગી આવે છે. માત્ર સેવા કરી ધામધુમ આયુ કરવાથી મહત્વતા વધતી જાય છે. અન્ય મૂર્તિઓની પૂજા જેમ પૌરાણિક રીતિ પ્રમાણે કરવામાં આવે છે તેમ એ મૂર્તિની સેવા કરવામાં નથી આવતી પણ અન્ય પ્રકારે તેની સેવા કરવામાં આવે છે. અહીં અતિ દુઃકમાં સાદું વસ્તુ આપવામાં આવે છે.

પ્રથમ ઠાકોરજી સયનેમાં હોય છે તેને ધંટા વગાડી જગાડવામાં આવે છે. પછી જરાતરા કપડાં પહેરાવી એકઠા થયેલા વૈષ્ણવોને દર્શન કરાવે છે, સિંહાસનપર બેસાડે છે. તેની સન્મુખ મૃદંગ, ઝાંઝ, પખવાજ, તંબુરા ઇત્યાદિ વાંજીતો સંહિત તેના ગાન કીર્તન કરી આસ્તી ઉતારે છે તેને “મંગળા”ના દર્શન કહેવામાં આવે છે પછી મૂર્તિને તેલ વિગેરે લગાડી કે આકાર કરી શૃંગાર સુકત વગેરે સુશોભિત કરી દર્શન કરાવે છે. આને શૃંગારના દર્શન નામથી ઓળખવામાં આવે છે. આ પછી દારબખ કરી કંઈ સામગ્રી ધરવામાં આવે છે ને દર્શન કરાવે છે તેને ગ્વાલના દર્શન કહેવામાં આવે છે. આ પછી વિવિધ પકવાન, વાની, સુખડી

(દાળભાત) ધરાવે છે. ને અડધો પોણો કલાક રાખવામાં આવે છે. આ સંખ્યામાં એમ સહમજાવવામાં આવ્યું છે કે શ્રી 'હાકારજી' જે આરોગી જાય તે, લક્ષ્મીજી પાછા ધરી જાય છે. 'આ પછી' માણસો અંદર જાય છે. પાણીએ વતી મૂર્તિનું મોં ઘોએ છે. એ પછી આરતી ઉતારવામાં આવે એને 'રાજભોગના દર્શન' કહેવામાં આવે છે. આ પછી પોતપોતાને ઘેર જાય છે. 'આને' અને 'સર' કહેવામાં આવે છે. આ પછી સાંજે ઉત્થાપનના દર્શન કરાવવામાં આવે છે. ગાન થાય પણ એ વખતે આરતી નથી ઉતારાતી. આ પછી લાલો અગર સૂકો મેવો ધરાવી ભોગના દર્શન કરાવવામાં આવે છે. જે પછી સંધ્યાના દર્શન કરાવવામાં આવે છે. એ વખતે આરતી ઉતારવામાં આવે છે તોને સંધ્યા આરતીના જ દર્શન કહેવામાં આવે છે. એ પછી બધો શૃંગાર ઉતારી ભોગ ધરાવે તેને વાળુ કહેવામાં આવે છે. પછી મુખ માળી કરી પાન સોપારી ઓરોગાવવામાં આવે. ત્યાં પછી મંદિર ખોલી શયનના દર્શન-“સેનના” કરાવવામાં આવે છે. આરતી પાછી ઉતારવામાં આવે છે. પછી મૂર્તિને રાત્રિના વાધા સજ્જી પોઢાડવામાં આવે છે. જે લાલજી હોય તો એકલા પોઢાડવામાં આવે; અને મંદનમોહનજી હોય તો સાથે સ્ત્રીને પણ પોઢાડવામાં આવે છે. મૂર્તિમાં આવા ગૃહસ્થાશ્રમની કલ્પના કરી સહચારે પોઢાડવામાં આવે-વળીઆ મૂર્તિઓને લગ્નની ક્રિયા વગર સહચારે પોઢાડવામાં આવે છે—હજી સદલાગ્ય કે વર્ષોના સહચાર છતાં સીમંત હત્યાદિ સંસ્કાર તોને આરોપવામાં નથી આવતા. આ પ્રમાણે આઠ વખત દર્શન કરાવવામાં આવે છે. વળી ઋતુ ઋતુના દર્શન જુદી જુદી રીતે કરાવવામાં આવે છે. શિયાળામાં જાડી ગોઢડીના વસ્ત્રો ને સગડી-હોય છે ઉનાળામાં વળી ઝીણા વાધા સજ્જે છે. અક્ષર, ગુલાબ, વિગેરે તેમ જાગના રાગરંગના મુહાગી બાગ બગીચામાં ઉડતા ફૂવારા વિગેરે રાખવામાં આવે છે. ચોમાસામાં સાધારણ વસ્ત્રો વિગેરે અંગીકાર કરાવવામાં આવે છે.

આ પ્રમાણે આખો દિવસ, એમાં કાળક્ષેપ કરે છે. પ્રભુનું સ્મરણ નિરંતર કરવું, પ્રભુની માનસિક પૂજા નિત્ય કરવી,

મન, વાણીની પ્રત્યેક ક્રિયાઓ પ્રભુમય કરવી, પ્રભુ સર્વ સ્થળે છે એવું, ખ્યાનમાં રાખી હમેશાં પ્રત્યેક ક્રિયા પ્રભુ પ્રીત્યર્થ કરવી પણ તેનો અર્થ સર્વ ધર્મ, અર્થ, પુરુષાર્થ અને જગદુપકારક જીવન તથા, સંસારની સમગ્રિ ભાવનાની વિસ્મૃતિ કરી માત્ર આ પ્રકારની સેવામાંજ દિવસ આખો વ્યતિત કરવો એ પ્રભુ ભક્તિ ભાગ્યેજ જીવ કે જીવનનું કલ્યાણ કરી સ્વર્ગ પ્રાપ્તિ કરાવતી હશે.

ઉત્સવો.

જેવી રીતે સરકારમાં અમુક દિવસો તહેવારના ગણી રળ પાળવામાં આવે છે તેવી રીતે આ સંપ્રદાયમાં વર્ષના કેટલાક દિવસો ખાસ ઉત્સવના કરવામાં આવેલા છે અને તે દિવસો મુખ્ય કરી વિવિધ પ્રકારના ખાનપાન ને ધામધુમમ્મ કાઢવામાં આવે છે, આ ઉત્સવોના દિવસોની વધુ વિગતમાં ન ઉતરતા માર્ગ દુકમાં સામાન્ય વર્ણન આપી ગણી જમશું.

૧. જન્માષ્ટમીનો ઉત્સવ સર્વથી મોટો છે. આવણ વદ ૮ ને રાત્રિના બારેક વાગે શ્રી કૃષ્ણનો જન્મ કલ્પેલો છે, તથા તે વખતે કૃષ્ણના જન્મની ક્રિયા મૃતિ સાથે કરે છે. ગિરિરાજની મૃતિને દૂધથી નવરાવે છે અને જન્મના દર્શન ખોલે છે, માથે છે, કુદે છે અને “આજ નંદ રાયકો આનંદ ભયો” એ પદ બધા સાથે ખોલી ગમત કરે છે. પછી મળસકે શ્રી ઠાકોરજીને પાલણામાં સુલભે છે. વિગેરે.

૨ ભાદરવા શુદ્ધ ૧૮ ને દિવસે રાધાષ્ટમી આવે છે, તે દહાડે રાધાજીનો જન્મ થયો એવું કલ્પે છે. રાધાજી એટલે શ્રી કૃષ્ણનાં ચારીયી થંપલાં સી. જન્માષ્ટમીથી આજ સુધી ઠાકોરજી પાલણામાં સુલભે છે. કોઈ ઠેકાણે એમ પણ લખનામા આવેલું છે કે કૃષ્ણ કરતાં રાધા સાડાઅંગીઆર મહિને મોટી હતી. તે મોટી ન કહેવાય માટે તેણે બાર માસ સુધી આજ ન્હોતી ઉઘાડી.

૩ ભાદરવા શુદ્ધ ૧૧ ને મોટી એકાદશી કહે છે, આ વખતે ગોપીઓ પાસે શ્રી કૃષ્ણે દાન લીધેલું હતું. તથા તે લીલા કરે છે. તેનો

ઉત્સવ કરે છે, અને ગોપીઓ પાસે કેવી રીતે દાન લીધેલું તેના પદો ગાવામાં આવે છે.

૪ આસો સુદ ૧૦ ને રોજ વિજ્યાદશમી આવે છે. તે પૂરાણોક્ત છે. શ્રી રામચંદ્રે લંકા ઉપર ચઢાઈ કરી હોનો ઉત્સવ પાળવામાં આવે છે. હાકોરણની મૂર્તિને ઠોરનો ભોગ ધરવામાં આવે છે, અને રામના પદ ગાવામાં આવે છે.

૫ એ પછી શરદપૂર્ણિમા, એ દિવસે શ્રી કૃષ્ણ ગોપીઓ સાથે વ્રજમાં રાસ રમ્યા હોનો ઉત્સવ માનવામાં આવે છે. દરેક મૂર્તિઓને મંદિરમાંથી બહાર કાઢી રાત્રે ચંદ્રિકામાં બેસાડવામાં આવે છે. સાથે ગોપીઓ નથી હોતી, પદો રાસક્રીડાના ગવાય છે. અને સામગ્રીમાં દૂધપાક કરવામાં આવે છે.

૬ આ પછી દિવાળીના દિવસે આવે છે. નિત્ય નવાં નવાં ભોજન ધરવામાં આવે છે.

૭ કાર્તિક સુદ ૧ ને દિવસે અનકૂટનો ઉત્સવ એટલાં માટે કરવામાં આવે છે કે શ્રી કૃષ્ણે એમ કરેલું હતું. ગાયને બેંસના છાણનો મોટો ઢગલો કરી હોને એક સરખો કરી તેપર તરેહવાર વનરપતિના છોડવા બોલે છે ત્યાર પછી મૂર્તિને પાસે બેસાડી તેની પૂજા કરે છે, છાણના ગોવર્ધન પર્વતની પીતળના ભગવાન પૂજા કરે છે, અને પુષ્કળ સામગ્રી ધરાવવામાં આવે છે.

૮ અનકૂટને બીજે દહાડે ભાઈબીજ. શ્રી કૃષ્ણ પોતાની બેન સુલદ્રાને ઘેર જન્મવા ગયા હતા, તેથી બીજાઓએ પણ જન્મ એમ ઠરાવ્યું છે, એને યમદ્વિતીયા પણ કહેવામાં આવે છે. એ દહાડે યમરાજ યમુનાજીને ત્યાં જન્મવા ગયા હતા.

૯ કાર્તિક સુદ ૮ ને ગોપાષ્ટમી કહેવામાં આવે છે. તે દહાડે શ્રી કૃષ્ણ ધામધુમથી ગામ બહાર ગાયોને લેવા ગયા હતા, તેથી બધાઓએ તે દિવસે તેમ કરવું એવું ઠરાવેલું છે. સારી રીતે સામગ્રી ધરાવવામાં આવે છે.

૧૦ કાર્તિક સુદ ૧૧ દેવપ્રબોધિની અથવા દેવ દીવાળી કહેવાય છે. એ દહાડે વિષ્ણુ ભગવાન પાતાળમાંથી બહાર નીકળી વિષ્ણુ

લોકમાં આવે છે. એ દિવસે શ્રી 'કૃષ્ણ' સાથે તુળશીતે પરજાવે છે. બિચારા મહારાવ ગાયકવાડે કબુતરના લગ્ન કરાવેલા તે માટે લોકોએ લેખની ઢાંસી કરેલી, પણ આમાં તે જાડના લગ્ન કરાવવામાં આવે છે.

૧૧ કાતક શુદ્ધ ૧૨ શ્રીનાથજીનો જન્મ દિવસ એટલે શ્રીનાથજી ગિરિરાજમથી પ્રગટ થયા, તે દહાડે પણ સારી સામગ્રી ને ધામધુમ કરવામાં આવે છે.

૧૨ માર્ગશીર્ષ વદ ૬ ને રોજ શ્રી શુસાંજીના જન્મ દિવસનો ઉત્સવ પાળવામાં આવે છે. આ નોમને જલેબીઆ નોમ પણ કહેવામાં આવે છે.

૧૩ વસંતપચમી માઠ શુદ્ધ ૫ ને દિવસે કામદેવનો જન્મ થયેલો. માની ધામધુમથી ઉત્સવ પાળવામાં આવે છે. અખીલ, શુક્ષીલ, કેમડાના રંગ વગેરેનો ઉપયોગ એ દિવસથી કરવામાં આવે છે.

૧૪ વસંતપચમી પછી શ્રીનાથજીનો પાંચઉત્સવ આવે છે. તે મહાવદ ૭ ને રોજ થાય છે. એ દહાડે શ્રી વટલભાયાયજીએ શ્રીનાથજીને જોવધન પર્વત ઉપર પૂર્ણમલના બંધાવેલા અપૂર્ણ મંદિરમાં પાટ ખેસાડ્યા. હતા, અને તે દિવસે શ્રીજીમાં ઘણી ધામધુમ થતી હશે.

૧૫ ડોળી રંગ શુભાષ્ટમે નિર્લજ્જ મસ્તી.

૧૬ લોળી પછી ખીજ દિવસે ડોળ ઉત્સવ થાય. કેળના સ્થંભ વગેરેનું કુંજ બનાવી તેમાં હિંચકા બાંધી શ્રી દાદોરજીની મુર્તિ ખેસાડે છે.

૧૭ રામનવમીનો ઉત્સવ પાળવામાં આવે છે, પણ જન્માષ્ટમી એટલે મહિમા નહીં.

૧૮ ચૈત્ર વદ ૧૧ ને દિવસે શ્રી વટલભાયાયજીનો જન્મ દિવસ પાળવામાં આવે છે.

૧૯ નૃસિંહ ચતુર્દશી નૃસિંહલાગવાનનો જન્મ દિવસ માનવામાં આવે છે.

૨૦ જોડ સુદ ૧૦ ને રોજ શ્રી ગંગાજનો પાટોત્સવ તરીકે માનવામાં આવે છે.

૨૧ જોડ સુદ ૧૫ ને રોજ સ્નાનયાત્રાનો ઉત્સવ કરવામાં આવે છે.

૨૨ રથયાત્રા, તે આષાઢ સુદ ૧ પછી જે દહાડે પુષ્પ નક્ષત્ર હોય તે દહાડે થાય છે, એ દહાડે શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન રથમાં બેસી ર્યા હતા. તેથી લાકડાના ઘોડાને મુવુણું વગેરેના સુંદર અલંકારો પહેરાવી તહેને રથે બોડી તેમાં હાકોરજીને બેસાડે છે તે દર્શન કરાવવામાં આવે છે.

૨૩ આષાઢ સુદ ૬ ને દિવસે કમુ'બા છઠ આવે છે.

૨૪ આષાઢ સુદ પૂર્ણિમાં તે કચેરી પૂતેમ. કચેરીનો ભોગ ધરાવવામાં આવે છે.

૨૫ આષાઢ વદ ૧ ને દિવસે મતિ'ને હિંડોળામાં ખુલાવે છે, કારણ કે એ દિવસે શ્રી કૃષ્ણ કુંજ બાંધીને હિંડોળે ખુલ્યા હતા.

૨૬ શ્રાવણ સુદ ૩ ને દિવસે હકુરાણી ત્રીજનો ઉત્સવ આવે છે.

૨૭ શ્રાવણ સુદ ૧૧ ને દિવસે પવિત્રા એકાદશીનો ઉત્સવ આવે છે. વલ્લભાચાર્યજીએ શ્રી હાકોરજીની સ્તુતિ કરી તેથી હાકોરજી તહેની પાસે પધાર્યા. પછી શ્રી વલ્લભાચાર્યે તેની પાસે પવિત્રાં અને સાકર ધરાવ્યા.

૨૮ શ્રાવણ સુદ પૂર્ણિમા, રાખડી પૂર્ણિમાં, રક્ષાબંધન, ૮ ને દિવસથી શ્રી હાકોરજીને રાખડી બાંધવામાં આવે છે, અને ઉત્સવ માનવામાં આવે છે. “રાખી બાંધત યશોદા મૈયા” અર્થાત્ કૃષ્ણને યશોદાજીએ રાખડી બાંધેલી હતી.

ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ ઉત્સવો માનવામાં આવે છે. તદુપરાંત જીવતા મહારાજોના જન્મ દિવસોને પણ ઉત્સવ તરીકે ગણવામાં આવે છે. આ દિવસોમાં વિવિધ પ્રકારના સારાં સારાં મિષ્ટાન્ન બનાવવામાં આવે છે અને આનંદપૂર્વક મુખ્ય કરી ખાનપાનમાંજ વખત ગુજારવામાં આવે છે. વળી તે ઉપરાંત કેટલાએક ઉત્સવોને દિવસે મંદિરમાં મતિ'ની આગળ અનેક પ્રકારે નાચ રંગ ને એટાઓ કરવામાં આવે છે, તે સર્વ અહીં લખવું મનાસેજ નથી ઘણીવાર આ સ્થળો માત્ર

અનાચારના અમાગજ જેવાં થઈ પડે છે. ધણીવાર અનેક યુવાન સ્ત્રીપુરુષના સંકેત રચાનો પણ થાય છે. ધણીવાર સ્ત્રીપુરુષે રૂપ-રંગ જેવાજ નીકળી પડે છે. દર્શન સમયે થતી બીડમાં જાણે અજાણ્યે થતા અંગ સ્પર્શમાં આનંદ માને છે. તેમ કેટલાક સ્ત્રીઓ એ જ્ઞાને પહેરવા ઓઢવાનો શોખ પૂરો પાડે છે, કારણ આવા દર્શનથી સ્વર્ગ પ્રાપ્તિ થાય છે કે કેમ તેની ચર્ચા આગળ પર રાખી એટલુંજ કરીશું કે ખરા બાંધિક તો આમાંયે કાંઈકજ દશે. તેના મધુ દ્રવ્યોત ન આપતાં માત્ર એકજ આપીશું. થોડાં વર્ગોપર મુજબના હવણજ મહારાજે એક વખત અમુક પ્રકારનું મુલાખીખત જેવું ખત લખાવીને તે પર પોતાના બધા કુટુંબજ સેવકોની સહી લેવાનો દરાવ કર્યો હતો, પણ તે ખત અતિશય અધમ પ્રકારનું હોવાથી વૈષ્ણવ શેડીઆઓએ તે પર સહી કરવા ના દહી હતી, આ ઉપરથી મહારાજે દર્શન આપવા બંધ કરવાનું દરાવી આરણ્ય બંધ કર્યાં. સેવકોમાં કેટલાક ૨૫ ટકાવાળા, કેટલાક ૩૭.૫ ટકાવાળા, કેટલાક ૫૦ ટકાવાળા, કેટલાક ૬૨.૫ ટકાવાળા, કેટલાક ૭૫ ટકાવાળા, કેટલાક ૮૭.૫ ટકાવાળા, કેટલાક ૧૦૦ ટકાવાળા હતા તે સધળા આમ જોઈને આલતા થયા. કેટલાક તો રાજી થયા કે પીડા પતી. આસરે ૭૨ સેવકો એવા હતા કે જેઓ દર્શન કર્યા શિવાય અજ ન આવડાનો નિશ્ચય કર્યો હતો, પણ થોડા વખતમાં તેઓમાંના માત્ર સાત સેવકો શિવાય સર્વ જાણે આવડાનું શરૂ કર્યું. આખરે દર્શન ખુલ્લા ત્યારે માત્ર સાત વૈષ્ણવો દર્શન કરવા આવ્યા હતા. સદ્ભાગ્યે આવી શિક્ષાઓ આજે મહારાજે કરતા નથી. બાકી મહારાજેને પોતાની ખરી સ્થિતિની ખબર પડે.

હવે વૈષ્ણવો પોતાના ઘરમાં જે વિવિધ પ્રકારની સેવા રાખે છે તે સંખ્યા વિચાર કરીશું. વૈષ્ણવો પોતાની મનપસંદ મૂર્તિ કંસારાને ત્યાંથી ખરીદી મહારાજને આપે છે. મહારાજ લોડો લેને હાથ લગાડી કે એકાદ દહાડો પોતાના મંદીરમાં રાખી વૈષ્ણવને પાછી પધરાવી કે પૃષ્ઠાવી આપે છે. એટલે તે સેવા કરવા યોગ્ય થઈ એમ માનવામાં આવે છે. પૂરાણોક્ત પ્રાણ પ્રતિષ્ઠાના મંત્રની જરૂર પડતી નથી. પુષ્ટિમાર્ગના સિદ્ધાંતમાં પણ આમજ લખ્યું છે. શોભા વહુજૂ મૂત આર્થિક કરીને ઊસ્તજ છે તેમાં લખ્યું છે કે,

વેદ મંત્રોથી પ્રતિષ્ઠિત મૂર્તિ મંત્રાધીન હોવાથી પુરુષોત્તમ નથી. પુરુષોત્તમનું રૂપ તો અમારા હસ્તસ્પર્શનું. આવિર્ભાવ એટલે મહારાજના તેજનો અંબાર હેમાં પ્રવેશ કરાવે છે.

કેટલાક વૈષ્ણવને ત્યાં ગિરિરાજની પૂજા હોય છે. એટલે મથુરાની પાસે જે ગિરિરાજનો કુંગર છે તેના પથરનો એક સોપારી જેવડો ન્હાનો કટકો લાવે છે. પ્રત્યેક પથર બદલ જે મહારાજની હકુમતમાંથી તે લાવવામાં આવે છે ત્યાં તેટલા વજનનું સુવર્ણ જેટ તરીકે આપવામાં આવે છે. તડાકો તે આનું નામ. શેર સદામાં તો પાંચના પચ્ચીસ કે એકના દશ મળે પણ આ તો પથરને બદલે સુવર્ણ મળે છે. ને જેમ એવા સેવકો પર હસાવેલા હોય છે કે કાંઈની ચોરી કરવાની મગફૂર હોતી નથી.

ત્રીજી એક પૂજા મહારાજો વૈષ્ણવોને આપે છે તે વસ્ત્રસેવાના નામથી ઓળખાય છે, એ વસ્ત્રસેવા લૂગડામાં રૂ અથવા રૂચા, ભરી પૂતળા જેવા આકાર બનાવી તેની કરવામાં આવે છે.

ઉપર લખેલી મૂર્તિપૂજા જે વૈષ્ણવોને ત્યાં નથી હોતી તેવા વૈષ્ણવો શ્રી નાથજીનો વાઘો, આચારજીની બેઠકનું વસ્ત્ર, મહારાજના પગલા, 'તુળશી અથવા ભાકડાંતી માળા, પદો લખેલી પોથીઓ અને માટીનું ચરણામૃત વગેરેની પૂજા કરે છે. સુખ્ય કરીને ભોગ ધરાવવા માટે આ બધી વસ્તુઓને રાખવામાં આવે છે.

ભોગ મહાત્મ્ય.

ભોગ ધરવા વિશે તરેહવાર વાર્તાઓ બનાવી લાવ લગાડવામાં આવે છે.

એક વાત એમના પુસ્તકમાં લખી છે કે એક વૈષ્ણુનું હતો તે ઠાકોરજી સેવતો હતો. એક વખત તેને બહાર ગામ જવું પડ્યું તથા ઠાકોરજીની સેવા પોતાના છોકરાની વહુને કરવા કહી ગયો. વહુએ તો બધી રસોઇ કરી ઠાકોરજીને ભોગ ધર્યો પણ ઠાકોરજીએ તો આરોગ્યું નહીં. એટલે તે એમને એમ બેસી રહી. બીજે દહાડે તે રસોઇ ગાયને નાખી દીધી, એ 'પ્રમાણે ત્રણ દિવસ મુઠી

હયુ', ને શુદ્ધ બાવથી બૂખી રહી. એટલે શ્રી હાકારછને' દયા / આવી ને એણે જ્વારે સાદાત આવી હયુ' કે કેમ બુખે મરે છે ? તેણે હયુ' આપ આરોગો નહીં ત્યાં સુધી કેમ જયુ' ? હાકારછએ હયુ' અમે તો શુભ આગેગીએ છીએ તો શ્રી હડે તે હું માનુ નહીં. પછી હાકારછએ સાક્ષાત આરોગ્યુ' એટલે એણે આપુ'. આવી ખોટી વાતો રહમગ્નવે છે. ને હડે છે ભોગ આરોગે તે બેધુ' નહીં; નહીં તો તે વૈખજવાળી સાર હાકારછને શ્રમ લેવા પડ્યો તેમ લેવો પડે.

પણુ જોતા નથી કે કાગળના ભગવાનને ઉધાઇ, હંસારી ને ઉંદર ખાઇ જાય છે. લુગડાના ભગવાન સડી જાય છે ને તંદેમનાં વાઘા વઝ, ખાવાનો ભોગ કે બધુ' ઉંદર, બિલાડા જેવા જના-વર ખાઇ જાય, તોયે રક્ષણ કરી શકાતું નથી છતાં સ્વાચ્છ આતર અવળે માર્ગે દારે છે.

પણુ આ વિચાર કરીએ છીએ ત્યાં કેટલાક એવો પ્રશ્ન કરે છે કે શું ત્યારે આ હાકાર સેવા કે મૂર્તિપૂજા ખોટી છે ? શું ત્યારે માનવું કેાને ? વળી કેટલાએક કહે છે કે મૂર્તિપૂજા જેઓ પૂરા જાની નથી તેવાઓને મારે જાણવાનું. પહેલું પગથિયું છે. પગથીએ પગથીએ સીડી ચડામ તેમ આ મૂર્તિ પૂજાથી પણ દેવમાં પ્રીતિ લાગે ને પછી પરમેશ્વરને જાણવાનું સાધન બને. મારે આ બાબતમાં સંક્ષેપમાં કેટલુંક વિવેચન કરી લેની લાભ લાભની ટુલના કરીશું.

મૂર્તિપૂજા સંબન્ધી સામાન્ય વિચાર.

મૂર્તિપૂજાને પ્રશ્ન જ્યારે આપણી સન્મુખ આવે છે ત્યારે આપણને લાગ્યા વિના નથી રહેતું કે આ 'પ્રશ્ન સંબન્ધી એટલી બધી ચર્ચા થઇ છે કે હવે - અતિ વિસ્તારની જરૂર નથી, છતાં પ્રસન્નપાત થોડાક વિચારો સુત વાંચકજન મારે ઉપયોગી થઇ પડશે.

વિચાર કરનાં જણાશે, કે સમસ્ત જગતમાં બે પ્રકારના પદાર્થો જોવામાં આવે છે. એક મૂર્તિ અને બીજો અમૂર્ત. જે વસ્તુનું

સંબાધ પોળાધ વિગેરે માપ બની શકે એવો સ્થૂળ પદાર્થ તે મૂર્તિ, અને જહોનું એવી રીતે રૂપ, રંગ કે માપ ન બની શકે તે અમૂર્તિ.

દ્વેવા બ્રહ્મણો રૂપે મૂર્તિં ચૈવામૂર્તિં ચ તદંતન્મૂર્તિં યદન્યદ્વાયોરુચાન્તરિ-
ક્ષામ્ । અથામૂર્તિં વાયુરુચાન્તરિક્ષં ચંત્યાદિ । બ્રહ્મદાર્ણ્યોપનિષદ્.

અર્થાત આકાશ વાયુથી ભિન્ન અન્ય પદાર્થો તે મૂર્તિ અને આકાશ વાયુ તે અમૂર્તિ છે. પંચભૂતોમાં પ્રથમના બે તે અમૂર્તિ અને બાકીના ત્રણ તેમજ તૈનાથી થતા સર્વ વિકારજન પદાર્થો સ્થૂળ, તેમજ મર્યાદામાં આવી શકે એવા હોવાથી મૂર્તિ છે. જો કોપ પ્રમાણે વિચારીએ તો તો મૂર્તિ શબ્દના બે અર્થ છે “મૂર્તિઃ કાઠિન્ય કાયમોઃ” અર્થાત કઠણપણું, કઠિનતાના ગુણવાળું જે કંઈ હોય તે અને શરીરનું નામ મૂર્તિ છે.

હવે પૂજન શબ્દનો વિચાર કરીશું તો જણાશે કે સત્કાર કરવું એવા અર્થમાં વપરાય છે, પણ ધુપ, દીપ, નૈવેદ્ય કે ચંદન પૂષ્પ ધરાવવાનું કે ચઢાડવાનું કોઈપણ કોષ કે બાકરણ અનુસાર નથી. મુખ્ય કરીને પૂજન શબ્દનો અર્થ ચેતન વસ્તુના પ્રસંગમાં આવે છે. અમરકોષમાં જ્યાં પૂજન શબ્દ આવ્યો છે તે જોવાથી એટલી તો ખાતરી થાય છે કે પૂજન શબ્દનો અર્થ ચેતનનેજ અનુલક્ષે છે. અમરકોષના દ્વિતીય કાંડના સાતમાં બ્રહ્મ વર્ગમાં પૂજન શબ્દ આવે છે તે પહેલાં ત્યાં અતિથિ અને પરોણાના પ્રસંગ આવેલા છે તે પરથી પણ એજ સૂચન નિશ્ચિત બને છે. ધર્મ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે,

આચાર્યો બ્રહ્મણો મૂર્તિઃ પિતા મૂર્તિઃ પ્રજાપતેઃ ।

માતા ધૃવિવ્યા મૂર્તિર્માતા સ્વો મર્તિરાત્મનઃ ॥

મનુ અધ્યાય ૨.

આચાર્ય, ગુરુ એ બ્રહ્મની મૂર્તિતુલ્ય છે. અર્થાત જે આચાર્યની દેખી સેવા કરશે તેને અભિષ્ટ પ્રાપ્ત થશે, કારણ કે બ્રહ્મનામ પરમે-

ધરતુ' છે અને તેનું વધાવત્ જ્ઞાન આચાર્ય દ્વારા પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. આચાર્ય કે ગુરુજ સુગમતાપૂર્વક વેદજ્ઞાન કરાવી શકે છે. ઇશ્વર અને શબ્દાર્ય સંબંધ રૂપ વેદ બન્ને અમૂર્ત છે તેપણુ આચાર્યના અંતઃકરણમાં સ્થિત હોવાથી આચાર્યને બલની મૂર્તિ તુલ્ય ગણવામાં આવે છે. કહીં પણ પાપાળો પ્રણયો મૂર્તિઃ એમ નથી કહેવામાં આવ્યું; પણ "ક્તેજ્ઞાનમુક્તિઃ" જ્ઞાન સિવાય મુક્તિ નહીં થતી હોવાથી તેમજ પાપાણાદિ સ્વયં જ્ઞાન રહિત હોવાથી, તે જ્ઞાન આપી શક્તા નથી માટે આચાર્યની સેવા સુશ્રુષા યોગ્ય રીતે કરવાથીજ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ શકે છે અને મુક્તિ મળે છે. પાપાણાદિ મૂર્તિપૂજન કરવાનું વિધાન કોઈપણ ઋષિદૃત પ્રથેમાં નથી.

જે લોકો મૂર્તિપૂજને ઇશ્વરની ઉપાસનાનાં સંબંધમાં લગાડે છે તેઓ ઇશ્વરનો અવતાર માને છે, અને તેની પ્રતિમા બનાવી પૂજા કરે છે, પણ અહીં બુદ્ધી જવામાં આવે છે કે જે જડ છે તેનામાંજ રૂપ રંગાદિ ગુણ સંભવી શકે છે. ચેતનમાં કદી સંભવી શકે નહીં તેમજ ચેતન કદી ઇન્દ્રિયગોચર નથી થઈ શકતું, તો તે પરમાત્માની પ્રતિમા કેવી રીતે બની શકે? અહીં વધુ વિસ્તારની જરૂર નથી તો પણ જણાવવું આવશ્યક છે કે જે ભગવાન રામ કૃષ્ણાદિકના અવતાર માનવામાં આવે છે તેના શરીરની પ્રતિકૃતિ બની શકે ખરી પણ તેમના શરીરમાં જે ચેતન આત્મા હતો તેની પ્રતિમા શી રીતે બની શકે? અને જે ભૌતિક શરીરને આત્મા તરીકે સ્વીકારમાં આવે તો તો દેહાત્માવાદી તુલ્ય નારિકતાના સંભવો ઉભા રહે છે. યોગ શાસ્ત્રમાં સ્પષ્ટજ કહ્યું છે કે અનાત્મા શરિરાદિમાં આત્મબુદ્ધિ કરતી એ અવિદ્યાનું લક્ષણ છે. તેમજ દેહને આત્મા માનવાનું કોઈપણ શાસ્ત્રને અનુકૂળ નથી. આ માટે પરમાત્મા, પરમેશ્વર, જે વિષ્ણુ, અજ્ઞર, અમર છે તેની મૂર્તિ, કે પ્રતિમા કદી બની શકે નહિ. અને કોઈ કહેશે કે જે કંઈ એશ્વર્યવાન છે તેને અમે ઇશ્વર તરીકે માનીએ છીએ. પણ એમાં પણ મોટો દોષ રહેલો છે, કારણ જે સર્વ શરીરધારી છે તેમાં વધતા ઓછાપણાના સંભવ રહે છે, એટલે સેવા સુશ્રુષા વધું

ઓછા અંશમાં બને અને કૃણ પણ તેજ પ્રમાણે પ્રાપ્ત થાય
 આવી મર્યાદા બંધાય છે. જ્યારે પરમાત્માના સ્વરૂપ સંબંધી
 વિચાર કરતાં યોગ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે જ્યાં ઐશ્વર્ય પ્રભુ હોય
 તેમજ જેમાં ઐશ્વર્યનો એવો ભાવ થાય કે હવે એનાથી અધિક કંઈજ
 નથી તે ઇશ્વર છે. જે પૂર્ણ છે, સંપૂર્ણ છે, કેવલ છે, નિરપેક્ષ છે,
 એવો તે ઇશ્વર છે. અમુક કલાનો અથવા ચૈદ પંદર કે સોળ
 કલાનો કે અંશનો એવો નહીં પણ સંપૂર્ણ અસંખ્યાત એવો પૂર્ણમિદં-
 હવે પ્રતિમા પૂજનનું જે મત વિચારનું તે જણાશે કે પ્રતિમા કે
 પ્રતિકૃતિ જોવાથી તે સંબંધના ભાવો ને વિચારો આપણા મનમાં
 ખડા થાય છે. ભદ્ર પુરુષોની પ્રતિમા ને દોડોઆકૃતિ દર્શનથી તેના
 ગુણોનું સ્મરણ થાય છે. અને વ્યવહારમાં સદાયરણુ માટે અનુકરણ
 કરવા તે ઉપયોગી થાય છે તેમજ દૂર દેશાતરે ગયલા વિદ્યોગી
 બહાલાં અને આપ્તજનોનું સ્મરણ કરવા પણ ઉપયોગી બને છે.
 રામચંદ્રાદિના સમયમાં તેમજ પ્રત્યેક મહા પુરુષોના સમયમાં તેમની
 પ્રતિકૃતિ અને પ્રતિમાથી અવશ્ય તહેમનું ગુણ સ્તવન ને કીર્તિ-
 સ્મરણ બની શકે છે. આમાં અવશ્ય વીરપૂજનનું તત્ત્વ હોય પણ
 પરમાત્માની પ્રતિમા એવું બની શકે નહીં. પરમાત્મદર્શન એ
 અ ય તત્ત્વ છે. મહા પુરુષોની પ્રતિમા અગર તેના ચિર સ્થાયિ
 શુભ કર્મોને લીધે કીર્તિ સ્મરણોના અંકિત ચિન્હો, બાવલાં, જન
 સમાજમાં શુભ કર્મો પ્રેરવાને ઉપયોગી બની શકે છે પણ તેટલુંજ.
 બ્રહ્મવાદ અને તે માટે નું જ્ઞાન એ બીજી વસ્તુ છે.

હવે કેટલાક કહે છે કે એ પગથીઆ રૂપ છે અને અજ્ઞાન
 વર્ણને માટે છે અને કમશઃ ધીમે ધીમે જ્ઞાન થતા આપોઆપ
 છોડી દેશે, પણ અહીં તે મુશ્કેલી ઉભી વધે છે કે જે અજ્ઞાન છે
 તેને મૂર્તિના દર્શનથી કે મર્તિપૂજનથી કયું જ્ઞાન ક્યારે એવું
 થશે કે જેથી પાપાણુ કે ધાતુનું નહીં પણ ઇશ્વરના યથાર્થ સ્વ-
 રૂપને જાણીને એ પૂજા છોડી દેશે. અત્યાર સુધી આ બધા અજ્ઞા-
 નોની એવી દશા ચલેલી તે નથી જોવામાં આવી. હજારો લોક
 જન્મ જન્મમાંતર સુધી પૂજન કરી મૃત્યુ પામે છે છતાં જ્ઞાન તે

ઇશ્વરનું નથી પ્રાપ્ત કરી સંક્યા, બીજી યી રીતે શકે ? જે જ્ઞાનેશ્વર અજાની છે, જડ છે, તે યી રીતે જ્ઞાન આપી શકે ? જે ચેતન છે, જાની છે તેજ જ્ઞાન આપી શકે, એટલા માટેજ આચાર્ય શ્રી ઇત્યાદિના પૂજન માટે કહે છે, કારણ તેઓ જ્ઞાન આપી શકે છે. બાલકો ન્હાનપણમાં અજ્ઞાન હોય છે તેમજ બ્રહ્મચર્યાશ્રમ તેમજ સંપ્રદાયોપાસન, ઉપવિત વિગેરેના વિધાન મળે છે પણ મૂર્તિપૂજન કહે પછી વિધાન જોવામાં નથી આવતું. હવે કહો કે તે અજાની ને મૂર્ખાને માટે છે તો ધણા વિદ્વાનો પણ છે, તેમજ કેળવણી, સંસ્કારી, સુશિક્ષિત પણ છે તેઓ હજી કેમ કરે છે. શું તેઓ અજ્ઞાન છે ? વાસ્તવિક રીતે એ પ્રકારનું પૂજન શાસ્ત્રાનુકૂળ કે બુદ્ધિ, અનુકૂળ નથીજ, પણ માત્ર પૌરાણિક છે. તેમાં પણ પ્રસંગોપાત ધણી વખત વાસ્તવિક વાત કહેલાકથી બોલાય જાય છે છતાં રૂઢિને લઇને, લોક અપવાદને લીધે, દૂરાબદને ખાતર કે લોક પ્રીતિ ને ખોટી પ્રાપ્તિ ખાતર, દંભ ખાતર ખેંચાતાણુ કરે છે.

જેથી વધુ વિચારશું તો જણાશે કે શુદ્ધ કાલ પહેલાંની મૂર્તિઓ જોવામાં નથી આવતી. રામકૃષ્ણાદિકની કલ્પિત મૂર્તિ (કારણ તેઓ જોવા ચિત્રોમાં જોવામાં આવે છે તેવાજ હશે કે કેમ એનો પુરાવો નથીજ) તેમના શરીર આશુપણ, વસ્ત્રો, સર્વ કલ્પિત યોજવામાં આવે છે. તે કાલના પહેરવેશ ને એ સંબંધીના ઐતિહાસિક પ્રમાણોની સાબીતી નથી. જે સંપ્રદાયો તરફથી કરવામાં આવે છે એ સર્વ જે હજાર વર્ષો પછીની છે, વળી શંકરાચાર્યે શુદ્ધનો પરાસ્ત ક્યો હશે તો પણ તે વેદાંત ને તાનવાદે કરીને. છતાં શંકરાચાર્યના સિદ્ધાંતમાં જોઈશું તો બહુધા નિષેધજ છે. કોઇ કહે કે તેના અનુયાયી મૂર્તિપૂજન કેમ કરે છે તો એમ હોઇ શકે કે શુદ્ધ ધર્મનો પરાજય થયો હશે છતાં તેમાંના કેટલાક તત્ત્વો લોકના જીવનમાં મિશ્રીત થઇ ગયાં હતાં અને શંકરાચાર્યે એ તરફ નાંખતી કરી બહુ દ્રષ્ટિ નહોતી રાખી. બાકી એવાં પણ વચનો સ્પષ્ટ લખ્યો છે કે " મૂર્તિસ્તુ સ્વપ્ન વૃદ્ધિર્ના " " કાદરોષ્ટેષુ મર્તાળાં " અર્થાત મૂર્ખાઓ માટે છે. એઓએ ધાયું. હશે કે આવાં વિશેષણો જોઇ લવિષ્યમાં છોડી દેશે. આ પરથી

એટલું તો જણાશે કે અમેજ કાંઈ આ વિચાર રજુ નથી કરતા પણ સાલ્વ વિચાર એજ પ્રમાણે છે. પ્રથમ વેદમાં તો એનું વિધાન નથીજ.

સપર્યગા વ્યુક્ત મળાય મમળમમ્નાયિ ૨ શુદ્ધ મપામવિદ્મ ॥

• ય મિમંસીવીપરિભુઃ ચયમ્ભૂયાંઘાતખતોર્થાન્વ્યદધાન્કામલીભ્ય સમાખ્યઃ ॥

વેદ પછી ૫૩ દર્શન, એમાં યોગ, વેદાંત, કર્મવાદ છે. મૂર્તિ-પ્રભુનું સ્થાપન નથીજ.

મૂર્તિ તો વેદને પ્રમાણ કહે છે. આદિકાવ્ય રામાયણમાં રામ-ચંદ્રજીને ઘોડાને મળેલું જ્ઞાન યોગ વાસિષ્ઠ એતો સ્પષ્ટ જ્ઞાનજ્ઞાનનું પુસ્તક છે. મહાભારત, એમાં કાલે કાલે બહુ ફેરફાર બન્યો છે. કોઈ દશ હજાર શ્લોકનું કહે છે. કોઈ પચ્ચીસ હજારનું કહે છે. એમાં શિવલીંગ ફૂળ વધી છે, છતાં વળી

અવ્યક્તેયમનુષ્યાણાં દિવિદેસામનીવિણાં ॥

કાષ્ઠોદ્દેપુમૂર્ચાણાં મુક્તમ્યાત્મનિદેવતા ॥

આવો વિશ્વ વિચાર પણ મળે છે.

ભગવતગીતા—

નૈનર્હિંદંતિગમ્યાણિ નૈનંદહતિપાવકઃ ॥

નચૈનકેદયંસ્થાપો નજોપયતિમારુતઃ ॥

ભાગવત એકાદશ સ્કંધના ખૂબજ અધ્યાનો એક શ્લોક.

અર્ચાયમામપેદ્ધેત્પૂજાયશ્રદ્ધયંદતા ॥

નતદ્ગ્રજેષુચાન્યેષુસમક્તપ્રાકૃત સ્મૃતઃ ॥ ૧ ॥

વળી તૃતીય સ્કંધમાં કપિલ દેવજી માતા દેવહુતીને કહે છે કે

• યૌગૈસર્વેષુભૂતેષુસતમાત્માનમીશ્વરમ્ ॥

દિત્વાર્ચાભજતંમૌઘ્યાદ્ગ્ધસ્મન્યેયગુહ્યોતિમ્ ॥ ૧ ॥

આ પછીના કેટલાંક સંપ્રદાયો જેવા કે નાનક, કળીર, વિગરથે તો ખંડનો કરેલા છે. ૬૨ કવિઓના કાવ્યો જોશું. અંબા ખબર વિરહ હતો.

દેવનવેળ જાન્યા નર્તિ પૂંજે જાદુવા યત્ર ॥

અગા હાં તો રે ગયા મેવત વાગતવત્ર ॥ ૧ ॥

વટ દિન વીતત નર્તી તળા મુરુવા મુદ ॥

દેશ તો અટગા તળા તો જાન્યા નર્તિ મુદ ॥ ૨ ॥

અનોદર સ્વામિ જે ભાવનચરના પ્રખ્યાત ગગા જોડાના ગુરુ તેના યજ્ઞ પદો ખંડનના છે, જાહેરમાં તેઓ કહેતા.

પદ ૭ મું. રાગ જંગલો.

અંધાહો દરિને ભૂતી ગયો,

ધયો જડેજડનોરે ગુલામ ॥ ૧ ॥

ચાડાતી ચરે નાક ઘસણીઓ,

કરતો ફરે છે દામોદામ—અંધાહો ૧

તુજ બનાવે છે તું શણુગારે છે,

તુંજ કરે છે ધામધુમ—અંધાહો ૨

દરિજનથી અવળે મુખે ભાંખે છે;

જે પ્રભુ બહુવાતું ધામ—અંધાહો ૩

પ્રજારાને પૂજે છે ભુલે છે,

સદગુરુ જન વિશ્રામ—અંધાહો ૪

જતે ધણીએ ધયો 'તું' નિર્ધણીઓ,

જડનહિ આવે કાંઈ કામ—અંધાહો ૫

સન્નિધાન'દ બ્રહ્મ જે સાચો;

પ્રગટ પ્રતાપી સુખધામ—અંધાહો ૬

જોનાથી થતી હુનિઓ.

પુરુષાર્થ દીનતા. શાસ્ત્રોમાં કહેલા જ્ઞાન, કર્મો ને, યજ્ઞ યાગાદિ તરફ અશ્ચીત્તું મૂલ કારણ એજ છે, કારણ બ્રહ્મ એવો પાકો બન્યો છે કે એનાથીજ જ્ઞાન ને પ્રભુ પ્રાપ્તિ બને છે. પરિણામે અજ્ઞાનતા વધે છે, ને અજ્ઞાનો ઉલટા ખાગમાં પડે છે. જાકી પરમાત્માત્મું જ્ઞાન ભાગ્યેજ થાય. વિદ્યાની એટલીજ દુર્દશા થયે. શાસ્ત્ર ચિંતન, અતે મનન અટક્યાં. ધર્મ, વિજ્ઞાન, ને કલા નષ્ટ થયાં. અંધશ્રદ્ધા ને જડતા વધી. દુષ્કર્મો દુરુપયોગજ કેવળ વધ્યો. ને એ પ્રવૃત્તિમાં દિવસનો બહુ કાલ જતાં સમયનો દુરુપયોગ થયો. જ્યારે ઉત્તતિ માટે પુરુષાર્થની અતિ જરૂર છે. નીતિને સ્થાને અનીતિ વધી. એ પ્રજા સ્થાનો જોનારને સદંત્ર જણાઇ આવશે. સ્વાર્થી, લોભી, લાલચુ, આળસુ, દંભી, એવાઓ અજ્ઞાનતાનો લાભ મેળવી મેળ, વિલાસ, ને ચેલવ ભોગવતા થયા. ને ખરા પરસેવા ને અમથી પ્રાપ્ત કરેલા ધનનું દુષ્પાત્રે દાન થાય છે વિગેરે દેશહિતને બાધકજ એ પ્રજા છે. આ બાળતમા માત્ર સંસ્કારો ને સુચરનો જાતિથી વિચારશે એવી આશા રાખીએ છીએ.

પ્રકરણ ૮ સું.

પુષ્ટિ આર્ગમાં યાત્રા.

મનુષ્યને આજીવ્યાજીવના સ્થળ, સંસ્કાર, વાતાવરણની અસરો યથા વગર રહેતી નથી, અતે તે મનુષ્ય જીવનના ચરિત્રપર, જીવનના આચાર વિચાર ઘડવામાં બહુ અસર કરે છે. યાત્રા, મુસાફરી કે પ્રવાસ કરવાથી વિવિધ દેશોના રીત, રિવાજ, આચાર, વિચાર, ધર્મ, ઉદ્યોગ વગેરે સર્વ પ્રવૃત્તિઓનું જ્ઞાન થાય છે, અને તેથી તેની ઉપયોગિતા અધિક છે. પ્રાચીન કાળમાં આ હેતુ લક્ષમાં

રાખી અનેક પરદેશી મુસાદરી આયાવનમાં આવતા. ધર્મજ્ઞાન અને જ્ઞાનની કેટલીક સાખાઓનું પણ આયાવનમાં માનવામાં આવે છે. આને હેતુ રીપાતર ને રૂપાંતર થયેલું ગણાય છે. આજે મુસાદરીનો હેતુ જ્ઞાન, વિજ્ઞાન, ધર્મજ્ઞાન ઇત્યાદિ માનસિક કે ધાર્મિક ઉન્નતિનોજ હેતુ છે. ઉત્તમ રથભાગે જવાથી સત્પુરુષોનો સમાવેશ થાય, વિવિધ પ્રકારનું શાસ્ત્રીયજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકાય અને જીવનનો અર્થ હેતુ સદમણ શકાય. પ્રાચીન કાળમાં વ્યવહારના સાધન ઓછાં, અને પ્રમાણમાં બહુ ઓછાં મનુષ્યો હોતો હાલ હવે એટલે યાત્રાની મદત્વતા વધુ માનવામાં આવતી. વળી જીવનની સાત્વિકતા સાચી શકાય એવા અનુકૂળ સ્થાનોએ જાતીઓ તેમજ વિદ્વાનો, યોગીઓ વસતા. ત્યાં તેઓ ધર્મજ્ઞાનમુજાને ધર્મ, નીતિ, વૈરાગ્ય, મોક્ષ, જીવ, ઇશ્વર ઇત્યાદિ બાબતોનું જ્ઞાન આપતા. આવા રથભાગે તીર્થરથ ગણાતાં, અને તે માટે યાત્રા કરવામાં આવતી. પણ આ માર્ગમાં તીર્થયાત્રા માટે, મોટામાં મોટા તીર્થો તે શ્રીજીદ્વાર, શ્રી ગોકુળ, અને કોરમણ ગણાય છે. તેમાં શ્રીજીદ્વાર જવું હોતે ધામ કહે છે, અને ગોકુળ વગેરે જવું હોતે તીર્થ કહે છે. આથી પ્રાચીન કાળમાં સંસારીઓ માટે જ્ઞાનપ્રાપ્તિ કરવા માટે તીર્થ યાત્રા જે એક શાળા રૂપે હતી તેને કેટલો સેવકો અનેક રીતે હુદિહીન બની, દ્રવ્યનો નાદક વ્યય કરી જલે અનતિવર્ધક શાળાના વિદ્યાર્થીઓ હોય તેમ આ યાત્રાશુ હોય અને છે. આ સંજ્ઞામાં થોડીક કઠીકત લખવાથી જોળા બાવિક અંધશ્રદ્ધાનું વધુ મર્મ કેમ બનાવવામાં આવે છે અને દ્રવ્યનો વિના પ્રયોજન કેવી રીતે દુરપયોગ કરવામાં આવે છે તે સદમજીશે.

યાત્રા જવાની સરઆત પ્રથમ આવી રીતે થાય છે કે, કેાઇ શ્રીમંત માણસ હોય તે સંઘ કાઢે છે, એવો સથવારો જોઇને કેટલાક મધ્યમ વર્ગના પણ કાંતો પોતાના ધરની આજોના દબાણથી કે કાંતો કેટલાક બાવિક દેખણોના આમ્રદથી કે ભંભાવથી નીકળવા મન કરે છે. કેટલાક ગરીબ માણસોને તથા કેટલીક વિધવા સ્ત્રીઓને પણ આવા સ્થાય જોઇ જવાનું મન થાય છે. આમ કર-

વામાં ઘણી વખત તો તેઓ આગળ પાછળનો કે આજીવિકાનો પણ વિચાર કરતા નથી ને ઝોડાવે છે. એમ કરતાં પાછળથી આવી વિધવા સ્ત્રીઓની શી દશા થાય છે ને કેવાં કૃત્યો કરવાને પ્રવૃત્ત થાય છે ત્યેનું વર્ણન બહુ દુઃખદાયક થઈ પડે છે. કેટલાક મહારાજોની દાસી બની મહારાજો પાસે ભાવિક સેવકીઓને લઈ જવાનો ધંધો કરે છે. કેટલાક વલ્લભ પાસે યેમી અનેક સ્ત્રીઓને ખોટી સાચી રીતે કરાવી ઉંધું ચત્તું સમન્તવીને પોતાનું શુજરાન કરે છે. કેટલાક અનેક યુક્તિ પ્રયુક્તિ દ્વારા સારા સ્ત્રી પુરુષોને બગાડી શુજરાન કરે છે. ને એમ થતાં રસમંડળી જામે છે. કેટલાક તેવી ખટપટ ન જાણતી હોય તો દુઃખમાં આવી પડે છે. એમ કરતાં વખતે ટોચને ત્યાં રસોઈ કરવા રહી જાય છે. વખતે એમ કરતાં કોઈ વળી વૈષ્ણવને ત્યાં જઈ “મહારાજ બોગની તૈયારી છે કે આજ તમારે ત્યાં પહોંચવાની ઇચ્છા છે” કહી નકરી થઈ બેસી રહે છે. વિગેરે અનેક તરેહની મુશીબતોમાં ઉતરવું પડે છે. સંધમાં પણ અનેક તરેહના બેસો ચાલતા રહે છે. મહાજો સચવાતો નથી. અંગ-સ્પર્શ ને ધક્કાધક્કી તો હસતાં હસતાં ચાલતાંજ રહે છે. એકાંત માટેના પ્રવૃત્તો તો બનતાજ રહે છે. નહીંતર પછી શાક સમાર-વાની, ધાન્ય સાફ કરવાની, વીણવાની, દળવાની તથા મંદિર વિગેરે આવતાં હોય ત્યાં ઝાડઝુક કરી સાફ કરવાની વિગેરે સેવા કરી કાળ નિર્ગમન કરે છે.

આતો એક વાત થઈ પણ ત્યાં ગયા પછી ગોર લોકો તો જાણે ઘોળે દહાડે હટે છે. બોળા ને ચઢાઉ માણસને છાપરે ચેઢાવે છે. ફલાણાએ અમને આમ આપ્યું ને ફલાણાએ તો અમને આમ આપી અન્યાય કીધો ને તહમે તો ત્યેના કરતા સરસ છો. આથી તે ગળ ઉપરાંત આપી દે છે. આવી રીતે તેઓ યાત્રાળુ-ઓને વખતે ચઢાવીને, વખતે જોરજુલમથી, વખતે ધમકાવી, વખતે તરેહવાર સાચા જુદા જુદાનાં બતાવી, વખતે ફેસલાવી, વખતે બેમની વાતો બતાવી, લૂટાય તેટલું હૂટે છે. એટલુંજ નહીં પણ ‘સાંભળવામાં આવ્યું’ છે કે કેટલાક ત્રીધ સ્થળોએ યાત્રાળુઓ જો સરળતાથી ન આવે તો માર મારીને લે છે, અને તેમ ન બને તો

અનેક દુઝાઈઓ કરીને ઓઢાંવે છે. આના અનેક દૃષ્ટાંત જરી રહે એમ છે. માત્ર એકાદ બે દૃષ્ટાંત વિચારીશું.

ચોટી મુદત ઉપર કાશિમાં એક સંન્યાસી હતો. તેણે ધન ધૂતવાની એક યુક્તિ માંડી હતી. કેટલાક બ્રાહ્મણોને શાગિદ રાખી એવી જમ ફેલાવી હતી કે આ સંન્યાસી, લોકોને તેમના પિતૃના સાક્ષાત્ દર્શન કરાવે છે. આમ તો કાંઈ જોરને મુઝી સંન્યાસી પાસે શરામણું કરવા જાય નહિ, પણ આ કારણથી બહુ લોક ત્યાં શરામણું કરવા જવા લાગ્યા. આત્મે આસ્તે આવતો મદીમા વધ્યો, અને સંખ્યાબધ લોકો સરાવવાને આવવા લાગ્યા. પછી બાવાજી તો મન માન્યું ધન લઈને લોકોને પિતૃદેવતા દર્શન કરાવતા હતા. હવે તે સરાવનારને શરામણું તો બ્રાહ્મણ કરાવે, ને બાવાજી તો પિતૃનાં દર્શન કરાવવા ઉઠે. પછી તેની આખો બાવાજી પોતાના હાથથી લાંછીને છુ મંત્ર મારી કહેતા કે, હું તમારા દિવ્ય ચક્ષુ કરું છું. પછી જરા આંખને દાખીને આકાશ તરફ તેવું મોં કરીને તેના કાનમાં બાવાજી મહા મંત્ર આપે. પછી આંખ ઉઘાડે એટલે કેટલાક બોળાઓને તો દાખેલી આંખના પ્રસંગે લીલા ધીજા રંગના અનેક નુકતાઓ દેખાય, તેથી માની લે કે દર્શન થાય છે ને બોલે કે, જે જે પિતૃદેવ પરંતુ ધણાખરા તો મહા મંત્રના પ્રતાપથી ઝંટ કહેવા લાગે કે, દર્શન થાય છે એમ કરી મુંજે મોહોડે ચાલ્યા જાય. એવી દુઝાઈ કેટલોક વખત ચાલતાં બાવા પાસે તો પાંચ સાત લાખની પુણી થઈ પડી. પછી તો પાપનો વડો ફૂટ્યો, કાઠીઆવાડ તરફના કાંઈ રાબતો કારભારી નાગર ગૃહસ્થ હતો તે સમજી તથા વિદ્વાન હતો. તે કાશીયાત્રાએ ગયો હતો, તેને ખજર પડી કે એક સંન્યાસી પિતૃનાં દર્શન કરાવે છે. આણે બણું જે એ વાત બને તેવી નથી, કેમકે પિતૃઓ કાંઈ બાવા માટે ત્યાં બેસી રહ્યા હોતા નથી. માટે આમાં કાંઈ દુઝાઈ લશે પછી પોતે બેચાર દહાડામુધી ત્યાં બેસી ગયો. તેણે આ એની બધી ક્રિયા બોધ, તથા કેટલાકને મહા મંત્ર પૂઢ્યો. તેથી એની ખાત્રી થઈ, કે આ હુમ્મ્યાઈ, દુઝાઈ, તથા હટ મચાવી બેઠો છે; એટલુંજ નહિ પણ બાપડા ગરીબ બોળાઓને મુઝીને, તેજા, મનમ, છીત્તાળો, છોકરો, કાવવાની કોથળ, પેશાદે જે

મારે એવાં હુકમે આપણે ઉઘાડો પાડી, અનિતિ, લુચ્ચાઇ, ડગાઇ અને લુટ કરતો અટકાવીએ, તો મોટું પુણ્ય થાય. એમ વિચારી તેણે કેટલીક યુક્તિ એકઠી કરીને ઠરાવ કર્યો કે આમ કરવું. પછી ત્યાંના રાજાના કારભારીને મળ્યો. પોતે એક રાજાનો કારભારી હતો, તેથી તેની સાથે ઓળખાણ પીઝાન કરેલીજ હતી. તેને મજકુર સંન્યાસીની વાત સંભળાવીને કહ્યું કે, કાશી જેવા ઉત્તમ સ્થળમાં આવી ડગાઇ ચાલે છે, તેથી તમારે સરમાવું જોઈએ છે. તેણે કહ્યું કે, અમે પણ સાંભળ્યું છે ખરું, પણ કંઈ ઉપાય કરેલો નથી. હવે તમે કહો તેવી રીતે ઉપાય કરીએ. આણે કહ્યું કે કાલે હું પોતે સરાવવાને જઈશ ને તમારા સો પચાસ સીપાઇ આગળ પાછળ રાખજો, પછી અમારી ખુબ જોલાચાલી થાય ત્યારે તમારા સીપાઇઓ અમને ઘેઉને પકડી તમારી પાસે લાવે, એવા સીપાઇઓને હુકમ કરી મુકવો. પછી આવો મારાપર ફરીયાદ કરશે, તોપણ એવું પોગળ નીકળશે ને કદાચ તે નહીં કરે, તો પછી હું ફરીઆદો થઇ આવવાને ઘટે તેવું શાસન કરજો. તેણે યુક્તિ પસંદ કરી. કારભારીએ કાશી નરેશને આ બધી વાત સમજાવી, તો તેણે તે પસંદ કરી. પછી બીજે દિવસે સો એક સીપાઇઓ આવતા આશ્રમથી થોડી થોડી દૂર કોઇ સમજે નહીં તેવી રીતે ફરવા લાગ્યા. આ નાગર બાવાજીના આશ્રમમાં ગયો. બાવાજીને ઘણી નમ્રતાપૂર્વક વિનંતિ કરી, અને કેટલાંક વખાણ કરીને કહ્યું કે મારે સરાવવું છે. આ તો ઉંચા કપડાં પહેરી બે ચાર સિપાઇઓ લઇ બડા હાહમાહથી ત્યાં ગએલો હતો. તે જોઇને બાવાજી તો ખુશ થઇ વિચારવા લાગ્યા કે, આજે તો મોટો યજમાન મળ્યો છે. બાવાએ મોટી ખુશીથી હા કહી. પછી સારવાં બેઠા. સરામણું થઇ રહ્યા પછી બાવાને બે ચાર જણાએ વિનંતિ કરી કે મહારાજ આને પિતૃનાં દર્શન કરાવો. પછી બાવાજી મોટા ડોળ કમામથી ઉઠ્યા અને અને આની પાસે આવીને આંખો બાંખો મીંચાવીને કાનમાં મહા મંત્ર કહ્યો કે “તુ તેરે વાપકે બીરસે ઉત્પન્ન हुवा होगा तो तेरे कै पितृदेवका दर्शन होगा; ओर तेरी माने छीनालेसे तुमहु पेदा कीआ

જેના તો નરિ દેવોમે" આતો આ મનં સંભળી આકાશ તરફ જોવા લાગ્યો અને આમતેમ મોંદુ ફરતી જનણે કાંઈ મોટા વિચારમાં પડ્યો હોય તેનો ડોળ કરવા લાગ્યો. એ જોઈ બાપાએ પુછ્યું કે "અણે ક્યું ક્યા દેખતા હય ?" આણે ગોઠવણ કરી રાખવા મુજબ કહ્યું કે "બાવાજી મેંતો ક્ય વિચિત્ર દેખતા હું" બાપાએ પુછ્યું કે "ક્યા વિચિત્ર હય" આણે કહ્યું કે "મુજે કહનેકો ખરી શરમ હોતી હ." તો બાવો કહે જે "ખોલતો સહી ક્યા હય ?"

આણે કહ્યું કે, "બાવાજી, સ્વર્ગ મેંબી ક્યા છીનાલા ચલતા હય ?" બાવો કહે જે "છીનાલા સો ક્યા હય" તો આણે કહ્યું કે "મેં દેખતા હું કે મેરા બાપ તેરી માસે બગલગીરી કરકે ઉપર સ્વર્ગ મેં ખડા હય" આ વાત સાંભળીને બાવો તો બગા ગયો ને જતર્યું કે આ પોગળ ઉધાકું દરશે તો ધનની આવક બંધ થશે, પણ ધનનું જોર હોવાથી તે ખુબ ક્રોધ ચઢાવીને તે કારભારીને ગાળા ભાંડવા બેઠો. નાગર પણ મોટી મોટી જુમો મારી કહેવા લાગ્યો કે, અરે ચડાળ ! આવા ઉત્તમ સ્થળમાં તું નીચ ધંધો લઈ બેઠો છે તને ધિઃકાર છે. એમ આમણસામણ ખુબ જુમ બરાડા થવા માડ્યા એટલે તરત મીપાઇઓ દોડી આવ્યા અને બેઠે પકડી દીવાન પાસે લઈ ગયા. બાવાજી તો ત્યાં કાંઈ બોલ્યા નહિં. જતે ચોર તે શું બોલે ? પછી તે નાગર ગૃહસ્થે ક્યાંક કરી કે બાપાએ આ પ્રમાણે મારી સાથે દગાઈ કરી, તેમજ હજારોને ક્યા છે. તેનો ધનસાફ થવા માટે સાક્ષી પત્રીઓ લેવાઈ. તેમાં દગાઈ પુરવાર કરવાના હજારો પુગવા પડ્યા એટલે બાવાજી ગુનેહગાર હયાં. પછી રાજાએ તે નાગરને મોટી રાખાશી આપી અને બાવાજીને બંદીખાનાની મેજ કરાવી, ને તેની જે મિલકત હતી તે તમામ જપ્ત કરી.

સન ૧૮૭૪ ની સાલમાં અમદાવાદનો વાણીઓ વૈષ્ણવ રૂઝનાથદાસ હરજીવનદાસ નામનો વાગાએ ગએલ હશે. તેની બાબતમાં કોઈએ શ્રીજીવાળાને કહ્યું કે આ વાણીઓ ગેવાળ એટલે નિર્વંશી છે ને કેટલાક મિલકત ધરાવે છે. પછી તેને તરત તેડાવી લઈને લાગણોજ બંદીખાને કેદ કરા દીધો. આણે કાલાવાલા ક્યાં

કે ભાઈ મારો શો અપરાધ છે જે તમે મને બંદીખાને નાંખો છો ?
 તો તેને કહેવામાં આવ્યું કે તારી બધી મિલકત શ્રીજીને અર્પણ
 કરી દે, કારણ કે તારે કોઈ ખાનાર નથી. વેળુવે કહ્યું કે એ તો
 શ્રદ્ધાનું કામ છે ને હમણું મારાથી કાંઈ થાય પણ નહિ. હું મરીશ
 તે વખતે લખી જઈશ. બાકી હમણું તોં આપું નહીં. પછી તેની
 બાયડીને પણ તેડાવીને તેની સાથે અંધારી કોટડીમાં કેદ નાંખીને
 કહ્યું કે હવે સડીમર. પછી ખાવા પીવા તથા સોંચે જવા બહુ
 સંકટો તેની ઉપર પાડવા લાગ્યા ને તેને ખુલ્લું કહ્યું કે જો તું
 અમારા ધાર્યા પ્રમાણે દંડ નહીં આપે, ને અમારા કલા પ્રમાણે
 લખી નહીં આપે, તો તને આ કોટડીમાં સડાવી અને રીબાવી
 મારીશું. કેટલાક દહાડા ભુખેમરા વગેરેનું મહા સંકટ પડતાં
 ગભરાઈને અધિકારીને કહ્યું કે મને છોડો અને હું દંડ તથા લખત
 કરી આપવા કબુલ થાઉં છું. પછી આ રાક્ષસોએ એક નાનું
 વીણ ધડી દહાડયું તેમાં જે મીલકત હોય તે બધી શ્રીજીને અર્પણ
 કરવાનું લખ્યું. તે ઉપરાંત રૂપિઆ પણ પાંચ દશ હજાર રોકડા
 માંગ્યા. ખીચારા રૂગનાથદાશે મહાસંકટ શોષવાના કારણથી તથા
 બંદીખાનામાં સ્ત્રીપુરૂષ મરી જવાના લયથી પેલા લુટારૂઓના
 લખેલા વીણમાં ધ્રુજતે હાથે સહી કરી આપી તથા કાલાવાલા કરી
 રૂપિઆ ૩૦૦ રોકડા દીધા. એટલે તેને છુટો છોડ્યો. આ તો બિચારો
 બંદીખાને પડ્યો હતો ત્યારે તરત સમજેલો હતો કે આ ધર્મ નથી
 પણ લુટારૂ પંથ જેવા એક પંથ છે. આ ધર્મગુરૂ નથી, ધાડપા-
 હુઓ છે; એવા વિચાર થવાથી તે બિચારો છુટો થયો તેજ દહાડે
 પોતાનો અસખ્યાબ ઉઠાવીને પોતાનાં ગામ તરફ ચાલતો થયો. ત્યાં
 પહોંચીને તરત પોતાની ન્યાત એકલી કરી અને પોતાનો હેવાલ
 બધો ન્યાત આગળ જાહેર કર્યો, અને તેઓને ખુલ્લા ખોલોમાં
 કહ્યું કે ભાઈઓ આ ધર્મની જગ્યા તમારે સમજવી નહીં પણ રૂગ
 અને લુટારૂઓનું મોટું મથક સમજવું. હવે ન્યાત જો એમ
 કબુલાત આપતી હોય જે આ અધર્મને દેકાણે જવું નહીં તો હું
 મારી બધી મિલકત ન્યાતને સંપુરત કરી જાઉં. ન્યાતીલામાં સમજી
 ભાગ ધણો હોવાથી તરત કબુલ કીધું કે કોઈપણ તે જગ્યાએ

જરી નહીં એટલે તેણે પોતાની મિલકત વિશે આગ્રહુ શ્રીજીવાજાને કરી આપેલું વીલ રદઆતલ કયું અને મૃત્યુ બાદ ન્યાતને પોતાની મિલકત સપુરદ ચાલ એવું વીલ કયું. અને પોતાને ધમ્મેલા દુઃખનું તથા રદ કરેલા વીલના જાહેરનામાં યુજરાતી પત્રોમાં છપાવ્યાં. તેમાંની એક શમશેર બહાદુર નામના પત્રોમાંની છપાવેલી જાહેર ખબરની નકલ આ પ્રમાણે:—

“શમશેર બહાદુર પત્ર, તા. ૭ મી જાનેવારી ૧૮૭૪. અમદાવાદ”

“નોટીશ”

“હું શા. રઘુનાથદાસ હરજીવનદાસ આ નોટીશથી ખબર”
 “આપુ છું જે સંવત ૧૯૨૯ ના આશો મહીનામાં જન્મ કરના”
 “શ્રી નાથજી દુઆર પોંચ્યા એટલે શ્રી નાથજીનાં અધીકારી બાલ”
 “ફિસનદાશે હમોને એકદમ પકડીને કેદ કર્યા. ને માસ ૧૧ સુધી”
 “હમોને કેદમાં રાખ્યા ને ખાત્રે પીધે હેરાન કર્યા તેથી તે વિશે અમે”
 “અધીકારીને અરજ કરી જે અમારી શી કસુર છે ને હમોને”
 “છાડાવો તો અમે અમારે ઘેર જઈએ એવી રીતે જાહેર કરો.”
 “જતાં હમોને કસુર તો કાંઈ જતાવ્યો નહીં ને કહ્યું જે અમારા”
 “કલ્પ પ્રમાણે દંડ આપશે ત્યારે તમારો ખુલાસો થશે નહી”
 “તો તમે કેદમાં ને કેદમાં હેરાન થશો ને જુએ મરશો. એમ કરતા”
 “ધણું દિવસ થઈ ગયા પછી હમોને ધણી ગજરામણ આપી”
 “તથા અમેએ રૂપૈઆ ૩૦૦) આપ્યા ને તેમના કલા પ્રમાણે”
 “એક દસ્તાવેજ અમારી ખુશી નહીં જતાં તેમનાં કબજા નીચે”
 “પડ્યાથી લખી આપ્યો છે. માઠે ખબર આપુ છું જે સદરહુ”
 “લખેલા દસ્તાવેજમાં લખેલો મજકુર મારે કબજા નથી,”

“લા. શા. રઘુનાથદાસ હરજીવનદાસ.”

ઉપર લખેલા જુદામી વખતમાં બીચારા ગરીબ માણસોની તો કાંઈ દાદ પશુ લેતું નહીં ને મહા દુઃખે કરી પોતાનો છુટકો કરતા. એવા અનેક જુદામીની ઉદ્દેશુરનાં મહારાણાને જ્યારે ધણી રૂપિયા સંજગાઈ ત્યારે તેણે તે ટીકાવતને જબરદસ્તીથી હાથ ઉઠા-

વવા સુચના કરી તે ઉપર તેણે કશું પણ ધ્યાન ન આપનાં ઉલટી
ભીધો વગેરે સાથે કાંઈ ગાલમેલ કરીને પોતે પણ કેટલુંક લશ્કર
રાખવા માંડ્યું ને વૈષ્ણવો પાસેથી શ્રીજીને અંગીકાર થવાને ખ્હાને
જોરજુલમથી લીધેલો. પૈસો લશ્કર વગેરેના ખર્ચમાં ઉડાવવા
લાગ્યા. પછી રાણાએ બીજીવાર નમ્રતાથી કંઈ લખ્યું કે અમે જે
ગામો આપ્યાં છે તથા વૈષ્ણવો પાસેથી પૈસો લ્યો છે તે શ્રીજીના
નેક જોગ માટે છે, લશ્કર વગેરેનાં ખર્ચ સારું નથી. ઉપરાંત પણ
તમને લશ્કરની શી જરૂર છે. જ્યારે જ્યારે ભીડ પડશે ત્યારે
અમારું લશ્કર મોજુદ છે. માટે તમારે આવા મુખાંધ ભરેલા કાર-
ણમાં નાહક પૈસો ગમાવો નહીં. તે ખરી વાત ન સંભળતાં ઉલટું
જોર મારવા લાગ્યા કે તમે કોણ પુછનાર છો ? અમારી ઇચ્છામાં
આવશે તેમ કરીશું. રાણાએ કહાવી મોકલ્યું કે એ ગુમાન ના
રાખો. શ્રીજીમાં તમારે કાંઈ લાગતું નથી. તમારા પૂર્વજોએ
પોતાનો દાવો છોડી અમને સોંપેલો છે તેનું આ લખત જુઓ.

શ્રી હરિ

લિખિત વિઠ્ઠલરાય દામોદરજીએત શ્રી ગોવર્દ્ધનમાથજી કે દેવાલેખી-
સેવા શ્રી ચલ્લમાચાર્ય કરતે તા પાંછે શ્રી વિઠ્ઠલેશ્વર દીક્ષિત કરતે,
તુનેસાતવાલક શ્રી ગિરધરલાલજી શ્રી ગોવિંદજી શ્રી ચાલકૃષ્ણજી
શ્રી મોકુલનાથજી શ્રી રઘુનાથજી શ્રી યદુનાથજી શ્રી ઘનશ્યામજી જ્યોં
છેહોમાઈનસોંચેલેયોં इनके कुलसोंचले ज्याहियायाततेकोई घाडियाटिकरे सो
શ્રી નાથજી તેવિચ્છલ શ્રી નાથજીની ભૂમી મત્તાદ્રવ્યમાલમિલિકસો કાઢુકો-
દાપાનહી શ્રી નાથનીની મેદ અપને ઘર રાખેસો શ્રી નાથજીકો અપરાધી
લેખીક ગુનહગાર યહવાત માહારાજા શ્રી જસવતસિંહજી મહારાજા શ્રી
જયસિંહજી મહારાજા શ્રી વિઠ્ઠલદાસજીકે આગેંચુની મિતિ ચૈત્રવાદે ગુરો
સંવત ૧૭૦૩ મુસ્લમ શાહજહાનાવાદ.

મહારાજા

શ્રી જયસિંહજી

અન્નમ લી

રાજાજસવતસિંહ

રાજાવિઠલદાસજી

અન્નસાલ્હી

રાજાવિઠલદાસ

માહારાજા

જયસિંહજી

આ મુદ્દી

ફારશી દમકતમાં છે.

આ સખત મોકલ્યું તે પછી તેને પોતાની સલાહ ધમક રહ્યું તેથી કંઈ ગળુકાયું નહીં. તેથી રાખાને રીઝ ગઈ એટલે સાલ બાગમાં મહારાજ ગીરધરલાલ દીકાયતને કેદ કરી ફેંટની હા પાર કઢાડી મુક્યા. બીજી તરફથી એ ગીરધરલાલને ગોકુલની ગાદીનો વારસો મળેલો હતો તેની માલેદી ચંદ્રાવલી વડુછના હાથમાં હતી. તેના ઉપર પણ થોડા દિવસ અગાઉ ફરીઆદ કરેલી તે ફરીઆદીમાં ચંદ્રાવલીએ કહેવું કે પોતા ઉપર દિંદુ લો લાગુ પડતો નથી કારણ કે અસલ પ્રજાને સંપારી થઈ પાછા ગૃહસ્થ થયેલા તેથી તેઓ દિંદુઓથી બાહેર પતિત જાતિના ગણાવા જોઈએ. એવા પુરાવા આપ્યા એટલે ત્યાં પણ કંઈએ દારી ગયા તે રૂપિયા પાંચ સાત લાખ ખરચમાં ઉઠી ગયા. એ પ્રમાણે ગીરધરલાલની ઉઠાંત્રી થઈ ગઈ.

આ શ્રીનાથદ્વારની વાત કરી, ત્યાંથી યાત્રાળુઓ ગોકુળ મથુરા જાય છે. ત્યાં પણ દેવદર્શન ઇલાદિમાં કાળ નિર્મમન કરે છે. ધર્મના બોધ તરીકે રાત્રે કેટલીક રસ મંડળીઓ બરામ છે ને જે અંધો માટે કાટમાં ચઢનાથજી મહારાજને પ્રતિમાપર કહ્યું હતું કે જુદા છે તેવા અંધો વંચાય છે. વળી ત્યાં કેટલુંક બહુ જાણવા જેવું છે. કેટલાક સ્ત્રી પુરુષો હમેશના નિવાસી થઈ રહ્યા છે. કેટલાક ધરમાંડી બેઠા છે. તેમાં જાલણી ને બાટીઆ, બાટીઆણી ને વાણીઆ, વાણીઆણી ને હુહાણા એવી રીતે અને કેટલાક પોતાની ન્યાતિમાંજ ધરમાંડી બેઠા છે. ધરમાંડી બેસવું હોય તો ત્યાના મહારાજની આજ્ઞા લેવી પડે છે. એ આજ્ઞા લેવાને જે સ્ત્રી પુરુષને એક ધરમાં બેસવું પડતું હોય તે મહારાજને વિનંતી કરવા જાય છે અને કહે છે કે, અમારે જે જણને એકલા બેસી સેવા કરવા વિચાર છે. મહારાજ પોતાનો એ કામ ઉપરનો લાગો આશરે રૂ. ૧૧ કે ૧૨ છે તે લઈને આજ્ઞા આપે છે “ભલે જાઓ દાઉ મિલકે સેવા કરો” એવા થણા જોડાં વસે છે. આ શું નાતર, પુનર્વિવાહ કે, વ્યભિચારને ઉત્તેજન? જો કેયે પુનર્વિવાહ થાય કે તે સંબંધી કંઈ લખાય, બોલાય તો ચૈળુવો કુદાકુદ કરી મૂકે પણ આ પવિત્રમાં પવિત્ર સ્થળોએ શું થાય છે તે વિચારતા કે જોતા નથી. આમો ધર્મચારીની પણ અધમ સ્વાર્થવૃત્તિ કે અમે કહીએ

તેમ કરવું, પણ બીજો તેજ માર્ગ બતાવે અને ખરો બોધ આપે તો તે ન કરવું, કારણ કે લાગે જતો રહે. પણ હા, અહીં એક ભૂલ થાય છે કે સુધારાવાળાના પૂનર્વિવાહ ને આ નવા પ્રકારના નાતરામાં ફેર છે ખરો. આમાં ક્રિયા નથી, વળી વધુમાં આ નાતરાવાળાને જો દૈવયોગે ગભરું રહે છે તો અધુરેજ સોલોકમાં મોકલી દે છે, ને કદાચ જો અધુરે પાડી ન શકે તો પૂરે દહાડે પુરો કરીને શ્રી યમુનાજીનો સેવક કરી દે છે અને જલચર તે મોજ કરે અને સુધારાવાળા તો આ બાળકોને જીવતાં રાખે. અરેરે ! આથી અધિક પાપ તે શું હોય !

આ જત્રામાં પાછી એક આગળ જતાં કેટલાક વળી પરિક્રમા કે વતયાત્રા કરવા જાય છે. ત્યાંની અનેક હકીકતો પણ આવીને આવીજ હોય છે. એટલે વધુ વિસ્તારથી લખવા જરૂર નથી. વાસ્તવિક રીતે વિચારતાં આ રીતે આ સંપ્રદાયમાં જે જત્રાનું પ્રયોજન તે લેશ પણ સચવાતું નથી ઉલટું અંધનમાં પડાય છે. વળી જેઓ યોગ્ય અધિકારી નથી તેવાઓને ધન આપી ધનનો સદ્વ્યય નથી કરી શકતા. અનીતિને ઉત્તેજન મળે એવી રીતનું સર્વ બને છે અને સ્ત્રી પુરુષોના ચારિત્રો દુરાચારી ને ભૂલ વધુ બનવાના સંભવો રહે છે. આની અસર અગટ અગટ સંસાર વ્યવહારપર કંઈ જે તે ન હોઈ શકે.

શાસ્ત્રમાં સત્યજ કહ્યું છે કે;-

“સત્યં તીર્થં ક્ષમા તીર્થં તીર્થં મિન્દ્રિય નિગ્રહ ।

સર્વં ભૂત દયા તીર્થં તીર્થમાર્જનં વ મેવચઃ ॥ ૧ ॥

જ્ઞાન તીર્થં ધૃતિસ્તીર્થં મનસ્વીર્થં ઉદાત્તમ ।

તીર્થ્યો નાષપિત્તીર્થં ત્રિશુદ્ધિ મનસઃ પરા ॥ ૨ ॥

• અર્થ:-સત્ય એજ તીર્થ છે, ક્ષમા એ તીર્થ છે, ઈન્દ્રિયનિગ્રહ એ તીર્થ છે, બધા પ્રાણીઓ ઉપર દયા રાખવી એ તીર્થ છે, નમ્રતા રાખવી એ તીર્થ છે, જ્ઞાન, ક્ષમા, ઉદારપણ, મનનું વિશેષે કરી શુદ્ધ થવું તેજ પરમ તીર્થ છે-અર્થાત્ ઉપર કહેલા શુદ્ધિ જે સ્થળ અને મનુષ્યોમાં છે તેજ તીર્થરૂપ છે.

પ્રકરણ ૯ મું.

પુષ્ટિમાર્ગનો મોક્ષ.

આ પ્રકરણમાં મોક્ષ શું એની કંઈ વિસ્તારી શાસ્ત્રીય ચર્ચા નથી કરવાની. તેમજ આ સંસારમાં દેહ અંતર્યુત્થાન સ્વરૂપ વિચારી તેથી અન્ય સ્થિતિમાં એનાથી વધુ ઉચ્ચતર સ્થિતિ એ શ્રવ પ્રાપ્ત કરી શકે છે તે બાબતનું ઉંડું નિરીક્ષણ પણ નથી કરવાનું. દુનિયામાં જે જે પંથ, સંપ્રદાય કે ધર્મ ઉત્પન્ન થયા છે તે પ્રત્યેક ધર્મના સિદ્ધાંતમાં શ્રવનો મોક્ષ થવાની તરેહવાર કલ્પનાઓ જોડી કાઢી છે. મોક્ષનો ચોતપોતાના સિદ્ધાંતની ભાવના મુજબ વિવિધ અર્થો કરવામાં આવે છે પણ સામાન્ય રીતે શ્રવને જન્મમરણાદિકનું જે મહા દુઃખ ભોગવવું પડે છે તેમાંથી છુટી પરમ આનંદ પ્રાપ્ત કરવો એમ માનવામાં આવે છે.

આપણે આ પ્રકરણમાં, આ સંપ્રદાયમાં મોક્ષ કેવી રીતે માનવામાં આવે છે તે દ્રષ્ટિમાં જોઈશું.

આ સંપ્રદાયવાળા બહુધા શાંકર સિદ્ધાંતોપર આધેષ કરી ચોત્તાનો મત કહ્યો છે. શાંકર સિદ્ધાંતમાં જ્ઞાને કરી, અજ્ઞાન દૂર થવાથી, જળ સ્વરૂપનું જ્ઞાન થવાથી શ્રવનો મોક્ષ સ્વીકારવામાં આવે છે. તે સંબંધમાં એ લોક કહે છે કે શ્રવનોજ નાશ થાય તો પછી તે મોક્ષ શાનો? એતો એ શ્રવને સુખ પણ નહીં ને દુઃખ પણ નહીં. કેવળ શ્રવજ બ્રહ્મમાં લીન થઈ ગયો એટલે શ્રવજ મરી ગયો, તો એ મોક્ષ કંઈ કામનો નહીં. પણ શ્રવ કાયમ રહે ને ત્યંત્રે અખંડ સુખની હમેશ સુધી પ્રાપ્તિ રહે ત્યંત્રે નામ મોક્ષ છે.

એઓ માને છે કે અમારા માર્ગમાં જે આવશે તે સુખ પછી “ગોલોક” નામના ધામમાં જશે. ત્યાં તે જગ હમેશ શ્રી કૃષ્ણની સેવા કરી અખંડ રાસકીડાનું સુખ ભોગવશે. એમ એઓએ મોક્ષ કહ્યો છે. કહે છે કે ત્યાં નિત્ય તૃપ્તિ રહે છે.

કોઇ વાતની ઉપાધિ નથી. પુરૂષ કરતા સ્ત્રીઓની કામવાસના કહે છે 'છ ગણી કે પ્રબલ હોવાથી તેઓને વધારે સુખ પ્રાપ્ત થાય છે, આથી પુષ્ટિમાર્ગમાં જે શિષ્યો આવશે તે મૃત્યુ બાદ ગોપી થશે અને ગોલોકમાં જશે. ત્યાં જઈ શ્રી કૃષ્ણ સાથે અથવા હેના અંગમાંથી બીજા સ્વરૂપો વા ગોપો નીકળીને તેમની સાથે અખંડ રાસક્રીડા કરશે. તેથી તે જીવને અત્યંત પરમસુખની પ્રાપ્તિ થશે.

વલ્લભાખ્યાન નામનું કાવ્ય એ માર્ગમાં બહુ ઉત્તમ ગણાય છે તથા વૈષ્ણવો હેને ઘણાં પ્રેમથી હમેશ ગાય છે હૈમા કહ્યું છે કે સ્વર્ગાદિક અનેક લોક છે અને હૈમા પરમેશ્વરની આવી આવી ઘણી લીલા છે પણ,

તે પરી પુરુષોત્તમ અલગા લીંગ અચલ વિહારજી ।

વલ્લભાની ને મોહમારગી સ્વને નહીં રેવારજી ॥

ઇત્યાદિ ત્યાનુ ઘણુંક વર્ણન કરી કહ્યું છે કે બધા લોકોની પુરુષોત્તમના લોક અળગા છે ત્યાં તે અચળ વિહારની લીલા કરે છે. તે પુરુષોત્તમ સાથે બ્રહ્મણી અને મુક્તિમાર્ગને સ્વપ્ને પણ વ્યવહાર નથી ઇત્યાદિ એ આખ્યાનોમાં એ લોકો ગોલોકનું ઘણુંએક વર્ણન કરે છે

બીજું એક 'પવિત્રા મંડળ' નામે એ માર્ગનું પુસ્તક છે હૈમા પણ ઉપર લખેલી ગોલોકની વાતોનું સવિસ્તર વર્ણન છે હૈમા પણ બધી એવીજ રાસક્રીડાની વાતો લખી છે

એ શિવાય બીજાં કેટલાક પુસ્તકોમાં પણ છટી જવાઇ મોક્ષ સંબંધી હકીકત મળે છે પણ દ્વાદશકુંજ નામનું એક પુસ્તક છે હૈમા તે એ ત્રીલાજ વર્ણવેલી છે. આ પુસ્તકની ઉત્પત્તિ કેવી વિચીત્ર છે તે જોશું હૈમા વલ્લભાચાર્યજીના પુન વિફલનાયજી અર્થાત ગુસાઇજી જાણે અજ્ઞાન હોય તે દષ્ટે લખે છે કે ગુસાઇજી ને કૃષ્ણદાસ અધિકારીએ શ્રીજીના દર્શન બધ કરી મક્યા હતા તે વખતે ગુસાઇજી આમતેમ રખડી વખત પૂરી કરતા એક દિવસ આચારજીની બેઠકમાં દામોદરદાસ હરયાની દર્શન કરવા ગયો હતો

તેમણે ગુંસાઇએ રહતા નેપા, આપી તેણે લેને રહમનની રહતા બંધ કર્યા, અને કહ્યું કે આમ રાવામાં કંઈ વળ્યું ? ચાલો કંઈ ઉપાય કરીએ. ગુંસાઇએ સામ જોઇ કહ્યું કે તમારા બાપનું સરમણું મેં તમને અમુક દિવસે કરાવેલું તેની દક્ષણા આપવાની કહેલા તે આપી નથી તે આપો. આપરથી દામોદરદાસે કહ્યું કે મારી પાસે બીજું તો કંઈ નથી પણ મહા પ્રભુએ આપણા માગનો સિદ્ધાંત મળે કહેલા છે તે કહે તો આપું. આ વાત ગુંસાઇએ સ્વીકારવાથી દામોદરદાસે તે કહેવાનું પ્રારંભ કર્યું. તેમાં આ સંબંધમાં કહે છે કે પુષ્ટિમાગી, વૈષ્ણવ કેાઇ મૂલ્ય પામે છે કે તત્કાળ લેને વાસ્તે એક ગોપિકા (બી) કું બોળાયું તેમાર કરી મહેલું હોય છે તેમાં તે પ્રવેશ કરે છે. પછી તરતજ લેને ગોલોકની ચાર ગોપીઓ લેવા આવે છે. તે તેડીને લઇ જાય છે. રસ્તામાં કેટલાક લોક (સ્વર્ગાદિ લોક) આવે છે તે દેખાડતી દેખાડતી તે ગોપીઓ પેલા નવી ગોપીને લઇ જાય છે. તે પછી વચમાં એક મોટી પાજ આવે છે. તે ઉપરથી પાંચે જણી ચાલી જાય છે. પાજની બન્ને બાજુઓમાં મોટી મોટી ખાઇઓ હોય છે. તે ખાઇઓમાં અનેક સુંદર સુખમય સાધનો સહિત સુંદર પુરો રહેલા છે. (આ પુરો તેમજ તેમનાં સુખ સાધનોનું કેટલુંક વર્ણન છે.) હવે આ નવો શ્રવ ગોલોકમાં જતાં જતાં આ જોઇ લક્ષ્યાઇ તો તરત તેમાં પડી જાય અને ત્યાંના દેવતાઓ સાથે સુખ ભોગવે છે, પરંતુ જો તેમનું મન ડગે નહીં તો તે શ્રવ તે ચાર સ્ત્રીઓ સાથે પેલે પાર ઉતરે છે અને ત્યાંથી થોડું ચાલે એટલે ગોલોક ધામ આવે છે. તે ગોલોક ધામની કાંતિ કરોડો સ્વર્ગના જેવી છે. ત્યાં રત્ન જડીતે મહેલ છે. દંદાવન છે. યમુના નદી છે. મેર છે. ત્યાં તે શ્રવને શ્રી કૃષ્ણ તથા સ્વામિનીશ સન્મુખ લઇ જવામાં આવે છે. પછી તે શ્રવને બધું ગોલોક દેખાડવા તેઓ ચાર ગોપીઓને આગા કરે છે. પછી બધું બતાવી કૃષ્ણ સન્મુખ પાછો લાવવામાં આવે છે. પછી સ્વામિનીશ પાસે લાવવામાં આવે છે. પછી સ્વામિનીશ તે શ્રવ ને કુંજમાથી વિહુરી (વિષ્ણુ) યજ્ઞ પુર્વે ઉપર પડ્યો હોય તેજ કુંજમાં પ્રાપ્ત

દાખલ કરવાની તે ગોપીઓને આજ્ઞા કરે છે. તે પ્રમાણે તેઓ તરે છે. કેાઇ પુસ્તકમાં લખે છે કે પુરુષમાં શ્રી કૃષ્ણ એકલાજ છે તે ગોપીઓ સાથે અનેક પ્રકારની રાસક્રીડા કરે છે; કેાઇક પુસ્તકમાં લખે છે કે શ્રી કૃષ્ણ પોતાના અંગમાંથી કરોડો ગોપો ઉત્પન્ન કરે છે. તે ગોપો એક એક ગોપી સાથે અખંડ રાસક્રીડા કરે છે. એટલુંજ નહીં પણ તેની વિગતો તેમજ ફીકર્મોના વર્ણન પણ જોવામાં આવે છે.

આટલું સંક્ષિપ્ત વર્ણન વાંચવાથી ખાતરી થશે કે આ પ્રકારનો મોક્ષ કેવળ અશાસ્ત્રીય છે. એ માર્ગની દેવસેવાના પ્રકરણમાં આપણે વૈષ્ણવોએ કેવી રીતે સેવા કરવાની હોય છે તે વિચારી ગયા અને તે સેવકો કે લકતો મૃત્યુ પામ્યા બાદ આવી રીતે સ્ત્રી અને અને તેમને ગોપિઓ બધે ફેરવતી ફેરવતી આમ લઇ જાય વિગેરે જે કથન આપણે જોઇ ગયા એ મોક્ષ તે કેવો વિચીત્ર ને હાસ્ય જનક લાગે છે. સ્ત્રીનો અવતાર ધરવો પછી તેનું ગોપી સાથે ફરવું તેમજ કુંજમાં બાર સ્ત્રી સરદારની આજ્ઞામાં રહેવું વિગેરે મોક્ષની કલ્પનાઓ કેવલ બાળખેલ જેવી લાગે છે. આ કલ્પનાજ કંઇ વિચીત્ર જ્ઞાતીજનક છે. સંસારીને વધુ સંસારી બનાવી પરલોકમાંયે કામવાસનાની તૃપ્તિની વાત લાવે છે. ત્યાંયે ખીજે કરોઠા ધંધો કરવાનો નથી. જીવને જ્ઞાતે કરી સન્નિધાનંદ પ્રાપ્તિ નહીં પણ ત્યાંયે સર્વ ઇન્દ્રિયો ને વાસનાની તૃપ્તિ. જીવતાં જીવત ગુરુઓની અનેક ચેષ્ટાઓ જોઇ લાવકડીઓ કહેશે એ તો બહારો સુખ દે છે અને મુઆ પછી તો સ્ત્રી પુરુષ બધા જીવોની ગતિ અને મોક્ષ ઉપર આપણે જોઇ ગયા. ધણા લેખકો હાલના જમાનામાં આવી વાતોને જે રૂપમાં લખેલી છે તે ઉઠાવી અનેક મનમાનિત રૂપકો કલ્પી અનેક તરેહના અલંકારમાં ને આધ્યાત્મિક અર્થમાં ઘટાવવા પ્રયત્ન કરે છે, અને એવું બતાવવા પ્રયત્ન કરે છે કે એમાં ગૂઢ તત્ત્વ ચિંતન રહેલું છે પણ ઉપરની હકીકત જે માત્ર દુકમાં જોઇ એ હકીકત તેમજ અન્ય અનેક વર્ણનો જોશે તો પછી લાગ્યેજ કેાઇ ઉંડી શીઘ્રશીના અલંકારના પડ ચઢાવશે. અલંકારો સાહિત્યમાં આવે છે. રૂપકો પણ વર્ણનોમાં પ્રાસંગિક ગણાય છે અને તે

પ્રત્યેક આદિત્યમાં હોય છે. પણ અગ્રેજી મનમાનિત તરંગી કલ્પના-
ઓથી ગ્રંથાવી આકાશ પુષ્પોમાંથી વાસ પ્રાપ્ત કરવાની આશા
રાખી એ માનસિક પ્રક્રિયાઓની દુર્ગંધતા કે દૂરપયોગ છે.

ધણીવાર લેખકો પ્રાચીન મદાપુરોને પણ આવી રીતે અલંકારમાં વર્ણન કરે છે અને ફલાણું તે માયા ને નાડી, ને ફલાણું તે આત્મા ને, ફલાણી તે સુદ્ધિ ને ફલાણું તે આ, પણ તે વખતે વિસ્મરણ કરે છે કે શું ત્યારે એ અતિદાસિક પાત્રો મયાજ નહોતા? અને મોક્ષ પ્રકરણની ઉપથી હકીકતમાં તે આની વધુ ઉંડી ચર્ચાની પણ જરૂર નથી. સારી દ્રષ્ટિએ એની અશાસ્ત્રીયતા તરત દ્રઢમણ સકારી.

પ્રકરણ ૧૦ સું

આ માગવાળાએ કરેલી બીજા માગવાળાની નિંદા.

* આ દેશમાં પ્રત્યેક આન્તિક હિંદુના મનમાં ધાર્મિક જીવન એજ વાસ્તવિક જીવન છે એવી દૃઢ માન્યતા રહેલી હોય છે. મનુષ્ય જાતિનો હીન અવસ્થામાંથી ઉદ્ધાર કરવા માટે ધર્મના પુનરુદ્ધારની આવશ્યકતા ખાસ સ્વીકારવામાં આવે છે, પરંતુ મૂલ્ય રૈદિક ધર્મના વિપ્લવ અને વિનાશ પછી સુદ્ધ ધર્મથી માંડી અત્યાર સુધીના જેટલા પંથ સંપ્રદાયો નીકળ્યા તે સર્વથે યોગ્ય યોગ્યતાના પંથને ઉંચો માની અન્ય માગને જરા નીચો ઠરાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે, અને તેમ કરી ભોળા શિષ્યોને ભમાવવા પરમતની નિંદા કરવાનું સુંક્યા નથી.

અત્યાર સુધી આપણે આ પંથની જે કેટલીક હકીકત વિચારી તે પરથી એટલી તે ખાતરી થાય છે કે એમાં કંઈ ખાસ ધર્મતાન આપવામાં આવતું નથી. માત્ર અમુક જોવા દર્શન.

ક્યાં કે કરાવ્યાં શિવાય વિશેષ કશું નથી. તત્ત્વજ્ઞાનની શાખામાં ફેર છે અને તે શુદ્ધાદૈતિ છે પણ તેમાં વિચાર ભેદ એ જ્ઞાનચર્યાનું કારણ બને છે. તેથી નિંદાની આવશ્યકતા રહેતી નથી. છતાં શંકરાચાર્ય સરખા તત્ત્વજ્ઞતાની પણ સખ્ત નિંદા ક્યાં શિવાય રહ્યા નથી. દેશમાં પરરાજને લીધે તેમજ મતાંતર સહિષ્ણુતા વધવાથી તેમજ પરસ્પર વ્યવહારિક સંબંધને લીધે અને પોતાના ધર્મવિચારો ને સિદ્ધાંતના અજ્ઞાનને લીધે જાણે જોકે બધા એક જવા દેખાય છે છતાં જો પુસ્તકો જોવામાં આવે તો કેટલી ને કેવી નિંદા કરવામાં આવી છે તે જાણવામાં આવે. આટલા ઉપોદ્ધાત પછી એ માર્ગવાળાએ ક્યા ક્યા માર્ગવાળાની નિંદા કરી છે તે જોઈશું.

૧ શાંકર સિદ્ધાન્ત.

વલ્લભાચાર્યનો મોટામાં મોટો શત્રુ તે શંકરાચાર્ય છે. આનું સામાન્ય કારણ એ છે કે હિન્દુસ્થાનમાં શંકરાચાર્યનો સિદ્ધાન્ત સૌથી અધિક પ્રખળ છે. એમાંની ઘણીક બાબતો વેદાનુકૂળ પણ છે તેમજ એમાં શાસ્ત્રાધ્યયન કરવા તેમજ જ્ઞાન, યોગ વિગેરે સંબંધી ઠીક ખોધ પણ છે. આને લીધે વલ્લભવંશીઓને ભય લાગ્યો કે જ્યોતે પોતાના મતમાં ખેંચી લીધા છે તે જો વખતે શંકર મતાનુયાયિની વાત સાંભળે તો તે તરત વિરુદ્ધ થઈ જાય આ માટે પુષ્કળ નિંદા કરી છે. શાંકર સિદ્ધાંતીઓ આ બધું જુલો ગયા હોયું કારણ ઉપર આપણે લખી ગયા છે વળી વલ્લભો સંપ્રદાયના આવા પુસ્તકો તેઓમાં જોઈએ એટલાં પ્રચરિત નથી, તેમજ શાસ્ત્રવિચારના પુસ્તકો વાંચવાનો જોખ સામાન્ય લોક વર્ગમાં છે નહીં, અને જ્ઞાનજુ જેવી લિક્ષાવૃત્તિપર જીવનારી આશ્રિત કામમાંજ શાંકર સિદ્ધાંતીઓ વિશેષ છે. ગુસાંધુ જીએ વિદ્વનમંડળ ગ્રંથમાં ગાલિપ્રદાન કરેલું છે એ આગળ જોઈ ગયા અને લખે છે કે શંકર પ્રચ્છન્ન વૈદોષી પ્રતિષ્ઠી નિરંકુશ તત્ત્વજ્ઞે તુંદસ્ય ઇત્યાદિ. વળી અષ્ટાક્ષરની રીકમાં ગુસાંધુજીએ કહ્યું

છે કે, જાકે કંઠમે યા હસ્તમે જ્ઞાપકની માલ્ય દોય તે મૂલક મમાન કે. યાકો 'સ્વરમ' હો જાય તો સંચેલ જ્ઞાન જાનો પદે ઇત્યાદિ. કહેયું છે. એટલુંજ નહિ પણ અનેક તરેહની વાતો જોડી કાઢેલી છે જે સર્વ બધી આપવી બને એમ નથી. પણ 'દ્વારકેશજીની ભાવના'માં મહાદેવજી વિશે આ પ્રમાણે વિચાર જણાવ્યા છે. "શિવરાત્રીનો ઉપવાસ મર્યાદા ન કરવો, ઔર કુંડળ કરિકે શિવાજ્યમાં જાવનોહુનાહિ, સદ્ગુણ શિવ દીસે દોય તો દાવ જોડીકે ચય શ્રી કૃષ્ણ કરવો, યવ મક્ક હે યા તેં ઔર ગુપ્તી માર્ગીય મગવદી અપનો સ્વરૂપ વિચારે તો શિવ આત્મ તં યા વો જય જી કૃષ્ણ કરદે, યા તેં જો શિવજો ચતુરથ જો ધ્યાન મતિસોમનીની મદે ઔર ગુપ્તી મક્કવો નવ મક્કનો આત્મનિવેદન તારે તો ગુપ્તી વી ર તા તેં ગિય યાંવી પ્રણિપત કરે, ઔર વચ્ચે કરિ કે શિવાજ્યમે જાય તો ગિવજો યદ બાજા હય જો જીવજો રહિર મુગ્ય કરો તા તેં ન જાયે" અર્થ સ્પષ્ટ સ્વમજાપ એવો છે. શિવને તો માત્ર ચતુર્થ ધ્યાનલક્ષિત તે મયાદા માર્ગની સિદ્ધ થયેલી તે તો આ પુષ્ટિમાર્ગીને પ્રણિપત કરે તે તે છતાં જાય તો શિવને આજા છે કે જીવોને બહિર્મુખ કરવા માટે ન જાયુ.

શિવપૂજનની પણ આ પ્રમાણે નિંદા કરવામાં આવી છે અને 'દ્વારકેશજીની ભાવના'માં વૈષ્ણવોને બમાવવા કલ્પિત વાતો લખી છે. આ બધી અસમ્ય એટલી છે કે જાહેરમાં મૂકવા યોગ્ય નથી. શૈવમતની પૂજની કેટલીક અસમ્ય, કલ્પનાની વાતો શૈવ પ્રથમાં કેવળ નથી એમ તો નથી પણ વૈષ્ણવોએ તેમાં અતિશયોક્તિ કરીને રૂપ મળ કરતાં ઘણું વધારે ખરાબ આપ્યું છે.

દેવી મતની નિંદા.

હિંદુસ્થાનમાં દેવી પ્રથમ પ્રબળ છે. તે માર્ગમાં જ્ઞાનપાનો દિકની (અલક્ષ્ય અધેમ મટીને) તથા રાસલીલાની બાબત પુષ્ટિ માર્ગને મળતી છે. તેથી પોતાના વાગમા પૂરેલા શિષ્યો તે માર્ગમાં નાસી ન જાય તેવી યુક્તિઓ પણ બહુ કરી છે, અને દેવીને પોતાથી હલકી કરવીને તેની જાદુશક્તિ કાઢી નાખી છે.

નીજ વાર્તાદિ પુસ્તકોમાં આ સંબંધમાં અનેક તરેહની નિંદાથી ભરેલી વાર્તાઓ લખી છે વિસ્તાર લયથી આપી શકતા નથી. વળી પુષ્ટિ માગ્યાં એક ઘોળ ગાય છે કે “વે વૈષ્ણવે કૌંઈ દેવીરે, જઈ દુવામાં નાલી દેવીરે” વિગેરે. આ બધી વાર્તા એવી છે કે નહાના બાલકને પણ માનતા અચકાવું પડે એવી હાસ્યજનક છે.

રામાનુજ સંપ્રદાયની નિંદા.

આ પછી હવે રામાનુજ સંપ્રદાયને સપાટામાં લે છે તે જોઈએ. રામાનુજ સંપ્રદાયનો પગદંડો સારી રીતે પ્રવેશલો છે. આ સંપ્રદાયમાં વિદ્વાનોની સંખ્યા પણ પ્રમાણમાં ઠીક છે. તેઓના મંદિરોમાં ધર્મચર્યા, પોથી શ્રવણુ વિગેરે કાંઈ ને કાંઈ થતું રહે છે. શ્રી રામચંદ્રજીને પુસ્તકોમાં ભગવાન કહેલા છે તેમ એ માગ્યાં નીતિ રીતિ પણ કેટલેક અંશે સારી છે. આ કારણોને લીધે પુષ્ટિ માગીએ જાયું ને આ સંપ્રદાયમાં જે આપણા શિષ્યો જાય તે આપણા પરથી ભાવ ઉતરી જાય, તેથી તેના દુષ્ટદેવ રામચંદ્રજીને હલકા ઠેરવવા એઓએ પ્રયત્ન કર્યા છે. પુરાણોમાં તેમજ મહાભારતાદિ પુસ્તકોમાં રામચંદ્રજીને સાક્ષાત્ ભગવદાવતાર તરીકે ગુણગાન કરેલા છે એટલે તેમને આ બધા પુસ્તકો ખોટા ઠેરવી કે તેમાં ફેરફાર કરી હલકા ઠેરવી શકાય નહીં માટે બીજી યુક્તિ કરી છે. પોતાના પુસ્તકમાં રામચંદ્રજીને મર્યાદા માગી માની પંદર કળાના અવતાર તરીકે સ્વીકાર્યા છે ને કલ્પિત વાર્તા ઉપજાવી છે. નિજ વાર્તામાં લખે છે કે શ્રી આચાર્યજી મહાપ્રજ્જી એક વખત અયોધ્યામાં પધાર્યા. ત્યાં રામચંદ્રજીને મળવા ગયા. તે વખતે રામચંદ્રજીએ ઉઠી ઉભા થઈ “પૂણુ” પુરુષોત્તમાયનમઃ” કહીને તેમનું સન્માન કર્યું, અને હાથ જોડી ઉંચા આસનપર બેસાડ્યા. વળતાં વલ્લભાચાર્યજીએ “મર્યાદા પુરુષોત્તમાયનમઃ” કહી હાથ જોડ્યા નહીં. આપરથી હનુમાનને શંકા થઈ, તે વલ્લભાચાર્યજી ગયા પછી રામચંદ્રજીને પૂછ્યું તો રામચંદ્રજીએ ઉત્તર આપ્યો, કે હું એની પાછળ જ એટલે તેને કારણુ સહમજશે. હનુમાને તે પ્રમાણે કર્યું અને ત્યાં

જંઘ લુએ છે તો નાપુ' કે રામચંદ્ર તો અહિં' છે. પાછા જ રામચંદ્રના ધરમાં જંઘ લુએ છે તો ત્યાં પણ બોલા જોવા. પછી રામે પૂછ્યું 'શું જોયું?' તો હનુમાને કહ્યું 'મહારાજ સર્વત્ર આપ બિરાજો છો. આ પરથી રામચંદ્રએ ખુલાસો કર્યો કે મહારા કરતાં એ વિશેષ તેથી એ મહાર' રૂપ લઈ શકે' છે અને હું એનાથી એટલો ઓછો તેથી 'એનું' રૂપ મહારાથી ધારણ થઈ શકતું નથી. આપરથી બિચારો હનુમાન તો પૂછકું ધાલી બેસી રહ્યો.

હવે આ વાત વિશે શું લખવું? વિચારતાયે નથી જે રામચંદ્ર તો છેક ત્રેતાયુગમાં થઈ ગયા તે સ્વધામ 'ગયા' ત્યારે અયોધ્યાના સધળા જીવોને સાથે લેતા ગયા ત્યારે ચારસો વરસ પર થમલા વલ્લભાચાર્ય'એ એમને અયોધ્યામાં શી રીતે મળ્યા? આથી અધિક ગપ્પાબટક તે શું હોય?

રાધાવલ્લભી અથવા ગોડીઆ ગુસાંધને સંપ્રદાય.

બંગાળના રાધાવલ્લભી સંપ્રદાયમાંથી આ લોકોએ ચોરી કરી પોતાનો પંથ બોલો 'કર્યો' છે. તેના ધણા ખરા કૃષ્ણ ભક્તિના સંગીતમય શૃંગારી પદો અને વાતોની ચોરી કરી પોતાના 'સંપ્રદાયમાં' દાખલ કર્યાં છે. છતાં તેને હલકો પાડવા મત્ન કર્યો છે. તાજ સાહિત્યમાં તે પંથની નકલ હોવાથી તો તેમ ન બને ત્યારે બીજી યુક્તિ અજમાવી છે. રાધાવલ્લભીનો પ્રથમ આચાર્ય કૃષ્ણ ચૈતન્ય થઈ ગયો છે. તેના સંબંધમાં નિજ વાતોમાં લખે છે કે એક સમયે ચૈતન્યને વલ્લભાચાર્ય સાથે સંવાદ થયો. તેમાં ચૈતન્ય હારવા ઉપર બોલ્યો ત્યારે વલ્લભાચાર્યને મુઝાવવા પ્રશ્ન કર્યો કે 'તુમ રામકૃષ્ણમે' બેદ કર્યો, ગિનતે હો, ત્યારે વલ્લભાચાર્યે કહ્યું 'હમારે તો કૃષ્ણ કૃષ્ણમે' બેદ હો તો હિર રામકૃષ્ણ કી કહા કયા કહની' ત્યારે ચૈતન્ય હરમાઈ ગયો ને પગે લાગ્યો અને આપ બેડે હો કરી ચાલ્યો ગયો' આ વાતમાં પાછું 'એજ વિચારવાનું' કે ચૈતન્યને સાતસો વર્ષ થઈ ગયા ને વલ્લભાચાર્ય'ને તો ચારસો થયા તો આ શી રીતે બન્યું?

આ પ્રમાણે એએએ દેશ, કાળ, સમયભેદનું કે કોઈપણ
જાતનું અંતર ધ્યાનમાં રાખ્યા શિવાય સૃષ્ટિક્રમ વિરુદ્ધ મરહુમાં
આવે તેમ તાલમેલ લગાવી લખી માયું છે. આ પ્રમાણે એ
લોકોના પુસ્તકમાં સ્વાયં સાધવા માટે સૃષ્ટિક્રમ વિરુદ્ધની ટેકાણા
વગરની અનેક વાતો બોળાને લખાવવાં અને અંધ શ્રદ્ધાળુને
અજ્ઞાની બનાવવા લખવામાં આવેલી છે.

આ માર્ગમાંથી ફેટલા ફાંટા.

સંપ્રદાયના શરૂઆતના કાળમાં કુદૃશ્ય ક્ષેત્ર કે અતિશય
સ્વાયંના કારણે એ માર્ગમાં ફેટલાક ફાંટાઓ પણ પડ્યા
હતા. તે સંબંધી થોડી વિગત લખીશું.

૧ એ માર્ગના મળ પુરુષ વલ્લભાચાર્યજી અથવા આચાર્યજી
મહાપ્રભુજી તે સ્થાપક છે. માર્ગનું નામ પુષ્ટિમાર્ગ સખ્યું
એટલે એમાં વેદશાસ્ત્રની, વર્ણાશ્રમની, કે લોકવ્યવહારની કોઈ પણ
બંધર નથી. મૃત્યુ બાદ ગોલોક પ્રાપ્તિ માને છે. આ સર્વનો
છેલ્લે છેલ્લે ત્યાગ કરી પોતે દંડી સંન્યાસી થયા. વર્ણાશ્રમ
સાથે પુષ્ટિમાર્ગને હાડવેર છે. વિદ્વાન મંડળમાં ભેળું પુષ્કળ
ખંડન કરવામાં આવેલું છે.

જે માર્ગ માટે જીવજીવ મહારાજે કહેલું કે 'આશ્વાત્ત વેદંતે
અધિકદે' અને 'પુરણ પુરુષોત્તમ' સાથે 'વ્રજજાની ને મોક્ષમાર્ગો
સ્વપ્ને નદિ વ્યવહારની' ભેનો ત્યાગ કરી દંડી સંન્યાસી થયા. એ
કેવું અજાણી ભયું છે, અને હાલના મહારાજે તો કોઈ સંન્યાસી
થતા નથી. તો સંપ્રદાયમાં સત્ય સિદ્ધાન્ત કયો ભેનો વિવેક
વાંચકેજ કરવો.

૨ે યુસધિજીના હાકરા ગોકુળનાથજીએ પોતાનો પંથ જુદો
થલાવ્યો છે. તેમાં સેવકને એમ મનાવ્યું છે કે મારા શિવાય
કોઈને માનવું નહીં. તે એટલે સુધી કે શ્રી કૃષ્ણ સુદાને પણ
માનવું નહીં. આ બાબતમાં વૈષ્ણવને એમ સહમતવ્યું છે કે

“ગોકુળનાથજી જનમ્યો, ત્યારે ગુસાંધજી સેવામાં હતા તેમ માણસે આવી ખબર આપી કે મહારાજ પુત્ર જન્મ થયો. ત્યારે ગુસાંધજીએ કહ્યું કે મ્હને સેવામાં વિદ્ય કયું (એટલે જન્મનું અરોચ્ય થયું એટલે સેવા ન થાય) તથા એ પુત્ર પોતાનો માર્ગ જુદો ચલાવશે એ કારણથી જુદો ચલાવ્યો.” જુઓ કેવી હસવા જેવી વાત છે? આ સંબંધમાં એ મતના ખાસ જાણીતા એક પડિત જણાવે છે કે “વલ્લભાચાર્યજી સંપ્રદાય મેંસે નીકળી હુઇ યહ એક બી પ્રબલ શાખા હૈ જાશે” ગુજરાત મેં બહુતેરે આદમી વ્યાપ્ત હો રહા હૈ—ઇસ મત કે માનને વાલે એક પ્રકાર કે શુદ્ધ વા બનીએ લોગ હૈ. કહતે હૈ કે વલ્લભાચાર્યજી કે પૌત્ર ગોકુળનાથજી કે શિષ્ય મોહનદાસ નામ કે મુખ્ય, ઐવ વલ્લભદાસ, સુંદરદાસ પ્રભૃતિ તદનુચારિ લોકોને ઇસ સંપ્રદાયજી સ્થાપના કીયા હય. ઇનકે દષ્ટિ દેવતા વહી ગોકુળનાથજી કું માનતે હૈ; ઐર શ્રી કૃષ્ણ, બલદેવ, વલ્લભાચાર્ય. ત્રિકુલનાથ (ગુસાંધજી) સખ ઉનકે નોકર. આપસે બડા કોઈ નહીં. સેવયં શ્રી કૃષ્ણ ઉનકે દ્વારાપાલ ઠરાયા હૈ, ધર્મ અંધ ઉનકે ગુજરાતી ભાષામાં હૈ..... વિવાહ કેવલ અંગ્રેજી ભાંતિ હાયહી પકડ કર, કર લેતે હૈ. ઐર મરણ મેં કેવળ શખ દાહ કર લે તે હૈ, ક્રિયા કુછ નહીં કરને,..... ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ.

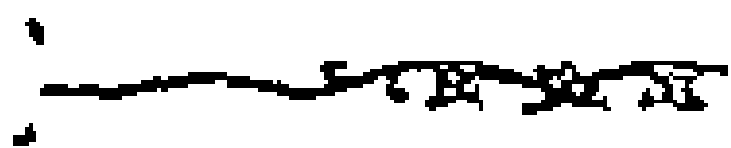
૩ ગોકુળનાથજીનો ભત્રિજો ગોપાળલાલ કરીને હતો તેણે વળી જુદો પંથ કાઢ્યો છે. તે વળી પોતાનેજ મનાવે છે. પંથ નવીન ચલાવવાનું આમ કારણ ગણાય છે. એ ગોકુળનાથજી સાથે એક વખત ભર્ય ગયો. ત્યાં ગોકુળનાથજીના ઘોડાપર બેસીને જતો હતો. રસ્તામાં ગોકુળનાથજીના સેરકે મળ્યા તેણે એને હાથ ન જોડ્યો ને ગોકુળનાથના ઘોડાને દંડવત કર્યાં તે પરથી એને ઇર્ષા થઇને કેટલાક ને સંહમનથી શિષ્યો કર્યાં ને એ રીતે માર્ગનું સ્થાપન કયું. એણે પોતાને હાથે ઘોળકામાં વડનું ઝાડ રોપ્યું છે. બીજા ટોળીઓ માફક આ ઝાડના બહુ ચમત્કાર વર્ણવ્યા છે. તે વડને દેવતા પેઠે પૂજે છે, ભોગ ધરાવે છે, આરતી કરે છે, વાગા

વન્ન પહેરાવે છે. મંત્રોપદેશ લેવા 'હાય' તો સંધળા તે ઝાડ . આગળ આવી લે છે.

૪ આસરે સંવત ૧૯૧૫ થી ૧૯૨૦ સુધી એક મહારાજ મુજબ આવ્યો હતો તે મહારાજ ત્રિપુડ ધારણ કરતો, રૂદ્રાક્ષની માળા પહેરતો તથા શિવની ભક્તિ કરતો. બીજા મહારાજ તથા કેટલાક વંશજો તોને ઘેરે મહારાજ કરી કહેતા પણ તે પોતાના ખરા ભાવથી એ આચારણુ કરતો.

૫ કેટલાક મહારાજો વામ માર્ગમાં ગયલા સાંભળ્યા છે. અને ઉંચ વર્ણના હિંદુઓને ખાવા પીવા જેવી ચીજ નહીં તેવી તેઓ એ ભક્ત કરેલી સાંભળી છે અને તેની બહુ ખારીફીથી તપાસ કરી ખાતરી કરેલી છે.

આ પરથી જણાશે કે વેદ કે શાસ્ત્રના જ્ઞાન વગર મરજીમાં આવે તેમ અનેક કરણોને, લાંબે સ્વાર્થ ખાતર સંપ્રદાય સ્થાપન થયા છે.

પ્રકરણ ૧૧

આચાર્યપદ્મ અધ્યપતન તથા ઘોડુંક ચારિત્ર દર્શન.

આ પ્રકરણમાં આચાર્યો તથા ગુરુ કેવા હોવા જોઈએ એની તુલનાત્મક સમીક્ષા કરવાનો પ્રયત્ન કરવા ઇચ્છા નથી. તેમજ પ્રાચીન કાળના વિદ્યાદાન દેનાર આચાર્યો તેમજ શાસ્ત્રીય તત્વ વિચાર અને રહસ્યનું શિક્ષણ આપનાર ઋષિ મુનીઓ સાથે એમની સરખામણી કરવા જેટલી યોગ્યતા પણ એમની નથી. જનસમાજ એવો અજ્ઞાન નથી કે નિત્યના વ્યવહારોપયોગી અને પ્રચલિત નીતિના સામાન્ય સિદ્ધાંતો પણ ન સમજતો હોય. તો પછી મહારાજોની

આ સીલા નેટલી અધમતાએ પોંચેલી છે અને એમના હવન પૂર્વ-
કાલપીજ કેવાં નીતિ શિલ્પજ બની ગયલાં છે તેનાં દર્શન માત્રથી
એમની યોગ્યતા સંબંધી વિચારવાનું તેમજ વલના કરવાનું બની
શકશે. બહુ દૂરને તો જ્યાં યોગ્યતાપર નહીં પણ જન્મદત્ત અધિ-
કાર સ્વીકારવા આવે ત્યાં નીતિ ગ્રંથિત્ય તેમજ અસાન, આડંબર,
વિગેરેને વધુ અવકાશ રહે છે—અને જ્યાં આ રૂઢ ધારીઓને
ભગવાન, પરમેશ્વર કે પ્રભુ તરીકે સ્વીકારવામાં આવે ત્યાં તો પછી
અધિકારનું આપી શું રહે ?

આ વાતનું થોડાંક દટાંતો આપી સમર્થન કરીશું. પ્રથમ
શ્રીમદ વલ્લભાચાર્યજીનું શરૂ કરીશું. રજુ નામની દ્વિત્રિઆણી
સાથે એમને કેવા પ્રકારનો ગાઢ સંબંધ હતો તે નીચેની વાતપરથી
સ્પષ્ટમજ્જશે. આ દ્વિત્રિઆણી કેાઝ કેાઝ વખત એમને આરોગાવતી.
લક્ષમણ ભટ્ટના શ્રાદ્ધને દિવસે વલ્લભાચાર્યજીએ રજુને ત્યાંથી સામગ્રી
મંગાવી. રજુએ ના કહી. રાત્રે જ્યારે રજુ સામગ્રી આરોગાવવા
આવી ત્યારે એમણે ના કહી, અને મડાં ફેરવ્યું. એટલે રજુએ
કહ્યું. ‘વયોરે આજ વઢાદે’ તો વલ્લભાચાર્યજી કહ્યું કે ‘આજે
ધી મંગાવ્યું તે કેમ મોકલ્યું નહીં’ ત્યારે રજુ બોલી ‘મેં વયોં તેં
ચાજી, લોંઈ ચોંઈ હું જો થી પડગાં, મેં તો તોલોં વામદે, છે જદ
અંગગજા.’ આપરથી અનુમાન થઈ શકે એમ છે.

હવે વલ્લભાચાર્યના પુત્ર વિક્રાંતનાથજી આવે છે. નીજ વાતાંમાં
એક અમા દ્વિત્રિઆણીની વાત આવે છે. અમાને રાસલીલા કરવાનો
વિચાર થયો. એકાંત મેળાપ ગુસાંછજ સાથે ન થયો. આથી ગુસાં-
છજના જાજરમાં રૂપાંછ એડી. ત્યાં ગુસાંછજએ કહ્યું ‘જાં ત્હારી
છજા પૂરું થાવ.’ રાત્રે નતી વખતે અમાને સ્વપ્ન આવ્યું કે
ગુસાંછજ સાથે ખૂબ રાસલીલા કરી. સંહારના ઉઠી પ્રસન્ન થઈ
થોડે દલાડે ગર્ભના ચિહ્ન જણાયાં. નવ મહિને પુત્રિનો જન્મ થયો.
તે ગંગાબાઈ કરીને હતી તે સર્વ બાળકો કરતાં એવું માન ગુસાં-
છજ આગળ અધિક હતું.

હવે ગુસાંછજના પુત્ર ગોકુળનાથજી આવે છે. એઓ વડનગર
ગયલા ત્યાં નાગર સીને સંમર્ષણ આપી રાસ રમેલાને તે પરથી

ત્યાંથી પ્રયાણ કરવું પડેલું. આ વાત વિસ્તારપૂર્વક આપી ગયા છે.

વળી વ્રજપાલજી નામના મહારાજ કચ્છ ગયા હતા. તેણે તે વખતે અભડાસા તરફ અનીતિભયું વર્તન કર્યું. આ પરથી ત્યાંના મહાજને દરબારને અરજ કરી હુકમ કરાવ્યા હતા.

એક કોઇ વ્રજનાથજી મહારાજે કચ્છ માંડવીમાં ધણી અનીતિ કરવાથી મહાજને દરબારને અરજ કરી મહુ અપમાન કરાવી ગામ બહાર કરાવ્યા હતા.

થોડા વર્ષપર ધીરાજી નામના મહારાજની અનીતિ માટે બે દિવસના અપવાસી હતા એજ દશ થયેલી.

વળી પોરબંદરના રાણા સાહેબે દ્વારકાનાથજી નામના મહારાજના દુરાચાર માટે ગામમાંથી કાઢી મૂકી વૈષ્ણવ ધર્મ તથા સ્માર્ત ધર્મ સ્વીકાર્યો હતો.

અહીં મુંબઈમાં ચીમનલાલજીના ભાઈ વલ્લભજી મુસલમાની વેશ્યા રાખવાના કારણથી વીસ વર્ષ ન્યાત બહાર રહ્યા હતા.

કૃષ્ણરાયજી મહારાજ પોતાની અનીતિ માટે ઘણાં વર્ષ સુધી ન્યાત બહાર રહ્યા હતા.

ગોકુલોત્ત્વજીએ એક વ્રજવાસી સ્ત્રી ઉપર હાથ નાંખવાથી તે વ્રજવાસીએ તેના ઉપર તલવારથી વેર લેવા વિચાર કર્યો. આ પછી રૂપિયા ૨૦૦૦૦ દંડના આપી તે છૂટા થયો હતો.

કાશીવાળા રણુછોડજી મહારાજે કચ્છ માંડવીમાં અત્યંત અનીતિ કરવાથી દરબારે ગામનિકાલ કર્યો હતો.

થોડાં વર્ષપર વ્રજપાલજી મહારાજ કોઇ મુસલમાની સ્ત્રી સાથે લગ્નને ગોકુલ તરફ કર્યા કરતા. અને વૈષ્ણવો દર્શન કરવા જાય તોમને સાડી ચોળી વિગેરે ધરાવવાની આજ્ઞા કરતા તે ધણા વૈષ્ણવોની જાણમાં છે.

એનો પુત્ર મુંબઈમાં કોઇ વેશ્યાને ત્યાં ત્રણ દિવસ રહ્યો હતો. ત્યાં ખાધું પીધું હતું. આ તો જાહેર વર્તમાનપત્રોમાં પણ આવી ગયું હતું. આ અને આવા બીજા અનેક દૃષ્ટાંતો મળી શકે

એમ છે. 'પણ' ખરું તો સામાન્ય રીતે સેવકના જાણવામાંયે છે. અતિ શ્રદ્ધાળુ કે અધ શ્રદ્ધાળુ આંખ આડા કાન કરે છે. કેટલાક દુરામદીઓ આવી દર્શીકતો વિરૂદ્ધ વિચાર ધરાવનારાના લાભમાં જ્યારે મારે આવી 'બાબતમાં પણ પોતાની જાંઘ ન ઉધાડવી એવી નૈતિક હીનતા બતાવે છે.

અન્ય સામાન્ય દૃષ્ટાંત.

વળી થોડાં વર્ષોપર હવણુ મહારાજે એક રૂપા માધવજીની બાપડી જે મજકુર મહારાજની માનીતિ હતી તેને તેનો ધણી રૂપા મહારાજની બ્હીકથી દેશ લઇ ગયો, તે સારૂ બાટીઆ મહાજન ઉપર અતિશય જુલમ કર્યો. એ વાત મહાજનમાં જે તે વખતે હાજર હશે તે હજી સુધી નહિ હોય.

થોડા વર્ષોપર છુદીકોટામાં એક અહીંના મહારાજ ગયા હતા. ત્યાં સ્ત્રીનો વેશ લઇ જનજનખાનામાં ગયા. રાજના દરવાજાને આ વાતની ખબર પડી, એટલે તે જ્યારે નીકળ્યા ત્યારે ખૂબ માર મારી સોનાના કડાં ઉતારી લીધાં. રાજને આ વાતની ખબર પડી તેથી તે નાઠો. રાજએ પાછળ પકડવા માણસ મોકલ્યા પણ એક બીજા મહારાજે સારી પેઠે સ્વર્મજનવાથી તે માણ માણુ ધરો ધર્યો. ચીમનલાલ મહારાજનો જુલમ વળી એથીયે વધુ હતો. એની અની-તિની કથાને તો બાબુએ મજાશું સિંધમાં એક પુષ્કરણા બાજણે મઘ માસાદિ જાહેર રીતે કરેલું. તેને પોતાનો ખવાસ બતાવ્યો અને ન્યાતિલાએને જોરજુલમથી જમાડવાની તજવીજ કરી. ન્યાતિ-લાએએ ના કહી. આથી તેણે આંધાં કરી કે એ બાજણુ સાથે જે કાંઈ જમે નહિ તેને પોતાના ઘર આગળ ઉભો રહેવા દેવો નહિ, તથા જમાડવો નહિ. આથી આખરે તે બિચારા વૈજળુવોએ તેમ કીધું.

થોડા વરસ ઉપર મંદોરમાં લસ્કરીલાલ કરી મહારાજ હતા તેણે એક સ્ત્રી રાખી હતી. તે મારે તેની પોતાની જીએ દુપકો આપ્યો, છતાં મહારાજે આગલી ટેવ ચાલુ રાખી એ વળી ઉપર થી તેને રીસ ચઢી તેથી બિચારી અબજાને મારી વહુજીએ ખૂબ પાડવા

માંડી જે તૈની બહેનના સાંભળવામાં આવતાં તે છોડાવવા આવી,
પણ રૂઢ સ્વરૂપ મહારાજે બંનેને ક્રોધાવેશમાં કાપી નાંખી. આ
વાતની રાજાને ખબર પડતા ૫૦૦૦૦ રૂપિયા દંડ કર્યો.

વર્તમાનકાલની સામાન્ય સ્થિતિ તથા અર્થપ્રાપ્તિના
અયોગ્ય ઉપાય.

ઉપર લખ્યા મુજબના અનેક દ્રષ્ટાંતો જડે છે છતાં અંધ શ્રદ્ધાળુ
સેવકો એમને જન્મથીજ સાક્ષાત્ ભગવાન તરીકે સ્વીકારે છે.
અને જેમ નંદરાયજીને ત્યાં શ્રી કૃષ્ણના જન્મની ધામધુમ થઈ
હતી, તેમ વૈષ્ણવો જન્માષ્ટમિને દહાડે હાલમાં કરે છે.
મહારાજો પોતાને ત્યાં બાળકોના જન્મ સમયે ધામધુમ કરે છે.
હીં દૂધ વિગેરે સેવકો ઉપર નાંખે છે. કેટલાએક ભાવિક અને
બાપલા સેવકો હીંચો લીધે છે. (હીંચો એટલે, વચ્ચે એક દોલકી
વગાડે ને તૈને ફરતા માણસો ગીત ગાય ને નાચે) પ્રત્યેક વૈષ્ણવ
જાણે ભગવાનનો અવતાર થયો હોય તેમ આનંદ પુર્વક એક
બીજાને કહે છે કે શ્રી કૃષ્ણજીને ત્યાં લાલછ પ્રગટયા, બાળક
પ્રગટયા.

એ બાળક મહાપ્રભુજી સૂવાવડખાનામાંથી બહાર નીકળેતા
થયા કે હોડો તૈના દર્શન ધણા ભાવથી કરે, તૈના ચરણ સ્પર્શ
કરે, અને પોતાથી બનતી સેવા પણ કરે છે. એ બાળ-મહા પ્રભુજી
જરા સહમજણા થયા કે તૈને વૈષ્ણવો પગે લાગવા આવે અને ‘જે
બહાલા! મહારા બહાલા! શ્રી વલ્લભ રાજકુમાર! પ્રભુ! હાકોરજી’
વગેરે અનેક નામથી તૈને બોલાવવામાં આવે છે. આમ તેઓ
ભગવાનસમ પૂજાય છે. તેઓ પોતે પણ પોતાને ભગવાન તરીકે
બોલતા અચકાતા નથી. એમ સાંભળ્યામાં આવ્યું છે કે કાશીવાળા
રણુછોડજી મહારાજ પાસે ડાઘ એમ કહે કે ‘ભગવાન કરે તે ખરી’
તો તેઓ કહેતા ‘હમ ક્યા ભગવાન નહી હે?’

વળી એમના શ્રીઓમાં પણ એઓ પોતાને ઉંચે ચઢાવવા ભગવદ્
સ્વરૂપ કરી અનેક સ્થળે લખે છે. કેટલાક આજુબાજુના રાખેત્ર,

માણસો અમાન અને બોળા લકતોને અવશું સહમળવે છે અને કહે છે કે, જેમ અગ્નિમાં કંઈ પણ પદાર્થ નાંખો અને બળી જાય તેમ ગુસાંધના બાળક સાક્ષાત્ અગ્નિસ્વરૂપ છે તેથી એમની પાસે પાપ આવે નહીં ને આવે તો બળી જઈ જાય.

આથી કરીને મહારાજેનો મોટો ભાગ અસિક્ષિત, દુર્ગુણીને, વિધવાસક્ત હોવાનો વિશેષ સંભવ રહે છે, અને યુવાવસ્થા પ્રાપ્ત થતાં પહેલાં તો ધર્મશાસ્ત્રના અભ્યાસ અને ચિંતનને સ્થળે કોકથા લેના અભ્યાસી અને તહેના અર્થશાસ્ત્રી અને છે. શિષ્યાઓ રાખતા થાય છે. તેમના સન્મુખ રસશૃંગારી વાતો કરી દુરાચરના પાપની વિસ્મૃતિની વૃત્તિ ઉત્પન્ન કરે છે, અને પરિણામે તેમને પાપ તરફ પ્રેરે છે, ઉત્તેજે છે, પોષે છે.

વળી એક રાજગાદી અને રીયાસત તુલ્યની આ વ્યાપાર પ્રવૃત્તિને લીધે શ્રી લક્ષ્મીદેવીની સંપૂર્ણ કૃપા હોય છે. એઓ સુંદર સુહાગી વસ્ત્રો, અલંકાર, કુંડળ વિગેરે પહેરી છેલ્લ જખીલા છાગાળા અને છે, અને અનેક ભાવકડી અમાન સુંદરીઓના મન હરણુ કરી પોતાની પાશવવૃત્તિ સંતોષે છે. આ માટે અનેકવાર કોર્ટે ચઢાયા, અનેક સજ્જન પુરવોના શીટકારને પ્રાપ્ત થયા, અનેક પુસ્તક અને પત્રોમાં ગવાયા, વિગેરે જાહેર વાત છે.

એમના પૈસા મેળવવાના પ્રકાર પણ અનેક તરેહના હોય છે. એમને ઘેર કાંઈપણ કામ હોય જ્યાં કે (સીમંત, જન્મ, જનોઈ, વિવાહ, મરણ, છત્યાદિ) તો સેવકો પાસેથી ધુમ પૈસા કઢાવે છે. એ કાર્યો સેવકોને ત્યાં થાય ત્યારે પણ પૈસા કઢાવે છે, વળી ઉત્સવ છત્યાદિમાં ભેટો લે છે. કાંઈ ધરખર બાંધણું હોય તો ખરડા કરે છે. કેટલાએક ખરડા તો મતિશીને કામે કાંઈક વસ્તુ જોઈતી હોય તો કરે. તેમાં વસ્તુઓ કરતાં ધણુજ વધારે પૈસા એકઠા કરે છે. અગાઉ તો જખરદસ્તીથી સેવકો પાસે કઢાવતા.

એક મજબાજી કરીને મહારાજ અગાઉ લખપતમાં સંવત ૧૮૮૬ માં આવ્યા હતા. તે લોકો પાસેથી પૈસા કઢાવતા. તેની વાત સાંભળેલી તે મુજબ કોઈ સારો શેઠીયો હોય તેને સેડાવે. તેની પાસે પાંચ દસ હજાર કરીની માંગણી કરતા.

અને જો ના પાડવામાં આવે તો કેદ સુંધમાં કરતા. એઓ પોતાની સાથે સિપાઇ વિગેરેનો રસાલો રાખે છે. એટલે જરૂર ધારતાં શિક્ષા સુધાં કરી શકે છે. ઇચ્છા થાય તો ભર બપોરે તડકામાં ઉભારાખે. ઇચ્છા થાય તો દર્શન બંધ રાખે. ઇચ્છા થાય તો દંડ કરે, આવી રીતે અનેક યુક્તિ પ્રયુક્તિએ પૈસા કઢાવે છે. મુબઇમાં ચીમનજી મહારાજે બે ચાર વાર ખરડા કરેલા અને તેમાં સેવકોની ઇચ્છા વિરુદ્ધ જખરદસ્તીથી પૈસા કઢાવેલા. મુબઇમાં અગાઉ દાણી રાયજી કરી મહારાજ આવ્યા હતા તેમણે વૈષ્ણવો પાસે જોરજુલમથી પૈસા લીધેલા. વળી વાર તહેવાર અને પર્વને દિવસે ભેટો લેવાનો રિવાજ હોય છે. આ મહારાજેના હિંડોળા, ડોળ, ફલમંડળા, પવિત્રાં વિગેરેમાં દર્શન કરી સેવકો પુષ્કળ ભેટો મૂકે છે.

કેટલાએક ઉપર મહારાજો ઘોડી ઉપરણો પહેરાવે છે, તેનો વિધિ એમ છે કે સજ્જારના પહોરમાં તે ઘોડી ઉપરથી કરનાર ત્યાં કુટુમ્બ સગાંવડાલાં તથા પાડપડોશી સાથે હાજર થાય છે. મહારાજ શૌચ જઈ આવ્યા પછી તે કપડાં સાથે ઉંચા આસને બેસાડે છે. સેવકો તેલમદન છત્રાદિ ક્રિયા કરે છે, પછી એક રૂપાની વાટકીમાં કેસર પલાળી રાખ્યું હોય છે તે લઈ આવે છે અને મહારાજના પગની નીચે એક રૂપાનો વાટકો મૂકે છે. ત્યાર પછી ચેલાં કેસરમાં હાથ બોળીને ઘોડી ઉપરજાવાળા સર્વ સેવકો તેના ઉપર તેલગાડે છે. તે પછી ટાઢાં ઉનાં પાણી સાથે પગ ઘોષને ઘેલા નીચેના વાટકામાં પાણી નાખે છે. હવે એ પાણી પવિત્ર થયું. તે ભગવાનના ચરણુનું જળ. તેને ગંગાજળ તરીકે માનવામાં આવે છે. હવે આ જળ જરા તંરા પશુ તેલ ચીગટવાળું હોય છતાં વૈષ્ણવો બિચારા ભાવપૂર્વક પી જાય છે, જરા આંખને, જરા છાતીએ, જરા કપાળે લગાડે. ત્યાર પછી મહારાજ ઇચ્છા અન્વય ઘોડી ઉપરણો ને કેટલાક લુગડા તે વૈષ્ણવને આપે તે બાકીના રાખી મૂકે છે, અને વૈષ્ણવ પોતે ભેટ મૂકે છે. એટલુંજ નહીં પણ જે સગાંવડાલાંઓને લઈ ગયો હોય છે તેની ભેટ પણ ગિરોથી મૂકે છે.

આ પણ એક બેટ લેવાનો પ્રકાર છે, પણ માટે પ્રકાર તો હવે આપે છે.

પધરામણી.

મહારાજે શ્રીમતો અને પૈસાદારને ત્યાં દમેશાં પ્રસાદ ગોઠાવે છે અને સમાધાની નામનો માણસ રાખેલો હોય છે તે ધકેલા ખાવ ને પધરામણી માટે શ્રીમંત સેવકના કાલાવાલા કરતો રહે છે. વળા તેવો વૈષ્ણવ કોઈ મંદિરમાં દર્શન કરવા જાય ત્યારે મહારાજ પોતે કંઈ ન કહે પણ માણસોને મંત્રી મૂકેલાં હોય છે તેઓ કહે છે. આમ કરતાં ધણાં પ્રસાદ ને પાનના બીડાં લીધેલાં હોય છે એટલે સેવક પધરામણી કરાવે છે. તે વખતે મહારાજ સેવકને ત્યાં ધર પાવન કરવા જાય ત્યાં તોને માટે ખાસ આસન કરેલું હોય છે. મહારાજે પોતાની સ્થિતિ હોય છે, એટલે પ્રત્યેક મહારાજના સેવકોનો પ્રદેશ. પરગામ કે પરદેશ લાંબી મુદતે મહારાજ જાય ત્યારે તો વૈષ્ણવોમા પધરામણીની સરસાઈ થાય છે. સ્ત્રીઓ વિવિધ પ્રકારના ગીત અને ઘોળ ઉમળકામાં આવી ગાય છે, ને લ્હારો માણે છે. જે એકાદ બે જોશું.

પહેલું જોટલાપર પગ મક્તા ગાય છે તે

ઘોળ.

જોહન મલપતા ઘેર આવ્યારે,
મે તો લઇને માતીડે વધાવ્યારે;
લ્હાવે મારે કૃષ્ણની દ્રષ્ટિએ જોયું રે,
બાઇ મારે એ વરસું મનમોહ્યું રે. ૧
પડ્યું મારે નંદના કુંવર સાથે પ્હાતું રે,
હવે હું તો કેમ કરી રાખીશ પાતું રે; ૨
દૂરીજન કહેવું હોય તે કહેજો રે,
લ્હાલા મારા હૃદય કમળ વચ્ચે રહેજો રે. ૩
હારે હું તો વલ્લકુળની દાસીરે,
હારે જ્ઞાતા કૃષ્ણ કરો જાજાસી રે; ૪

ઉપર જઇ પોતાના આસનપર બેસે ત્યારે.

પદ ૨ જી.

- અતિરે આનંદ ધણો આવે મારે અંગે,
સ્વામ સુંદર વર બેઠા છે સંગે;
મુખડું જોયા વિના પાણી ન પીઉં રે.
રસિક સુંદર વર જોઇ જોઇ છવું રે;
મુજને ન વારીશ મારી રે માડી,
દર્શન કરવાને જાણશ દાડી.
સગપણુ તો સામજિયાતું સાચું;
બીજું સર્વે દાસે છે કાચું.
કહેશે તેને કહેવા રે દેશું
આપણે સર્વે સાંભળી લેશું.

પદ ૩ જી.

વલ્લભ કુળ છે કામલુગારા કહાનજો;-
કામલિયા કીધાં રે મળની વાટમાં રે લોલ.
જોને બહેની એતું મુખડું પૂનમ ચંદ્રજો,
અલિયાળા આખે રે મનડાં મોહિ લીધા રે લોલ.
એ બહાલાની પાસે થઇને દાસી જો;
લોકની લાજથી હવે હું નહીં ડરું રે લોલ.
હવે બહેની મેંથી ધરના કામ ન થાય જો;
બહાલાને દેખીને મનડાં મોહી રહ્યાં રે લોલ.
વલ્લભ કુળ છે કામલુગારા કહાન જો;
કરડાને હથુકે રે મનડાં હરી લીધાં રે લોલ.
આપ છો પરમેશ્વર આપો આપ જો;
વલ્લભ વર વરી તે હું અતિ પ્રેમથી રે લોલ
વલ્લભ વરને ચરણે સુખિયાં ધાશું જો;
તેઓની સંગતથી ગૌણીકાં પામશું રે લોલ.

અવકાશ હોય તો ઓળખ' પદો પણ ગાય છે.

૧. બંમી બનમ લ'પટલાલ, સાંવરેને મતી જગાઇ.
૨. સજો સામળા હું તમ માટે ઘેલી થઇ જો.
માણસ ફેરી ઓળખાં થઇ દળી ગઇ જો ઇત્યાદિ.

આ પછી આરતિ થાય છે. ભેટ મુકાય છે. ને જતી વખતે,

પદ ૪ મું.

પરદેશ જાઓ તો વલ્લભ કુળ વૃંદા આવજોજો,
અબળાને સદેશ વળી કહાવજોજો,
આપની આગાને આધીન અમે તો ખરીજો,
આપ અમને શરણે લીધાં ચિ-ત્તા ધરીજો.
સુંદર દ્રષ્ટિ દયાળુ અમ તેપર કરીજો,
તેથી તનમન અમતણાં લીધાં હરીજો.
આપ સારૂ અમે લોકલાજ નવ ધરીજો,
મને આપના ચરણ તણી છાંછા ધણીજો.

પદ ૫ મું.

વૃજના હવન કર વિનતી શ્રી ગોકુળ ચંદ,
વજ્રે તે આણા મોકલો શ્રી વલ્લભ નંદ.
લભારા દક્ષિન વિના શ્રી વલ્લભરે કહોંછુ કેમ રહેવાય,
મનડાં તે રાખ્યાં કયમ રહે નયને નીર ભરાય,

× × × × ×

રાંક ઉપર શાં આ રસણુરે મધુ દીન દયાળ;
દાસી જણી પોતાતણી કરજો સેવકીની સંભાળ;

ગાતાં નીચે સૂધી જાય છે. પછી જ્યારે ગાડીમાં બેસે ત્યારે
દોડીને મોટથી આ પ્રમાણે ગાય છે.

ગીત ૬ હું.

તેડી જાઓ તો અમારા મન હરે,

હું તો જોઉં શ્રી ગોકુલીઆની રીતરે,

× × × . × ×

હું તો વ્રેહ દર્શનની વ્યાકુલી જર હરણુમારી દેહરે,

જેણે શ્રી વલ્લભકુળ જાણ્યા નહીં તેનો એળે ગયો અવતારરે,

આવા તદ્દન ઉઘાડાં, ખૂલ્લાં, હચોદ શૃંગારના ગીતો તે આ દેહમારી માટે ગવાંય છે. રે ! ખૂલ્લે ખૂલ્લું પતિની રૂબરૂ સ્ત્રી ગાઈ બતાવે છે કે અમારે આ લોક સાથે સગપણ છે. છતાં માનતા નથી, અને જુએ તો કહે છે કે એતો હવેને મોહ પમાડે છે. હવે ખાસાસ ! વિશેષ શું ?

પધરામણી સમયે તદ્દન મગાં જોવા બેસી રહે છે. રાખ્દ સરખો ઉચ્ચારતા નથી. પોતે વેદ, શાસ્ત્ર, કે ધર્મ સંબંધી કોઈ પણ પ્રકારનું અધ્યયન કરેલું હોતું નથી એટલે સેવકોને તો ઉપદેશ ક્યાંથીજ આપે ?

મહારાજોને મોટા ખર્ચ કે પૈસાની તંગી હોય ત્યારે મુસાફરીએ પણ નીકળી પડે છે જ્યાં તે તે ગામના સેવકો પધરામણી કરાવી મોટી ભેટો મૂકે છે. આવી રીતે પૈસા મેળવી તેઓ પોતાની વૈભવી છાંદગીમાં કે કાર્ટ વિગેરેમાં કેસ લહડી તેનો દુરુપયોગ કરે છે. શ્રીનાથજીમાં ચમત્કાટીકાવતે ગોકુળવાળાં ચંદ્રાવલી વહુજી ઉપર ફરિયાદ કરી, તેમાં છેક વિલાયત સુધી લહડીને લાખો રૂપીયા ખર્ચ થઈ ગયો. અમદાવાદવાળા એક બીજા મહારાજ સાથે ધણી દિવસો મૂધી લહડયા હતા. મહિવીમાં મણિલાલ મહારાજ ઉપર તેના છોકરાના છોકરાએ ફરિયાદ કરેલી. પાનાલાલ તથા છોટાજીની વહુજી લહડી મુવા. મુંબઈમાં પણ જીવણજીને તથા ગોપકેશને મારા મારી ચાલેલી. વદુનાથજી વિગેરે ચીમનજીની તરફ ચવાયી જીવણજીએ તેમની સાથે ખૂબ દરો ચલાવી સાંભળ્યા પ્રમાણે તડ પાડેલા. વજપાળજીના છોકરા વજનાથજી ઉપર હમણા થોડા વરસ ઉપર તેની ખેડેને કોરટમાં ફરિયાદ કરેલી. આવી રીતે પૈસા ખર્ચ

બાદ ગાય છે. આ મહારાજ સામાન્ય માણસો માફક એકજ ઢાંઢામાં રહે છે. જનાં ઇશ્વરના અવતાર મનાય છે. ઢાંઢા ખીજ ખાસ પ્રજાની ઢાંઢામાં તો જન્માતું મૃતું નથી આ તે ખી વિચીત્રતા! ખીજે એક પ્રકાર જપ્પન ભોગનો છે તે સમયે દેશ દેશાવર પત્રો લખી રાજ્યોને બોલાવે છે તે સાગ બેટ પ્રાપ્ત કરે છે.

મહારાજોની દરરોજની કીડા તથા લેમનાં વિવિધ જાતના દર્શન.

મહારાજો મળસકે ગાગ પાચ વાગે ઉઠે છે, તે વખતે કેટલીક ખીઓ દર્શન કરવા આવે છે. કેટલીકને તો રીવાનો નિયમ હોય છે, (એટલે કપાળમા ચાપેા દગ્વાનો .) તે સમયે બેટ મફવી પડે છે.

આ પછી સૌચ કર્મ માથી પગવારી આવતાને વાર દર્શનના તરસ્થા સેવકો દર્શન કરી ચરણમ્પર્ગ કરવા માંડે છે. તે પછી દંતધાવન મુખપ્રદાલનનો વિધિ થાય છે, તે માત્રાની ચીરી આજી બાજી ઉભેલી ખીઓમાં જે સાગ બેટ મફી ગકે એવી જોવામાં આવે તેને આવે છે. ખીઓ નાહી ઘોલીને આ ચીરો આંખ, કપાળ, માથા વિગેરેને લગાડે છે.

આ પછી મહારાજ સ્નાન કરવા જાય છે. આ સમયે દર્શન થાય તેને સ્નાનના દર્શન કહેવામાં આવે છે. કેટલાક મહારાજો સો સો ઘડા પાણી ન્હાય છે. કાથીવાળા રણછોડજી એમ કરતા હતા. વળી સાજળવા પ્રમાણે સ્નાન સમયે તેઓ ઘોલીઉં ઉંચું કરી પીસાળ કરતા. નાહીને ઘોલીઉં પકેરવાતુ હોય તે હાથમાં લેતા પછી તેને કમરે વીટાળી નીચેથી ફાલિયું કાઢી લેતા. કેટલીક વાર કહે છે કે નગ્ન જોવા આવે સમયે દેખાતા ત્યાગે દર ઉભેલી ખીઓ કહેતી કે “અધૈાકીક ઝાળી દઇ બહાણે મુખ દે છે.”

માંડવીમાં એક વખત એક મહારાજ તળાવડી ઉપર રહેલા ત્યાં દર્શન કરવા અમે ગયા આ વખતે અમે ખણું વેણુવ હતા. એક વખતે મહારાજ ઘોલીઉં પેટપર વીટાળી નગ્ન થયા. મહારી સાથેના એ ખણુ મિત્રોને જાણુજ દસણું આજુ. તેઓ બહાર નાશી

મયા, ને ખૂબ હસ્યા. તે અમે તો ઉભાંજ રહ્યા. આ વખતે કેટલીક ભાવિક સ્ત્રીઓ હતી તે બોલી “વાહ વાહરે વહાલો કેવાં સુખ દેખાડે છે ?” ત્યારે એક મોઢ વાણિયાની સ્ત્રી હતી તે બોલી “રડા નાગા થયા એમાં શું સુખ દેખાડ્યું ?” એમ કહી ચાલતી. થઇ. આ વખતે કોઇ ઘોડીઓ ઉપાડવા જાય, તો કોઇ ખોણી લેવા દોડે વિગેરે વિગેરે બને છે.

સ્નાન પછી તિલક કરવા બેસે. ત્યારે “તિલકના દર્શન” થાય છે, એમ ધ્રુવણે અન્યો અન્યને કહે છે. આ સમયનું પાણી કોઇ આબરી હોય તો રોગ મટાડવા પીવા આપે છે.

ધ્રુવણે ચાણાક્ય રાજને બોધ કર્યો છે કે,

પાદગેપં પીતગેપં । મધ્યાગેપં તથૈવચ ॥

શાનમુત્ર સમતોયં । પીત્વા ચાંદ્રાયણ ચેત્ ॥

તો આવું મલિન જળ તે પવિત્ર કેમ ગણાતા હશે ?

પછી બોજન કરવા જાય છે, તે સમયે પણ જમતાં વધેલી કણિકાઓ સેવકો ભાપથી ખાઇ જાય છે અને કૃતાર્થ માને છે, આવા ઉચ્છિષ્ટ સંબંધી કહે છે કે,

નેન્દ્રિયં કસ્યચિદગ્રાન્થાગ્રાચૈવ તથાન્તરા ।

નર્ચરાત્યગ્રાનં કૃર્વાન્નિગોચ્છિષ્ટઃ ક્વચિદ્નગ્નેત ॥

છતાં કેમ ખવાડતા હશે ? મધ્યાન્હ કાળે શયન ખડમાં જાય છે, ત્યાં થોડીવાર નિદ્રાધીન થાય છે, પછી જાગીને ત્યાં ખાનગી ઓરડામાં જાય છે. ત્યાં ઘણા ખરાઓ પાસે કામદેવની સેનાતું લસકર આવવા માડે છે. હવે પછીના નિર્લજ કામોની લીલા તે શું લખવી ?

પુરુષો ધંધામાં હોય છે. કેટલીક ધર્માધ સ્ત્રીઓ આરોગાવવા આવે છે. કેટલીક સાથે સામગ્રી હથ, ખરશી, ચેડા એવું લેતી આવે છે. કેટલીક જતે આરોગાવે છે. કેટલીક હાસ્ય વિનોદથી મુક્તિ માની સંતોષાય છે, અને વિદાય થાય છે. આમ કરનારને બેટ

ચોટી મકપી પડે છે. કેટલીક રસદીકાની રસીપણુ હોય તેવી પણ બેટ ધરવાની બોધી શક્તિવાળીને વલ્લદીન રિયતિમાં માત્ર છેટેથીજ આ મહારાજ જુઓ છે ! તેથી કાંઈક વધારે નથી રાકે તેને આલિંગન કરે છે ! પણ જે મનમાનતી બેટ મૂકે તેની સાથે સંપૂર્ણપણે સુખ વિશ્વાસી બની આ ઠાકરાજના સંપૂર્ણ અભ્યાસી, રસરાજે-શ્વર, મહારાજ શું કરે છે તે અશ્લીલ વર્ણન સખત્રું ઉચિત નથી ! અહા ! આચાર્ય ને ગુરુ તે કાણુ ને તેનો શા વિનિષાત !

પણ આ સુખ પણ જાણે અધુરું હોય તેમ કેટલાક મહારાજો વેશ્યાઓ રાખે છે.

આ પ્રમાણે હાલના મહારાજો પોતાનો કાળ નિર્ગમન કરે છે.* કેટલાક દાકાર સેનામાં પણ કહાડે છે, પણ તે દેખાડવા માત્ર જમાનો સમજી. તેઓ કંઈ યાત્રી, સંસ્કારી, તત્ત્વજ્ઞાન કે વેદ ઉપનિષદ વિગેરેના અભ્યાસી હોતા નથી માત્ર દંભ ખાતર બતાવવા, ડાળ ધાલે છે

મકરણુ ૧૨ સું.

એ માગના ધર્મ પુસ્તકો.

હરકોઈ ધર્મના સ્વરૂપનું અતે સિદ્ધાન્તનું જ્ઞાન થવા માટે તે ધર્મનું સાહિત્ય કેટલું અને કેવા પ્રકારનું છે તે જાણવું એ અગત્યનું છે. વળી જેઓ વેદવાક્યને સર્વોપરી પ્રમાણુ માનનારા અને પ્રાચીન આર્યોના ધર્મનું પુનરુત્થાન થયેલું જોવા ઇચ્છા

* હાલમાં આમાં બહુ ફેર પડ્યો છે પણ તેનું કારણ પાશ્ચાત્ય મંજના સસર્ગ ને કેળવણીને લીધે સામાન્ય જન સમાજમાં જે સદા અસદની વિવેચક શક્તિને બાવનાઓ જન્મી છે તે સામાન્ય પરિસ્થિતિને લીધે એક રીતે જન-સમાજ એઓનો આચાર્ય બન્યો છે.

રાખે છે તેમને તે સાહિત્ય અને પુસ્તકો કેટલે અંશે વ્યવહારો-
પયોગી ને શ્રેય સાધનારા છે તેમજ તેમનું જ્ઞાન વેદાદિ પ્રાચીન
પુસ્તકો અને તદ્વચિત સિદ્ધાન્ત સાથે કેટલે અંશે મળતું છે
તેનો નિર્ણય કરવા માટે બહુ ઉપયોગી સાધન થઇ પડે છે. આ
માટે સારાસારનો વિવેક કરનાર સુશિક્ષિત ગૃહસ્થો જો આ સંપ્ર-
દાયના પુસ્તકો વાંચશે તો તેને જણાશે કે આ પુસ્તકોમાં તેમાંની
વાર્તાઓમાં આ કહેવાતા ચમત્કારોમાં આ કહાણી કાસ્તાઓમાં
શાસ્ત્રીય તેમજ સૃષ્ટિકર્માનુકુલ કેટલું છે અને પ્રતિકુલ કેટલું છે.
આ ઉત્તુ લક્ષમાં રાખી એ સંપ્રદાયના મુખ્ય પુસ્તકોની યાદી
આપવી યોગ્ય ધારી છે.

પુસ્તકો.

સંસ્કૃત પુસ્તકો.

- ૧ સુખોદિની-સંસ્કૃતમાં સૌથી મોટું પુસ્તક છે. એ પુસ્તક
શ્રી વલ્લભાચાર્યનું લખેલું છે. એ શ્રીમદ્ ભાગવત પુરાણની
ટીકા છે. એમાં ભાગવતના પંચમ તથા દશમ સ્કંધની ટીકા
આપવામાં આવી નથી આ એ સ્કંધમાં નકલે વર્ણન તથા
બ્રહ્મજ્ઞાનની કથા છે. આ એ સ્કંધની ટીકા ન કરવાનું પ્રયોજન
એમ બતાવ્યું છે કે સુખોદિનીજીએ સ્વામીજીનું સ્વરૂપ છે
અને પંચમ સ્કંધ એ કટિ પશ્ચાત ભાગ તથા દશમ સ્કંધ
સ્તન ભાગ છે તેથી એવી જગ્યાનું વર્ણન થાય નહિ.
- ૨ અણ્ણભાષ્ય-શ્રી વલ્લભાચાર્ય વિરચિત એ પુસ્તકમાં વ્યાસકૃત
વેદાન્ત સૂત્રોપર ભાષ્ય છે. એમાં પુષ્ટિમાર્ગીય પંથનું
બલાત્કારપૂર્વક પ્રતિપાદન કરવા પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે.
- ૩ શુદ્ધાદૈત માતૈ-જેમ શ્રી શંકરાચાર્યનો કેવલાદૈત છે,
શ્રી રામાનુજનો વિશિષ્ટાદૈત છે, માધવાચાર્યનો દૈતાદૈત છે
તેમ વલ્લભાચાર્યે શુદ્ધાદૈત સ્થાપવા પ્રયત્ન કર્યો છે. મજ
ભાષાના પુસ્તકોમાં આનાથી હલટો મત છે.

૪ મૈત્રિની સત્ર ભાષ્ય.

૫ તત્ત્વદીપ નિબંધ.

૬ પુરુષોત્તમ સદ્વ્ય નામ-એમાં વિષ્ણુ સદ્વ્ય નામ માફક ભગવાનના હજાર નામ ગણાવ્યા છે.

૭ સિદ્ધાંત સુકતાવલિ-એમાં સ્વસિદ્ધાંત નિર્દેશ કરી મુખ્ય કરી માનસી સેવાનું વર્ણન કર્યું છે.

૮ પુષ્ટિ પ્રવાહ મર્યાદા-એમાં ત્રણ પ્રકારના હોવાનું વર્ણન છે. એક પુષ્ટિ હવ, બીજો પ્રવાહી હવ, તથા ત્રીજો મર્યાદા હવ, અને તેના લક્ષણો બતાવ્યા છે.

૯ સિદ્ધાંત રહસ્ય-એમાં પોતાનો સુખ સિદ્ધાંત કહ્યો છે. સુખ એટલા માટે કે એમાંની વાતો વિશ્વસનીય નથી. એમાં વસ્તુભાષ્ય કર્યું છે કે શ્રાવણ સુદ ૧૧ ને રોજ મ્હને. સાક્ષાત્ પરમાત્માએ આવી દર્શન આપ્યા અને માર્ગ કેમ પ્રવર્તાવે એનો બોધ કર્યો.

૧૦ અંતઃકરણ પ્રબોધ-શ્રી કૃષ્ણથી અન્ય કોઈ દેવ વધારે નથી માટે અંતઃકરણથી લેને ભજવે.

૧૧ નવરત્નગ્રંથ-એમાં નવ સ્લોક છે. તેમાં કૃષ્ણ વિપર હમેશાં વિશ્વાસ રાખી કંઈ ચિંતા કરવી નહિ એવો ભાવાર્થ છે.

૧૨ વિવેક ધર્માશ્રય-નામથી ભાવાર્થ સ્ક્રમણ લેવો.

૧૩ કૃષ્ણાશ્રય-એમાં વસ્તુભાષ્યથી પોતાનું દીનપણ દેખાડ્યું છે, અને જગતમાં બહુ દુઃખ થાય છે તેથી કૃષ્ણની સ્તુતિ કરી છે. હેલે કહ્યું છે કે જિતે બી વજ્રો ત્રિવિદ્ય એટલે હું વસ્તુબ કહું છું. અહીં ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે હાલના વૈષ્ણવો એમને શ્રી કૃષ્ણ કરતાં પણ મોટા મહાપ્રભુ માને છે.

૧૪ ભક્તિ વર્ધની-ભક્તિ ભાવની રૂઢિ કરવાના સાધન બતાવ્યા છે તથા નવધા ભક્તિનું વર્ણન કર્યું છે.

૧૫ જલભેદ ગ્રંથ.

૧૬ સંન્યાસનિર્ણય-એ ગ્રંથ આપણે આગળ વર્ણન કરી ગયા તે સમયે બતાવ્યો હતો. એમાં સંન્યાસીના સંક્ષિપ્ત ધર્મ કહ્યા

છે, તથા સૌ જન્મે તે મોક્ષ પંદને પામે છે ઇત્યાદિ વર્ણન કયું છે.

૧૭ નિરોધ.

૧૮ સેવાશ્લોક-એમાં શ્રી કૃષ્ણની સેવા કરવાથી હમેશાં પાછું સેવા કરવાનું મળે છે એમ જણાવવામાં આવ્યું છે.

૧૯ યમુનાષ્ટક-યમુના નામની નદીની સ્તુતિ પૃથ્વી નામના ઇન્દ્રી આઠ રસોક્તિમાં કરી છે.

૨૦ પત્રાવલંબ-એમાં પરમેશ્વરની લક્ષિત અમે આવી રીતે કરીએ છીએ તથા અમારો આ સિદ્ધાન્ત છે ઇત્યાદિ ભાવાર્થ બતાવી કાશીમાં વિશ્વેશ્વર મહાદેવના મંદિરમાં ચઢોટાડેલા હતા એમ જણાવે છે.

૨૧ મધુરાષ્ટક-શ્રીજીના શરીરના અવયવ તથા શૃંગાર તે બધું મધુર છે એ બાબતના તોટક ઇન્દના આઠ પદ છે. એમાં વ્રમનં મધુરં અર્થાત એનું વ્રમન (ઓકવું) પણ મધુર છે એમ જણાવ્યું છે.

૨૨ ગોકુલાષ્ટક-એમાં ગોકુલના ન્હાનકડા ગામને સાતમે આસ્માને ચઢાવવામાં આવ્યું છે.

૨૩ બાલબોધ-એમાં ચાર પુરુષાર્થ મેળવવાનું સાધન તથા શાસ્ત્રો વિષે કેટલાક હકીકત છે.

૨૪ નિબંધ લક્ષિત પ્રકરણ-એનો વિષય નામપરથી મ્હમજ્જશે.

૨૫ નામાવલિ-એમાં ભાગવતની કથામાંથી શ્રી કૃષ્ણના અનેક નામો કહીને વર્ણન કયું છે.

૨૬ શૃંગાર રસમંડળ-એ માગંનો વિષયજ છે. નામ પ્રમાણેજ ગુણ છે કંઈ કયાશ રાખીજ નથી.

૨૭ વ્યાસ વિરાધ લક્ષણ.

૨૮ ચિત્તિપ્રબોધ.

૨૯ વૈદ્યવલ્લભ.

૩૦ પરિજ્ઞાષ્ટક.

૩૧ દશમ સ્કંધ આનીકમણિકા-ભાગવતના દશમ સ્કંધના વિષયનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન છે.

૩૨ ચતુશ્લોકી-આર શ્લોકમાં સ્વસિદ્ધાન્ત કર્તવ્ય શું તે જણાવ્યું છે.

૩૩ પંચ પદ્ધતી.

એઓના પુસ્તકોમાં વાંચ્યું છે કે શ્રી વલ્લભાચાર્યે પર પ્રથે રચ્યા છે પણ સંશોધન કરતાં આટલા પ્રાપ્ત થઈ શક્યા છે.

વલ્લભાચાર્યના પુત્ર શ્રી વીદ્યનાથજી અથવા ગુસાંધજીએ કેટલાક સંસ્કૃત પ્રથે બનાવ્યા છે તે આ પ્રમાણે જણાય છે.

૧ વિદ્વન મંડન-એમાં અન્ય મતોનું ખંડન કરી સ્વસિદ્ધાન્તનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. એમ કરતાં અન્ય મતો સામે જે આક્ષેપો કર્યા છે તે બહુજ સ્વાર્થી તેમજ અધરિત છે.

૨ વલ્લભાષ્ટક-શ્રી વલ્લભની સ્તુતિના આઠ શ્લોકો એમાં છે.

૩ સ્વામિનીશ્લોક-શીખરિણી જંદના ૮ શ્લોકમાં ગુપ્તરૂપ એવા સ્વામિનીજીના નખ શિખનું વર્ણન કરી સુંગાર રસમય બનાવી સ્વામિનીજીનું વંદન કર્યું છે. (હવે આમાં જે કહ્યું છે તે અને વેળુવો જે માને છે તેમાં બહુ વિલક્ષણતા દેખાઈ છે. આમાં શ્રી ગુસાંધજીએ સ્વામિનીજીની સ્તુતિ વંદન કર્યું એમ જણાવ્યું છે. પુરાણના ખોટા અધ્યાય બનાવ્યા. તેમાં લખ્યું છે કે ब्रह्मो ह्यग्निरुपस्य विद्वद् गुरोत्तमः वल्लभाचार्य अग्नि रूप છે ને વીદ્યનાથજી પુરોત્તમ રૂપ છે. વલ્લભાખ્યાનમાં વેળુવોને જણાવ્યું છે કે પુરણ વચ્ચે શ્રી ઉત્તમજી સત્ પુરોત્તમ શ્રી વીદ્યનાથજી અર્થાત્ લક્ષ્મણના સત્ જે વલ્લભાચાર્યજી તે પૂર્વે બ્રહ્મ છે ને વીદ્યનાથજી સાક્ષાત્ પુરોત્તમ છે. હવે આમાં સત્ય શું ? વળી ગુસાંધજી પોતે સ્વામિનીજીની સ્તુતિ-કરે છે ને ભક્ત બને છે તે તો જુદું.

૪ સ્વામિની સ્તોત્ર-એમાં સ્વામિનીજીના વિહારનું વર્ણન છે ને તેની સ્તુતિ છે.

૫ કૃષ્ણ પ્રેમામૃત. એમાં ત્રીણી કૃષ્ણનો પરસ્પર પ્રેમ તથા તેની સ્તીલાનું કેટલાક રીતનું વર્ણન છે.

- ૬ શરણાષ્ટક. એપીકાઓના કુચામ હુજ દંડથી જેણે પકડ્યા છે તેની સ્તુતિ કરી છે.
 - ૭ સર્વોત્તમસ્તોત્ર. એમાં વલ્લભાચાર્યના ૧૦૮ નામ કહીને તેની સ્તુતિ કરી છે.
 - ૮ યમુનાષ્ટપદી. એમાં યમુના નદીની સ્તુતિ સંગીતના રાગ સરમાં પદ દ્વારાએ કરી છે.
 - ૯ પ્રબોધ. એમાં વ્રજપતિની સ્તુતિ પ્રાર્થના છે.
 - ૧૦ વસંતાષ્ટપદી. વસંત ઋતુમાં શ્રી કૃષ્ણે ગોપીઓ સાથે વસંત ખેલ્યા છે તેવું વસંત રાગમાં ગાન કયું છે.
 - ૧૧ કેટલાંક પાલણાના તથા ખીજાં પદો.
 - ૧૨ ગુપ્તરસ. કૃષ્ણ રાધાના વિહારનું વર્ણન.
 - ૧૩ લલિત ત્રિભંગ—છત્યાદિ ગુંસાંછળએ સંસ્કૃતમાં કેટલુંક રચ્યું છે.
 - ૧૪ હરિદાસ કૃત વિઠ્ઠલનાથ અષ્ટોતર સત નામ હરરાયજી મહારાજે પોતાના દાદા ગુસાંછળના ૧૦૮ નામ કરી તેમની પરમેશ્વર પ્રમાણે સ્તુતિ કરી છે.
- આ શિવાય તેમની પછી થયેલા કેટલાક મહારાજોએ ભાષામાં ગ્રંથો બનાવ્યા છે. એમાંના મુખ્ય ત્રીણે પ્રમાણ:-

બસો બાવન વૈષ્ણવની વાર્તા—આ પુસ્તક કદમાં સૌથી મોટું છે. આ પુસ્તકને શિક્ષિત કે બુદ્ધિમાન વાંચતાં સત્યાસત્ય નો નિર્ણય તરત કરી શકશે. એમાં વાર્તાઓ છે. એકાદ બે નમુના તરીકે લખીશું.

- ૧ એક મયા દીમરની વાત લખી છે. એ જાતે માછીમાર હતો તેને વૈષ્ણવ કર્યો. ઠાકોર સેવા સોંપી તથા ખીજ બધા વૈષ્ણવોને એને ઘેર આવવાની છુટી આપી છે. કેટલાક શુદ્ધારી જમતાં નહોતા તેને બલાત્કાર કરી જમાડ્યા.
- ૨ એક ગુલાબદાસ વાણીયાની વાત, એ પ્રથમ વૈષ્ણવ હતો. પછી વટલી મુસલમાન થયો ને મલાવખાન નામ રાખ્યું. તે આખો દહાડો સ્મશાનમાં પડ્યો રહેતો. વટલ્યા આગળ વૈષ્ણવ હતો તેથી તેની એક આવવાની પ્રશંસા કરી છે, અને

એને માટે ઉપદેશવામાં આવ્યું છે કે એવું જુદાજ ખાવાથી કોઈ મરી જાય છે.

૩ ક્રાંધી, વૈષ્ણવ હતો. જતનો મેગવાળ (માદાર) હતો. તેને ગુસાંધજીએ વૈષ્ણવ કર્યો, તેણે કેટલાંક પદ રાગ રાગણી બનાવેલાં છે. એનાં બનાવેલાં પદો વૈષ્ણવો દાકોરજી આગળ ગાય છે.

૪ રસખાન પહાણની વાર્તા. એ પહાણને કોઈએ શ્રીજીની છબી બતાવી હશે; તેથી તેને શ્રીજી નિરખવાનું મન થયું. પછી તે ગિરિરાજપર ગયો. તેને કોઈએ પર્વતપર ચઢવા દીધો નહિ. પછી તેણે ગુસાંધજીને વિનંતી કરી એટલે ગુસાંધજીએ તેને મંદિરમાં બોલાવી લીધો અને ત્રણ નિવેદન તથા બ્રહ્મસંબંધ કર્યો તે શ્રીજીના દર્શન કરાવ્યાં, આથી તે ખુશ થયો તે જોવો પાછો જવા તૈયાર થયો એટલે શ્રીજીએ તેની બાંહે પકડી કહ્યું “સાથે અખી કયું જતા હું” એમ કહી પોતાની સંવ લીધામાં લાઇ ગયા.

૫ એક વૈષ્ણવ યાત્રા કરવા નીકળ્યો. સાથે ખીતળના દાકોરજી હતા રસ્તામાં એક ગામડામાં પહાણની છોકરી બહુ રૂપાળી જોઇ. તેને જોઇ વૈષ્ણવને થયું કે આ દાકોરજીને લાયકની છે.

“પછી દાકોરજીને કરંડીઆમાંથી કાઢી લેમને કહ્યું” કે આ લકમારે લાયકની છે. મછી દાકોરજીને તે પહાણની છોકરી ગમી, તે રાસલીલા કરી. પછી બીજે દહાડે દાકોરજીને કરંડીઆમાં મૂકવા જાય તે દાકોરજી હુ તે અંદર નહીં જાઉં, હું તે આ મુંદર છોકરી પાસે જમણ એમ કહ્યું. તેથી વૈષ્ણવને યાત્રા કરવી છોડવી પડી તે તેજ ગામમાં વાસ કરવા પડ્યો.

૬ માધવદાસ વૈષ્ણવની રાખેલી વેશ્યા ને માધવદાસના આશ્રયથી ગુસાંધજીએ શરણે લીધી, અને તેની સાથે વ્યવહાર કરવાનો વૈષ્ણવોને ઉપદેશ કર્યો

૭ ગુસાંધજીને વૈષ્ણવ એક મોતી હતો તેની વાર્તામાં લખે કે, કે અન્ય આજણુ વૈષ્ણવે તેને ત્યાં અજાણ્યે પ્રસાદ લીધો પણ ચોટી છે એમ જાણ્યું તેથી આજણુ વૈષ્ણવને જ્વાનિ થઇને વટ પાની શંકા થઇ, આજણુ માવળી તેને કોઈ થયો. ગુસાંધજી

પાસે ગયો તો તેમણે કહ્યું 'વેળુવ ગમે તે જ્ઞાતિનો હોય પણ વટલવાની શંકા ન કરવી. પછી તીર્થયાત્રા કરવાનું કહ્યું તથા અડધી મઠી. પછી હરિદાસ વેળુવની છોકરી પાસે મોકલ્યો. તેણે તેના ઘણીને કહ્યું. તેણે જમણુવાર કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો 'મુસલમાન સુધ્ધાંત એક પંકિતએ ભોજન ક્યું' ને કોઠ મટયો વિગેરે.

ચોર્યાસી વેળુવની વાર્તા—એમાં વલ્લભાચાર્યના ચોર્યાસી વેળુવ થયા છે તે વાર્તાઓ લખીને એ પરથી વલ્લભાચાર્યની સ્થિતિનું દિગ્દર્શન થાય છે.

આચાર્યજી મહાપ્રભુજીની નિજ વાર્તા—શ્રી વલ્લભાચાર્યે પોતાનું વર્ણન લખ્યું છે. કેવળ ગપ્પાં ને સપ્તિક્રમ વિરૂદ્ધ ચમત્કારના વર્ણન.

આચાર્યજી મહાપ્રભુજીની ઘરડી વાર્તા. ઉપલી વાર્તા જેવાંજ ઘરમાના ચરિત્રો.

ગુસાંઈજીનીજ વાર્તા. એ પણ એવીજ.

આચાર્યજી ચોર્યાસી ખેડકની વાર્તા.

શ્રીજીની પ્રાગર વાર્તા.

ગોકુળનાથજીના વચનામૃત. નર્ક વાસનો ભય. જસાવી સેવકોને સ્વાહા કરવાની આજ્ઞાઓ છે.

ગોકુળનાથજીની રહસ્ય ભાવના. આ પુસ્તક એવું છે કે વાંચતાવાર ભાવિકોના મોંમાં પાણી છૂટતાં દર્શો ને એજ આત્મા વિના ન રહે. વળી કેટલાક ઉત્સવના, સામગ્રીના તથા શરીરના કેટલાક ધારણ કરવાના ભાવ સ્વામિનીજીના અંગ માથે લગાડ્યા છે જેમકે ગોંબીકો છાંદુ શ્રી સ્વામિનીજીકે ફૂલકો, માવ દે, ચનેરી યવડાં શ્રી સ્વામિનીજીકે કળાજ ન વો ભાવ દે, દુધપાક શ્રી સ્વામિનીજીકે અંબોટકો ભાવ દે ઇત્યાદિ.

શ્રી હરિરાયજીનાં શિક્ષાપત્ર.

અષ્ટાક્ષરની ટીકા.

ઠારકેશજીની ભાવના.

સરસઠ અપરંપર.

વનયાત્રા.

શુદ્ધ ભાવના. શુભ લીલાના વર્ણન, બધા આસનો વિગે-
રની તેમજ નાગી વેશના ગર જેવી લીલા લખી છે.

નિત્યપદ.

આરંભાસી પદ.

વસંત માલિકા. એમાં કામદેવનો જન્મોત્સવ અને કામ-
દેવની કરવાની ક્રીડાનું સારૂ ઉધારું વર્ણન છે.

હોલીરસ. ઉપરના જેવુંજ.

હાદશકુંજ.

આશ્રાના પદ.

પૂર્ણમાસીછટ્ટી વાર્તા.

શ્રી આચાર્યછટ્ટા સેવક મુખ્યાતાડી વાર્તા. એમાં
પોપટની વાત છે.

ઉત્સવ ભાવના.

નિત્યસેવા ભાવના.

વ્રજભાવના.

પવિત્રા મંડળ.

માળા પ્રસંગ.

શ્રોભાવહુછટ્ટા આદુનિક.

મલ પુરુષ તથા નવાખ્યાન.

પુષ્ટિમાર્ગ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ રૂપ ગુણ વર્ણન ઇત્યાદિ
ભાષાના પુસ્તકો છે. બધાં પુસ્તકો શુદ્ધોના નથી. કેટલાક તે
બાહ્યો અને અન્ય પાસે રચાવેલાં છે. બાહ્યો અર્થ લેખી થતા
જવાબી પ્રાચીન વેદધર્મ અને શંકરસિદ્ધાંત અવગણી આશ્રિત
બન્યા હતા. વળી પતિતોની શુદ્ધિ માટે તેમજ તેઓની સાથે
વ્યવહાર કરવા માટે તે કાલે આજના જેવો આગ્રહ નહોતો અને
એટલુંજ નહીં પણ મુસલમાન, મોચી અને અન્ય તાતિઓના
મનુષ્યનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો હતો અને તેનો મળના આચાર્યોરે

પ્રતિબંધ નહોતો એ વાતનો તો માત્ર નામ નિર્દેશજ અમે કર્યો છે. વિસ્તાર લખથી આ સંબંધમાં વધુ ઇતિહાસ અપાયો નથી. અંતમાં એટલુંજ કે ઘણાંઓએ આ પ્રથો જોયા નથી. તે પર સ્વતંત્ર બુદ્ધિપૂર્વક વિચાર કર્યો નથી. માત્ર એક ચીસામાં ચાલ્યા કરે છે, અતે તેથી વાસ્તવિક જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું નથી. આ પુસ્તકો વાંચી પ્રત્યેક સંસ્કારી વાચકે પોતાના હૃદયને પૂછવું કે આ વાર્તા અને કથાઓમાં સત્ય કેટલું દર્શે ? બાકી માત્ર આવેશ ને દૂરાશ્રદ્ધ એ તો બાળચેષ્ટા છે.

ઉપસંહાર.

અત્યાર સુધીના અ ગલા પ્રકરણોમાં આપણે એ સંપ્રદાયના મુખ્ય મુખ્ય સિદ્ધાંતોનું અને વિચારોનું દિગ્દર્શન કર્યું, અને તેમ કરવામાં એ સંપ્રદાયના આદ્ય સ્થાપક શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્ય તેમજ તે પછીના અત્યાર સુધીના સર્વ આચાર્યો તેમજ પ્રવર્તકની છવનહીલા તેમજ તેમણે પ્રવર્તાવેલા સિદ્ધાંતોનું વિવેચન કર્યું. તેમના પંથ પ્રતિપાદિત ધર્મ, તહેની સેવાના વિધિ અને પ્રકાર, તહેમનો મોક્ષ ને ધેકુંઠાલા, તહેમની ભક્તિ, વિગેરે સંબંધી હકીકત વાચક સન્મુખ જે પ્રકારે તહેમના પુસ્તકના જોવામાં આવે છે તે પ્રમાણે નિવેદન કરી ગયા. વળી આચાર્ય પ્રત્યેનો સેવકોએ રાખવાનો પૂજ્ય ભાવ, તહેમની કેવા પ્રકારે સેવા સત્કાર કરવો એ સંબંધી જે પ્રકારે વ્યવહારમાં જોવામાં આવે છે તેનું દર્શન પણ કરી ગયા. વળી આચાર્યશાસ્ત્રોપદેશિત આશ્રમ વ્યવસ્થાનું એ સંપ્રદાયમાં વાસ્તવિક રીતે કેટલું પાલન કરવામાં આવ્યું છે તેનું પણ સુસ્ત વાચકોને વિચાર કરવું બની શકે એટલું વિવેચન કરી ગયા છે. પ્રાચીન વેદ કાળનો યજ્ઞ યાગાદિ કર્મમાર્ગ, ઉપનિષદનો જ્ઞાન માર્ગ, તેમજ પદ્મજલોના યોગમાર્ગ વિગેરેનું કેટલું દરજ્જો આંદર કરવામાં આવ્યું છે તેમજ શી સ્થિતિ એ મતમાં કરવામાં આવેલી છે તેનું પણ સાથે સાથે જે દર્શન થઈ ગયું છે, આ સર્વને મરણાવધિ પર્વત તિલાંજલી આપી વેદોક્ત શુદ્ધ ઉપાસના, ને ન તસ્ય પ્રતિમા અસ્તિ એવા એક શુદ્ધ નિરાકાર પરમા-

તમાની ભક્તિ, પ્રાર્થનાને ઠેકાણું ને પ્રકારની ભક્તિ ઉપદેશવામાં આવી છે તેનું વિવેચન પણ કરી ગયા. પ્રાચીન આર્ય જાત્રીમાં મનુષ્યના ઐહિક આમુખિક સુખશ્રેયના ઉતુથી સૌજ સંસ્કારનું વિધાન કરવામાં આવેલું છે, એ સર્વનો લોપ કરી કેવા પ્રકારના સંસ્કાર કરવામાં આવે છે, તે પણ આપણે જોઈ ગયા. પ્રાચીન આર્યવર્તમાં ઉચ્ચ જીઓની મિથિ સંસ્કારી હતી, ગામી, મેત્રેયી વિગેરેના દૃષ્ટાંતો અતિ પ્રસિદ્ધ છે. જીજ મર્ પ્રકારની ઉત્પત્તિના પ્રથમ પાચાર્પ છે, છતાં તેને કેવા પ્રકારનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે, તેને કયે માર્ગે દેવવામાં આવે છે, અને જીવન અને જાતિને સર્વસ્વથી ભૂષ્ટ કરી તેમની અને તેમ કરતા સકલ સમાજની શી રીતે પાપમાલી કરવામાં આવે છે તે પણ જોઈ ગયા.

ધધુ વિમ્તારની જરૂર નથી છતાં વિચાર કરતા જણાશે કે મનુષ્ય માત્રમાં કોઈને કોઈ રીતની ધર્મ ભાવના રહેતી હોય છે તે વિના જીવનજ કહો કે આ સંસારમાં અગ્રકપનત થઈ પડે છે પણ આ ધર્મનો અર્થ કરવામાં ફેર પડે છે. આસ્તિક હો કે નાસ્તિક હો, અધ્યાત્મ હો કે અબ્રધ્યાત્મ હો પ્રત્યેકને અમુક પ્રકારનું વલણ હોય છે આ પ્રશ્નની ચર્ચા અત્રે અસ્થાને છે પણ એટલું તો સર્વ કોઈ સ્વીકારી શકે એમ છે કે રૂઢિના અનાદિ ચક્રના નિયમને અનુસરે તે ધર્મ સર્વ સમત હોઈ શકે છે મનુષ્યોની બુધ્ધિ પરિમીત છે, ને તેનાથી મોટી કોઈ અચિંત્ય શક્તિ છે, કોઈ મોટો નિયામક છે, કોઈ આ જડ જગતનો સ્વપ્તા છે ને તે પૂજવા યોગ્ય છે આ ભાવના સર્વ આસ્તિક ધર્મોમાં રહેતી છે. ને ફેર છે તે તેના પૂજન ને વિધિમાં છે અને તે કાળે કાળે બદલાતા ગયા છે. વેદ એ આર્યોનું સૌથી પ્રાચીનમાં પ્રાચીન પુસ્તક છે “વેદોઽયિર્ધર્મ મૂલમ” વેદ સર્વ ધર્મનું મૂલ છે. આર્યવર્તમાં અનેક મતમતાતરો પ્રચલિત છે છતાં વેદ, વેદાંત ને દર્શન શાસ્ત્રો ઉચ્ચ કોટિના ગણાય છે. “જાત્રેજ ધર્મ નિયમ” અનુસાર સર્વ શાસ્ત્રોમાં આ ધર્મોના નિયમ દર્શવિષા છે. ઐહિક અને આમુખિક

સુખ અને કલ્યાણ માટે ધર્મ, અર્થ, કામ એ પુરુષાર્થત્રયના અનુપાલનથી મોક્ષ પ્રાપ્તિ થાય છે. અંતિમ જીવનશ્રેય પ્રાપ્ત થાય છે. એ સર્વ શાસ્ત્રોનો ફલાદેશ છે. યજ્ઞદ્વારા. પરમાત્માનું પૂજન કરવામાં આવતું. યજ્ઞેન યજ્ઞમયજ્ઞંતં દેવાસ્તાનિ ધર્માનિ ધર્માણિ પ્રથમા-
ન્યાસન્ ॥ પ્રથમ ધર્મ એ છે. આર્યોની સમષ્ટિ ભાવના એમાં છે. માનુષી સેવા અને પરમાત્માના પૂજનનો એ એક પ્રકાર છે. કાલાંતરે અર્થો થતા ગયા. હિંસાનો પ્રવેશ થતો ગયો, ને તેના અતિયોગથી આખરે દયા અને ક્ષમાની વૃદ્ધિ થાય એવા મતો ઉદભવ્યા. બુદ્ધ, જૈન વિગેરે ધર્મોનું સ્વરૂપ આવું છે. એમાં પણ ભિન્ન ભિન્ન શાખાઓ હતી અને વાસ્તવિક રીતે આ ધર્મોમાં આજે જે પ્રકારે જીવદયાના સિદ્ધાંતો એ ધર્મને નામે પ્રવર્તેલા જોવામાં આવે છે તેટલે અંશે હતા કે કેમ એ હજી શંકા સંગ્રહિ એવો પ્રશ્ન છે. કારણ એ ધર્મોના પ્રવર્તકોમાં જ્ઞાન તેજ પ્રકાશનું હતું. એ ધર્મો રાજ્યધર્મો પણ હતા. યજ્ઞ યાજ્ઞાદિથી સ્વર્ગ પ્રાપ્તિ થાય અને તેનો અનર્થ થતાં જ્યારે હિંસાઓ થવા માંડી ત્યારે જીવદયાનો દયાવાદ ઉદભવતાં વેદ કાલના પાછલા ભાગમાં હિંસાદ્વારા ઇશ્વરપ્રાપ્તિની માન્યતામાંનો ઇશ્વરજ હરી ગયો, એટલે આ સિદ્ધાંતોમાં સૃષ્ટિ કરતાં ઇશ્વરનું અસ્તિત્વ સ્વીકારવામાં આવ્યું નથી. તેપણુ આ ધર્મોના કોઇ કોઇમાં તીર્થંકરો આદિની મતિપૂજા પ્રચારમાં આવી હતી. આ પછી કેટલેક કાલે શ્રી શંકરાચાર્ય પ્રગટયા અને તેમણે આ ધર્મોનું સંપૂર્ણ ખંડન કરી પ્રાચીન વેદ ધર્મનો પુનરુદ્ધાર કર્યો તે એટલે મુધી કે બુદ્ધ ધર્મજી. આર્યાવર્તમાંથી દેશ-વટો લીધો. બુદ્ધ ધર્મના સમયથીજ પરદેશી રાજ્યોના આક્રમણ શરૂ થયા હતા ને બ્રાહ્મણ ધર્મની થોડી શાંતિ અને ઉદય પછી પંજી આક્રમણો ચાલુ રહ્યા. દેશમાં કોઇ સામ્રાજ્ય નહોતું. પરદેશી આક્રમણોને લીધે અંતર્વિવર્તો થતા ગયા. બ્રાહ્મણ ધર્મની ભાવના એકેશ્વરવાદી નષ્ટ થતી ગઇ અને લોકનાં જીવન મિશ્રીત ભાવ-વાળાં થતાં ગયાં. બ્રાહ્મણ ધર્મના પરિવર્તનને લીધે તેમ આક્રમણને લીધે આમ અંતર્વિવર્ત થતા ગયા. કેરકાર સૃષ્ટિનો નિયમ છે. કોઇ-

સરખી રીતે રહે નહીં. મુસદ્દામાનોના સંસર્ગથી અનેક આચાર વિચારોમાં ફેરફાર થતા ગયા. પંડેરવેદમાં અને સબ્યતાના અનેક રિવાજોમાં મુમલમાની રાજ્યવલિવટથી કેટલીક નીતિ-રીતિઓ અંગીકાર કરાયેલી છે. તેવીજ રીતે અનેક માન્યતાઓમાં પણ પરસ્પર સમર્ગવશાત ફેરફારો થયા. પ્રાચીન ધર્મોની આ સ્થિતિમાંથી મુકત થવા અનેક શાખાઓ નવીન રૂપે, અને તે અર-સામાં આ વલ્લભાચાર્યનો સંપ્રદાય નીકળ્યો. અર્થાત જે કાળે આવા માર્ગો ઉદભવ્યા છે તે કાળે એક રીતે આ સર્વ મુધારાજ હતો. આજની રીત થયેલી દોષને કે સંપ્રદાયમાં રહેલો જોવાતી દૃષ્ટિને લઈને કે સત્ય જોવાની કે જાણવાની ઉપેક્ષા વૃત્તિને લીધે આ મુધારા ન લાગે પણ તે કાળે એક પંથપર અન્ય પંથ એવી રીતે ઉદભવ્યો કેમ વિચારતા આ સત્ય જણાશે. આ સર્વમાં પાછી એક વાત લક્ષિત કરવાની છે. આ સર્વ આચાર્યોએ વેદને મુખ્યધાર સ્વીકારી તેને પાપારૂપ ગણવાનું સ્વીકાર્યું છે, અને તેના પર વિદુ-પણાનું ને આર્થપણાનું અસ્તિત્વ સ્વીકાર્યું છે. આટલા મોટા મળના વેદ ધર્મ સાથે આ પ્રવર્તકના તેમજ તેના અનુયાયિના છવન ને પ્રવર્તવેલા સિદ્ધાંતો કેટલે અંશે મળતા આવે છે એ જોવાનું આપણને પ્રાપ્ત થાય છે.

ઉપર જોયું તેમ વેદના યજ્ઞ યાગાદિનો સર્વથા લોપ કરવામાં આવ્યો છે. વળી પરમાત્મા પ્રાપ્તિનું એક સાધન જે યોગ તેનું પણ એ માર્ગમાં કશું વિધાન નથી. પ્રાચીન આર્યોની આશ્રમ વ્યવસ્થામાં બ્રહ્મચર્ય, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ ને સંન્યાસ એવા ઉત્તરોત્તર છવનક્રમ જણાવેલા છે, અર્થાત મનુષ્યે સંસારમાં ધર્મપૂર્વક વધાવત અમુક કાલ સુધી બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરી પછી ગૃહસ્થાશ્રમનું યથાવિધિ સેવન કરી વાનપ્રસ્થ અને તે અવસ્થામાં શાસ્ત્રોપદેશિત ધર્મ માર્ગે છવનનું વહન કરી સંન્યાસ મહંતુ કરવાનું ઉપદેશવામાં આવેલું છે. આ સર્વનો મૂલોછેદ કરી માત્ર ગૃહસ્થાશ્રમને પ્રાધાન્ય અર્પાયેલું છે. વાનપ્રસ્થાશ્રમાદિ ઇતર આશ્રમની જરૂર નથી એમ સ્વીકારવામાં આવેલું છે. બુદ્ધ ધર્મ પર એક આક્ષેપ મકવામાં આવે છે કે એ ધર્મમાં બિહુકેનુપ

એટલું બધું પ્રાપ્ત્ય હવે કે ગૃહસ્થાશ્રમી જીવનનું સૌન્દર્ય સર્વ
 તેમનાં જીવનમાંથી નષ્ટ થઇ ગયું. આમાં તેનાથી ઉલટું થયું
 અને માત્ર ગૃહસ્થાશ્રમનો સંગ્રહ કર્યો. સુખ દુઃખાત્મક સંસાર પ્રતિ
 જે વિરાગવૃત્તિ તે જ્ઞાનવૃત્તિથી સર્વ નિવારવાની જે વૃત્તિ તે
 આથી અટકી અને ગૃહસ્થાશ્રમના અતિ સેવનને લીધે માયાબદ્ધ
 જીવન જ્ઞાન ને મનોબળના અભાવને લીધે નિર્બળ, હીન, ને વધુ
 બદ્ધ થયાં. પાશવ વૃત્તિના પોષક થયાં. એમના આચાર્યના જીવન
 છેક સામાન્ય મનુષ્ય જીવન જેનાંજ એટલુંજ નહિ પણ સદાચારો
 વર્મે એ શાસ્ત્રના પરમ સિદ્ધાંતની અવગણના કરી વ્યભિચારોત્તેજ
 બન્યાં. સમસ્ત ભૂમંડળપર નીતિના અમક સિદ્ધાંતો શારીરિક તેમજ
 આત્મિક સુધારણા તેમજ વ્યવહાર માટે સામાન્ય રીતે સ્વીકારવામાં
 આવેલા છે તે સર્વની અવગણના થયેલી વાચક વર્ગને જોવાંમા આવ્યા
 વિના રહેજે નહી. એમ તો કોઇ કહેશે નહીં કે આ જીવનો પરમાત્માના
 અન્યથ લક્ષિતમલક હતા. એ પંથનું મલ કેન્દ્રસ્થાન લક્ષિત છે. તેના
 પ્રચાર માટે સર્વ પ્રયત્નો થયેલા છે, પણ તેમાંયે કેવી રીતે ભુલ
 ભરેલે માર્ગે ભ્રમણ થયેલું છે તે વિચારવાથી જણાશે. આ સંબંધમાં
 ઘણું તો આપણે આગલા પ્રકરણમાં જોયું છે. એમની મૂર્તિપૂજના
 પ્રકાર ને સેવા વિધીના પ્રકાર કેવા અશાસ્ત્રીય છે. કોઇપણ શાસ્ત્રમાં,
 સ્મૃતિમાં, ગૃહ્ય સૂત્રોમાં, વેદાંતમાં, યોગદર્શનમાં કહીં પણ આ
 પ્રકારની સેવા જણાવવામાં આવેલી નથી. આ પ્રકારે ધાતુની મૂર્તિને
 વસ્ત્ર પહેરાવવા, સૂવાડવી, ખેસાડવી, ઝુલાવવી, રમાડવી, વિગેરે
 કોઇપણ પ્રકારનું વિધાન દર્શાવવામાં આવ્યું નથી. સ્પષ્ટિકર્તા
 અજર, અમર, મહાનમાં મહાન, સચરાચર વિભુ પરમાત્માને આ
 રીતે ઝુલાવવો, રમાડવો એ માત્ર તેની દિવ્ય અચિંત્ય શક્તિનું
 અપમાન કરવા સરખું છે, મસ્કરી કરવા તુલ્ય છે. આપણા સર્વ
 શાસ્ત્રોમાં ઇશ્વરને અમર્ત, સ્વરૂપે વર્ણવેલો છે. જે ઇશ્વર અનંત છે
 તે જડ વસ્તુ અતવાળી શી રીતે હોઇ શકે ? જે સર્વજ્ઞ સર્વ
 શક્તિમાન છે, તેની ધાતુની પ્રતિમા શી રીતે હોઇ શકે ? જે
 સકલ પ્રહાંડનો કર્તા છે તેને મનુષ્ય થીને બનાવે એ કેટલું બધું
 વિપરીત છે ? વસ્તુતઃ જે પ્રલોકથી ઇશ્વરના ગુણ બોલે છે તેમા

અને આ પ્રકારના પુનઃપ્રયાસો બધા દૂર છે ? કેટલાક શિક્ષિતો આ માટે આગ્રહ ધરીને અનેક અર્થે બેસાડવા પ્રયત્ન કરે છે, તે કહે છે કે નિરાકારનું ધ્યાન શી રીતે ધારી શકાય માટે સામે પ્રતિક રાખવાથી ઇશ્વર તરફ ધ્યાન યાય. પણ જે વસ્તુનું ધ્યાન કરવાનું હોય છે તેનાથી વિરુદ્ધ ધર્મી વસ્તુ મુકવાથી આ હેતુ શી રીતે સફળ થતો હશે ? વળી મનને જેનું ચિંતન કરવાનું હોય છે તે રુબર ન હોય તો પણ બની શકે છે. અનેક માધ્યમોને અંતરે રહેલી વસ્તુનું, અનેક વર્ગોપર થયેલી વસ્તુનું ધ્યાન મનુષ્ય કરી શકે છે. જે આકાર રહીત છે તેને સાકાર કહી ની રીતે સિધ્ધી થતી હશે એ સમજી શકાતું નથી અહુર્ન ગિતામાં કહે છે કે* મન ચંચલ છે, વાયુ જેવા વેગવાળું તે સ્થિર ધવું મુશ્કેલ છે તે માટે ભગવાન કૃષ્ણ ઉત્તર આપે છે† પરાગ્યના અભ્યાસથી યાય છે ધ્યાનવૃત્તિની એકાગ્રતા બને છે, અને તે દ્વારા ભક્ત ભક્તિ કરી શકે છે.

આ સંબંધમાં સૂત્રોમાં વિચારશીલો માટે આટલું બસ છે, પણ એ સંબંધમાં બીજી બાબતને જરા અપશ્ચર્ય કરવાની જરૂર છે. આ ભક્તિ તે હમેશા નિરાકારનીજ હોવી જોઈએ એટલુંજ નહીં પણ શાંત ગંભીર, સાત્ત્વિક મનોવૃત્તિવાળી, સ્વસ્થ ચિત્તની હોવી જોઈએ. કામપ્રધાન રજો ગુણી ભક્તિ સદા વિવર્ણિત છે. એ ભક્તિજ નથી. માત્ર આવેશ વૃત્તિની પ્રધાનતા, ઉચ્ચતા ને કામુકતા છે, એથી એ પ્રકારે વિષયસેવી બનાય છે અને વિષયલોબી તે એક પ્રકારે અંધ હોય છે. ભક્ત હોવાનો સંભવજ નથી. આ માર્ગના પદને ગીતા જોઈ ગયા એ સર્વ શૃંગારી, તેમજ કેવલ લૌકીક શૃંગારી ને ઉન્માદિજણાશે. પ્રભુ, ભગવાન, વિભુ, પરમાત્મા, તે “હૃલ હબીલો”, “હાગાલો,” “કામણુગારો,” ને “કહાન” કહેવાથી

* चञ्चलं हि मन , कृष्ण प्रमाथि धनुर्वहदम् ।

तस्याहं निग्रहं मन्ये वायोऽग्नौ सुदुष्करम् ॥ अ. ૬ શ્લોક ૩૪.

† असंशय महाबाहो मनो दुर्निग्रहं चम् ।

अभ्यासेन च शीतैश्च वैराग्येण च युज्यते ॥ अ. ૬ શ્લોક ૩૫.

તેની અલૌકિકતા ને દિવ્યતા જતી રહે છે. પરમાત્મા શાંત સૌમ્ય સ્વરૂપે સત-ચિત્તને આનન્દ સ્વરૂપ છે. ઇન્દ્રિયગમ્ય લાઝપણથી તેને સોહાવવાથી તેનામાંથી અધિકતા જતી રહે છે. સામાન્ય મનુષ્ય પંકિતયે આવે છે. એમાં જે સર્વ શક્તિમાન દિવ્ય સ્વરૂપ અત્યે પ્રજ્વલિતિ ઉત્પન્ન થવી જોઈએ તે ન થતા માત્ર લૌકિક સૌન્દર્યના ઢાડામણા લાલન પાલનના ઉન્માદાદિ રાજસ રસવિહાર પ્રતિ ચિત્ત-વૃત્તિ આકર્ષાય છે ને વિરામે છે. ભક્તિરસથી, ઓ રસ કેવળ વિમુખ હોય છે. ઇશ્વરની અનન્ય અવ્યભિચરિત ભક્તિ એમાં નથી. ભક્તિરસમાં શીલ ગંભીરતાને પ્રોઢતા હોય છે. પ્રભુના ગુણોત્કર્ષમાં ભક્તહૃદય આસક્ત બને છે, મહાન તેજોમય સ્વરૂપની ઉપાસનામાં ભક્તહૃદય લીન થાય છે. શુદ્ધ આનન્દ ગ્રહણ કરવા હૃદય જાગ્રત રહે છે. તેને ડેકાણે આ શૃંગાર લીલામાં રાજસ વૈષમિક ઇન્દ્રિયજન્ય અમુક કામુકતા રહેલી હોય છે. પધરામણી ને, એવે સમયે “મોહન મલપતા ઘેર આવે ને તેને “મોતીડે વધાવે” ને તેની સાથે “પહાતુ” પડતાને કેમે કરી “જાતુ” નં રહેતાં ‘દુરિજન’ કહેવું હોય તે કહે પણ જરાયે ભીતિ કે જીક ન રાખે એ ભક્ત સ્ત્રીની રાગમયતા પ્રભુભક્તિમાં પોષક નથી પણ દુષ્ટ હોષ અનીતિવધક તથા વિપયોત્પાદકજ છે. અને આવા શૃંગારી પદોથીજ આ સંપ્રદાયનું સાહિત્ય સંગીતમય સુલલિત બન્યું છે, પણ તેથી શુદ્ધ ભક્તિયોષક નથી. પરમાત્માને જ્યારે આવા આવા વિશેષણોનું આરોપણ કરવામાં આવે ત્યારે શું આ વૃત્તિઓનો ભેદ તે નામમાંજ હોય તો તેના સ્વરૂપની ધારણા શિવાય નામમાં આવે કે ? વાસ્તવિક રીતે ભક્તિમાં શૃંગાર આવશ્યક તત્વજ નથી. આત્મા ને જ્ઞાન યોગથી જે પરમાત્માનું દર્શન થાય, અતઃકરણની પ્રેમમય ભક્તિથી જે પરમાત્મા સાથે યોગ પામી શકાય, તે જો આવી ઇન્દ્રિયગમ્ય હાતધુક્ત ભાવોના ગુણાનુવાદથી બનતું હોય તો પછી ઇન્દ્રિયોમાંજ દેવપણું, ને વિષય સુખ એજ પરમ આનન્દની અવધિ ! પ્રભુની મંગલતા શુદ્ધ સ્વરૂપમાં સાધુ હૃદયને સ્પૃશે છે. આ રીતે વિચારતાં, જણાશે કે આ ભક્તિ માર્ગ તેને અવલંબી લખાયલા કવિતો, પદો સર્વ પરમાત્મા વાયક તેમજ

શુદ્ધ ભક્તિભાવભર્યાં ભાગ્યેજ ગણાય. માણસ હાંપીક પ્રેમ તરફ ક'ંઈક આસક્ત હોવાથી સધળે પ્રેમને શુદ્ધ પ્રેમ સમજી એક મકારે અશુદ્ધની ઝાંખી કરી તેને શુદ્ધ માને છે. પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાની છે, સ્તુતિ કરવાની છે, ભક્તિ કરવાની છે, સુખ દુઃખાત્મક સંસારમાં કામ ક્રોધાદિ રિપુઓનું દમન કરવા ધર્મ અળની યાચના કરવાની છે, વિકારોની પ્રબલતા ન દમે માટે નિન્ય શાસ્ત્ર જ્ઞાનને તેના ઉપદેશાનુસાર સંધ્યોપાસન કરવાના છે, પ્રભુતા ગુણોત્કર્ષના ગુન કરવાના છે, પણ તેમાં આ પ્રમાણે અંધ, જાનહીન સુગારી, કામુકતાવાળી ભક્તિ એ કદી સાધન થઈ શકે એમ નથી. આ સંપ્રદાયનું વેદાંત, તત્ત્વજ્ઞાન શુદ્ધદૈત છે, શંકરના અદ્વૈત. સામે મુખ્ય કરી એમણે અતિ નિંદાજનક રીતે આક્ષેપ કરેલા છે, શ્રી શંકરાચાર્યે અદ્વૈતવાદનું સ્થાપન કર્યું હતું. બેસક આ નામપરથી એવું અતુમાન નીકળી શકે કે તે પહેલાં દ્વૈતવાદ પ્રચલિત હતો. એકવાદ એવું નામ સહેલુક ન ગણાય કારણ એ નામ કાતો તે એકલા શ્વરનું કે એકજી મહતિનું વાચક ગણાય.

આ શિવાય એકાદ બે બાબત વિચારવાની છે કે સ્ત્રીઓને પ્રાચીન આર્યેશાસ્ત્રો સૌથી ઉંચી પદવી આપે છે. તેને પુરુષની અર્ધાંગતા તરીકે સ્વીકારવામાં આવે છે. સ્ત્રીઓ સંસાર વ્યવહારમાં ઘર સ્ત્ર રીત રિવાજ સર્વમાં મુખ્ય ચાલાક અંશ છે. સર્વ સંસારની ઉત્પત્તિનો મુખ્ય આધાર આ જનન શક્તિ-જનની—સ્વરૂપ—સ્ત્રીઓની સંસ્કૃતિને સુધારણાપર છે ગાળી મૈત્રેયીના નામે તો સુપ્રસિદ્ધ છે. બહુકે પુરુષો કરતાં પણ વધુ સંસ્કારની આવશ્યકતા એમને છે એમ કહીયે તો ચાલે. તો તેમને કેવા પ્રકારનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે તે આપણે જોઈ ગયા. સ્ત્રીઓજ બહુ બાવકડી હોય છે, તેઓજ ભક્ત હોય છે. આ સેવા ને પ્રભુ પ્રાપ્તિના અધિકારી તેઓજ છે. કારણ શાસ્ત્રજ્ઞાન કે અક્ષરજ્ઞાનની આવશ્યકતા નથી, ધર્મચર્યા કે ધર્મ અળની જરૂર નથી, મનોબળને કેળવવાની જરૂર નથી. માત્ર આ આચાર્યોને લાલછના પૂજન ને તેની સેવા કરવી અને એટલામાજ તેમનો ઉદ્ધાર થાય છે વળી તેમની આ ભક્તિ કેવા પ્રકારની હોય છે, એવું તે

દિશન કરી ગયા છે. છતાં એ બિચારી અજ્ઞાન સ્ત્રીઓ તેા આ પ્રકારના વ્યવહારમાં એકમેકમાં સ્પર્ધા કરે છે. હે! પ્રભુ શી અજ્ઞાનતા! આ જોખમદારીમાંથી પુરૂષવર્ગ શી રીતે રળી શકે!

ધર્મની ઉદાર વ્યાપકતા.

ધર્મ અને તેના સ્વરૂપ સંબંધા કેટલુંક વિવેચન આપણે ઉપર કરી ગયા પણ સામાન્ય રીતે વિચારીશું તેા જણાશે કે ધર્મ એ પ્રત્યેક મનુષ્યના આત્માનો વિશય છે. એને આત્મા સાથે સંબંધ છે. એ કોઇપણ મનુષ્ય શાસ્ત્રીય, તત્ત્વજ્ઞાન, કે સ્થિતિમત્તા નિયમાનુસાર, નીતિના સિદ્ધાંતાનુસાર, સદાચરણયુક્ત પાળે તેનો છે. માત્ર મતમાં, સંપ્રદાયમાં, અમુક મર્યાદાના નિયમે સ્ત્રીકારવાથી ધર્મ બનતો નથી. ધર્મ એ આત્મ સાક્ષાત્કારતાનો વિષય છે. એ અખિલ, વિશ્વવ્યાપક, જ્યાં જ્યાં પરમાત્માનું રાજ્ય છે ત્યાં ત્યાં સર્વ માટે, જે કોઇ પાળે તેને માટે હોય. શાસ્ત્રાનુસાર ને તાત્વિક વિચાર અને વર્તનની મર્યાદા શિવાય એને સ્થળ કે સમયની મર્યાદા લાગતી નથી. એને નાત જાત સ્ત્રી પુરૂષ એવા વ્યક્તિગત ભેદો નથી. એ ઉદાર છે. એનું સ્વરૂપ અબાધિત એવું વ્યાપક છે. આ શિવાય જે મર્યાદાઓ ધર્મને નામે મૂકવામાં આવે તે અયુક્ત છે. નભી સકવી મુશ્કેલ થઇ પડે છે પ્રાચીન આર્યોના વર્ણ વિભાગને આની સાથે ખાસ વિશેષ સંબંધ નથી. એ સાંસારિક બંધારણું લિખ્ત લિખ્ત કર્તવ્યોને લઇને છે. સંસારનું ક્રમણ વ્યવસ્થિત રહેવાને એ વર્ણવિભાગ સંસારના બંધારણની વ્યવસ્થા લક્ષ્ય છે. બાકી ધર્મ તેા કોઇપણ પાળે તેનો બની શકે. પ્રાચીન કાળમાં આમજ હતું. જોજનવ્યવહાર વિમેકની દૃષ્ટ હતી. પરદેશીના આક્રમણ પછીજ આ સંબંધો સંકુચિત થયલા. વાલ્મીકી, વ્યાસ વિગેરે શુદ્ધ હતા છતાં આચાર્યપદ જાને કરી પામ્યા હતા. વ્યાસની માતા માજણ હતી. અર્જુનનાગ જાતિની કન્યા ઉત્તુપી સાથે પરણ્યો હતો. જેનામાં જે ગુણ નથી, જેનામાં જે કર્તવ્યો નથી તેને તેવું માનવું એ અજ્ઞાનતાજ કહેવાય. આજ કોઇપણ મનુષ્ય ધર્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે. ધારો તે મુજબ વર્તન રાખે,

તે તત્વાન્યાયી હોય, યોગાધ્યાયી અને તો તે કદવાળું પ્રાપ્ત કરી શકે. તેમ આત્મણુ છંદગીજર રસોયાપાત્રું કરે, શુદ્ધપણું કરે, સેવા કરે, દુરાચારી હોય, અજ્ઞાન વૃગરનો નિરક્ષર હોય તો જન્મથી પ્રભુ પ્રાપ્તિ લખાવી લાગ્યો એ કહેવું મૂર્ખતા લયુ છે. આમાં દુરાચાર કરનારા અજ્ઞાન નથી હોતા તો સ્વાધી કે લોક કીર્તિની કામનાવાળા બહુ લાગે હોય. સાદી અજ્ઞતાનું કામ છે, પ્રાચીન કાલમાં તે સુખજ ન હતું.

આ પ્રાચીન કાળ પછીના ધર્માચાર્યોના પ્રવર્તનો પણ એજ દિશાના હતા. તેઓ પણ વ્યવહરિત ગણના ઠંડતા. રામાનંદ કિંદુ હતો તેનો શિષ્યને કબીર પંથનો સ્થાપક કબીર મુસલમાન હતો. નાનકે પણ મુસલમાનનો સ્વીકાર કર્યો હતો. ચિવાળના સમયમાં પણ આવા પ્રવર્તનો થયા હતા. વૃકારામ, રામદાસ, નામદેવ છત્યાદિ સંતોને જાતિ નહીં નોંધતી, ને ધણીક બ્રહ્મો સુધ્ધા શુદ્ધ હતા.

શ્રી વલ્લભાચાર્યની ઉદારતા.

પણ એ બધું છોડી આ સંપ્રદાયમાં ક્યાં સુધી આદિ ધર્મ-ગુરુઓએ ઉદારતા બતાવી હતી તે જોઈશું. આ વાત એમની વાર્તાઓના પુસ્તકો વાચવાથી સ્પષ્ટ સહમજશે. એ વાર્તાઓ કે તે પુસ્તકો અપ્રમાણિક છે એવું કોઈ પણ એ ધર્મના અનુયાયિએ કહી શક્યું નથી. “રૂપર વૈષ્ણવોની વાર્તા”માં ૨૩ મી વાર્તામાં આદિશાહ અકબર, બીરબક્ષની પાળળ છુપે વેશોદરશન કરવા ગયો. ગોસાંઈજીએ મ્હેન્જી મંદિર બ્રહ્મ થવાને કેડાણે મહા પ્રસાદ આદિશાહને મારે મોકલ્યો હતો.

૩૩ મી વાર્તામાં અલિખાનની જે જાતે પહાણ હતો તેની પુત્રી સાથે શ્રી નાથજી સ્વયં નૃત્ય કરતા ! ૬૧ મી વાર્તામાં પ્રખ્યાત ગવૈયા “તાનસેનને ગોસાંઈજીએ શરણુ લીધા હતા” અને યવન હતા દેવી જીવ જાણી નામ નિવેદન કરાવેલું. વળી મયા કે મેહા હીમર અસ્પર્શ્ય જાતિનો શુદ્ધ હતો તેને શરણુ લીધેલાનું આપણે ઓળખતા પ્રકરણમાં જોઈ આવ્યા છીએ. આ રીતે અનેક દર્શાવેલું છે.

રસખાન પહાણના શૃંગાર ગીત મવાય છે, ભગવાન શંકરનો નિંદક તે મુસલમાનોના સ્વીકાર કરે એ વિલક્ષણતા વિચારવા જેવી છે.

અન આજના બ્રાહ્મણો માટે તો ખાસ. બ્રાહ્મણો શાંકર સિદ્ધાંતી છે, પણ અનેક કારણોને લઈને વલ્લભાચાર્યના અનુયાયી કોઈક બનેલા છે, આમાં ઉદર નિભીતે ધણું કરવું પડે છે. મુખ્ય કારણ આજ છે, બાકી સિદ્ધાંત દૃષ્ટિએ શંકરનું ખંડન વલ્લભ જેવું કોઈએ કયું નથી. છતાં મુસલમાનનો અંગીકાર થયો છે. ગુસાંધજીનો, તો આગ્રહ હતો કે રાજ એક વૈષ્ણવ નવો કરવો. નહીં તો પછી પર્યુ પક્ષી જે મળે તેને વૈષ્ણવ કરવું. વધુ શું કામ ? ભાટિઆઓ કે જેઓ એમના ખાસ સેવક છે, જેઓએ એમની સેવામાં અઢળક વ્યવસાય કર્યું છે, જેઓના પર એમણે જીલમ ગુજરવામાં બાકી નથી રાખ્યો, તે ભાટિઆઓ સાંભળવા પ્રમાણે જોકે ક્ષત્રીઓ હતા છતાં એઓએ શું કહ્યું છે તે વાંચો.

તા. ૪ સપ્ટેમ્બર ૧૮૮૧ નાં સુપ્રસિદ્ધ ‘ગુજરાતી’ છાંપામાં લાલમનજીના પૌત્ર વલ્લભલાલની સ્ત્રીની દશાની ક્રીયા કરવા ટાણે થયેલા મહારાજે એકલા થયા હતા ત્યાં થયેલી વાત ચીત” એ શીર્ષક હેઠળ નીચલી વાત તમારા વિષે છપાઈ હતી:—

“નરશીંગલાલે કહ્યું કે આપણા વર્ગ ઉપર વ્યભીચાર દોષ “મુકવામાં આવે છે તેથી આપણા સંપ્રદાયને ધણું હલકું લાગે છે “તથા બીજા વિદ્વાન વર્ગમાં આપણે નિંદાને પાત્ર થઈએ છીએ. “માટે તે વિષે આપણામાં બદોખસ્ત થાય તો સારું. તે ઉપરથી “આ મહારાજેના મંડળમાંથી એક મહારાજ બોલ્યો ભાટિ- “આઓ જાતેકેણુ છે તે તેમને ખબર નહિ હશે તો “અમે કહીએ છીએ તે તેમો સાંભળો ભાટિઆઓ જશલ- “કે આ વાત વિશેષે કરી ભાટિઆઓ તરફથી ચર્ચા છે. પણ “મેરમાં હતા ત્યારે ત્યાંના રાજા અને સરદારોમાં ગોલા (ગુલામો) “તું કામ કરતા હતા, અને પોતાના ધણીને ઠાકોરજી કરી કહેતા “હતા. તેઓએ જશલમેર મુક્યા પછી આપણી ગુલામગીરી સ્વીકારી “અને પોતાતું તન મન અને ધન આપણને અર્પણ કર્યું, અને “તેઓના કુસાચાર પ્રમાણે આપણને ઠાકોરજી કહેવા લાગ્યા. રજ- “વાડામાં જે લોકો ગોલા હોય છે તેઓની સ્ત્રીઓ પોતાના ઠાકોરો “તથા તેઓના મુખ્ય ચાકરો સાથે વ્યભીચારાદિ કૃમિ કરી તેમને “પ્રસન્ન કરે છે. તે સ્ત્રીઓના લાંબા બાપ અને ધણી તેઓના “નામથી જાળખાય છે તથા તેજ સ્ત્રીના માનથી તે રાજ્યમાં

"માનીતા મળ્યા છે. તેજ પ્રમાણે નેમસરેડી બારીબાઓ આપણી
 "સાથે પણ વતે" છે. તેઓની ત્રીમો એકલા આપણા વર્ગે માર્ગજ
 "નહિ" પણ આપણા બીતરીઆ મુખીઆ, જલગરીઆ, અને ખવડી,
 "સાથે પણ, બિચાર કંવામાં પાછળ રહી નથી, અને તે સર્વે
 "દણીકતો તેઓના ધણીઓ મળે છે તે છતાં પણ તેઓને તથી
 "હાંદ યુરમો સામતો નથી તથા પોતાની આજરની દાનિ મની
 "હાંદ એમ પણ તેઓ સમજતા નથી, પણ ઉલટું જેમ જેમ બ-
 "લિચારની વાતો જાહેરમાં આવતી જાય છે તેમ તેઓ આપણને
 "વધારે ચડાય છે, આપણને વધારે દુલ્લ આપે છે અને આપણા
 "રેભવને મારે તન મન અને મનથી ચડાવતા કરે છે. જે નમે
 "કરો છો તે પ્રમાણે તેઓ દુઃખી હોય તો તેઓ આટલું કરી
 "સદન કરી સમન નહિ, પણ તેઓ જગતના ગોલા છે તેથી તેઓ
 "જોલાના ધર્મ પ્રમાણે વતે" છે. તેથી એ વાત મારે ચર્ચા કરવી
 "જોઈ છે, પણ આપણા વર્ગમાં મહિમામાં બિચાર ધણી
 "વધા મયો છે તેનો અદાજસ્ત કરવાની વાત ચલાવશો તો તેને
 "અમે મળતા થઈશું. આવી વાત સાંભળીને બીજા મદારાજ
 "પણ તેને મળતા થયા અને ત્યાંના આખા મંડળમાં માન નર-
 "મિંગલાસ એકલા જુદા નિચારના હોવાથી મુગા રહ્યા."

આ રથજે આ માત્ર પતિતોને બચવારિત ને પવિત્ર મણુવા
 કેવા વિચારો પ્રવર્તન હતા તેને અવધંબા આટલું લખ્યું છે.
 વધુ દર્શન આપવાની જરૂર નથી. આનાં સ્પષ્ટ ઉત્તર કોઈથી
 અપાયા નથી. છતાં આને આ ઉદારનાવાળાજ કેમ સોચી સંકુ-
 ચિત્ હૃદયના કરો. જાન કોઈને હજારો નથી, એ કોઈ એકનું બને
 નહીં. એનું સ્વરૂપ વિચાળ છે. ખુદ પરમાત્માનું સ્વરૂપ છે, અધિ-
 કાર બેદ કોઈ શકે છે, પણ તેમાં કેવી અબ્યવસ્થા છે તે જાણવા
 આટલું વિવેચન ક્યું છે. બાકી

"યથેર્મા વાચ જન્યાણી માયદાનિ જનંમ્ય. ।

મત્તરાજન્યાન્યા ૨ શદ્વા વાપ્યં ચ સ્વાય ચારણાય ॥

અર્થ—પરમેશ્વર કહે છે કે આ મારી કલ્યાણ રૂપવાણી જે
 વેદ તે જન માત્રને સંભળાવવી. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર અને
 તેથી પણ હલકાને સંભળાવવી, એટલુંજ નહિ પણ પોતાનાં દુસ્મનને
 પણ આ વાણી સંભળાવવી.

પ્રભુ સર્વને આ સારાસારની છુલના કરવાની શક્તિ આપે
 અને સદ્બુદ્ધિ ઇંદ્રહદાતા થાવ. અરજી.